

ТӨРИЙН МЭДЭЭЛЭЛ

№ 22 (451)

МОНГОЛ УЛСЫН ХҮНИЙ ЭРХИЙН
ҮНДЭСНИЙ КОМИСС

- *Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний тухай илтгэл /2006 он/*

Улсын Их Хурлын Тамгын газар
Улаанбаатар хот
2006 он

ТӨРИЙН МЭДЭЭЛЭЛ

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН АЛБАН МЭДЭЭЛЭЛ

Долоо хоног тутмын

Улаанбаатар хот

2006 оны зургадугаар сарын 14

№22 (451)

Гарчиг

Нэг. МОНГОЛ УЛСЫН ХҮНИЙ ЭРХИЙН ҮНДЭСНИЙ КОМИСС

304. Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний тухай илтгэл (2006 он)	629
ӨМНӨХ ҮГ	629
НЭГ. ЭРҮҮ ШҮҮЛТ БА ХҮНИЙ ЭРХ	630
1.1. Эрүүдэн шүүхийг хориглосон олон улсын гэрээ, конвенци ба үндэсний хууль тогтоомж	630
1.2. Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар харьцах, шийтгэхийн илрэлүүд	633
1.3. Баривчлах, урьдчилан хорих байрны нөхцөл эрүү шүүлттэй холбогдох нь	641
1.4. Эрүүдэн шүүх болон хэрцгий, хүнлэг бусаар харьцах, шийтгэхээс урьдчилан сэргийлэхэд нөлөөлөх хүчин зүйлс	643
1.5. Дүгнэлт, үнэлгээ	646
1.6. Санал, зөвлөмж	646
ХОЁР. ЭВЛЭЛДЭН НЭГДЭХ, БАЙГУУЛЛАГА БАЙГУУЛАХ, ХАМТЫН ГЭРЭЭ, ХЭЛЭЛЦЭЭР ХИЙХ ЭРХИЙН ТӨЛӨВ БАЙДАЛ	648
2.1. Эвлэлдэн нэгдэх, байгууллага байгуулах эрхийг баталгаажуулсан олон улсын гэрээ, конвенци ба үндэсний хууль тогтоомж, тэдгээрийн уялдаа	648
2.2. Үйлдвэрчний эвлэлд эвлэлдэн нэгдэх ба ҮЭ-ийн байгууллага байгуулах эрхийн хэрэгжилт	649
2.3. Ажил олгогчдын эвлэлдэн нэгдэж, байгууллага байгуулах эрхийн байдал	653
2.4. Албан бус салбарт хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдийн эвлэлдэн нэгдэх эрхийн хэрэгжилт	653
2.5. Хамтын гэрээ, хэлэлцээр байгуулах эрхийн төлөв байдал	654
2.6. Санал, зөвлөмж	656
ТОВЧИЛСОН ҮГСНИЙ ТАЙЛАЛ	656

Нэг. МОНГОЛ УЛСЫН ХҮНИЙ ЭРХИЙН ҮНДЭСНИЙ КОМИСС

ӨМНӨХ ҮГ

ХЭҮК-оос жил бүр Улсын Их Хуралд өргөн барьдаг Монгол улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний төлөв байдлын илтгэл нь манай улс дахь хүний эрхийн талаархи албан ёсны гол эх сурвалж гэж судлаач шинжээчид, олон нийт үздэг.

Энэхүү илтгэлд хийсэн дүгнэлт, санал зөвлөмжийг НҮБ-ын төрөлжсөн байгууллагууд, гадаадын улс орнууд, олон улсын хүний эрхийн байгууллагууд анхааралтай судалж байна. Түүнчлэн дотоодын төрийн болон төрийн бус байгууллагууд, их дээд сургууль, эрдэм шинжилгээний байгууллагуудад сургалтын болон эрдэм шинжилгээний ажлын чухал хэрэглэгдэхүүн болж байдаг.

Энэ удаагийн тав дахь илтгэл нь эрүү шүүлт ба хүний эрх, эвлэлдэн нэгдэх, байгууллага байгуулах эрх гэсэн хоёр сэдвээр бичигдсэн болно.

Эрүү шүүлт, хэрцгий, хүнлэг бус харьцанг асуудал нь хүний эрхийн хөндүүр, эмзэг сэдэв бөгөөд хуулийн байгууллага, тэдгээрийн албан

тушаалтны үйл ажиллагаатай шууд холбогдож яригддаг.

ХЭҮК нь энэ асуудлаар судалгаа, хяналт шалгалт, сургалт, сурталчилгааны ажлыг бэйгэ хийж, холбогдох байгууллагуудын анхаарлыг хандуулж ирсэн.

2005 онд эрүү шүүлттэй холбоотой бодит нөхцөл байдлыг тогтоохын тулд эрүү шүүлт ба хүний эрх сэдэвт нээлттэй хяналт шалгалтын ажлыг нэг жилийн хугацаатайгаар зохион байгуулж, иргэд хөдөлмөрчдөөс өргөдөл, мэдээлэл хүлээн авч судалгаа хийж, уулаалт ярилцлага, хэлэлцүүлэг явуулсан юм. Энэхүү хяналт, шалгалтын ажлын хүрээнд цуглуулсан баримт, мэдээлэлд тулгуурлан илтгэлийн нэгдүгээр бүлгийг бичив.

Илтгэлийн хоёрдугаар бүлэгт эвлэлдэн нэгдэх, байгууллага байгуулах, хамтын гэрээ хэлэлцээр хийх эрхийн хэрэгжилтийн байдлыг авч үзсэн болно.

Нагдугээр бүлэг

ЭРҮҮ ШҮҮЛТ БА ХҮНИЙ ЭРХ

Монгол улсын Үндсэн хуульд: "Хэнд боловч эрүү шүүлт тулгаж, хүнлэг бус, хэрцгий хандаж нэр төрийг нь доромжилж болохгүй, өөрөө өөрийнхөө эсрэг мэдүүлэг өгөхийг шаардах, мэдүүлэг гаргуулахаар шахалт үзүүлэх, хүч хэрэглэхийг хориглоно" гэж заасан / Арванзургадугаар зүйлийн 13, 14/. Үндсэн хуулийн энэ заалт эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагаанд чанд мөрдөгдөх ёстой. Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд/2002 он/: "Хэнд боловч эрүү шүүлт тулгаж, хүнлэг бус, хэрцгий хандаж, нэр төрийг нь доромжилж болохгүй, сэжигтнийг баривчлах үед түүнд баривчилсан шалтгааныг мэдэгдэж, өөрийнхөө эсрэг мэдүүлэг өгөхгүй байх эрхийг заавал сануулна" /ЭБШХ-ийн 10 дугаар зүйлийн 10.4, 10.5/ гэж, Эрүүгийн хуульд /2002 он/ "Хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч хүч хэрэглэж буюу хүч хэрэглэхээр заналхийлэх, тарчилган зовоох, тохуурхан даажигнах, хуурч мэхлэх зэрэг хууль бус арга хэрэглэж мэдүүлэг өгөхийг албадсан бол гэмт хэрэг гэж үзэж ял шийтгэл оноохоор заасан байна / ЭХ-ийн 251 дүгээр зүйл/.

Түүнчлэн Монгол улс 2000 оны 11-р сарын 2-нд НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейгаас батлан гаргасан Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцах, шийтгэхийн эсрэг конвенцид / цаашид Эрүүдэн шүүхийн эсрэг конвенц гэх/ нэгдэн орсон. Эрүүдэн шүүх болон хэрцгий, хүнлэг бусаар хүний нэр төрийг доромжлон харьцах, шийтгэхийг хуулиар хориглосноор эрүү шүүлтээс ангид байх эрх бүрэн хангагдахгүй нь ойлгомжтой. Хэдийгээр хүний эрхийг зөрчсөн тийм үйлдлийг дээрх хуулиудаар хориглосон, хариуцлага хүлээлгэхээр заасан байгаа боловч цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаанд, ялангуяа хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын явцад хүнийг эрүүдэн шүүх, хэрцгий хүнлэг бусаар харьцах, доромжлох явдал байнга гарсаар байгааг иргэдийн өргөдөл, гомдол, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, түүнчлэн нэгэнт шалгагдаж тогтоогдсон баримтуудаас харж болно.

Иймд эрүүдэн шүүх болон хэрцгий, хүнлэг бусаар хүний нэр төрийг доромжлон харьцах, шийтгэхийг хориглосон хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн байдлыг судалж, санал дүгнэлт гаргах зорилгоор Хүний Эрхийн Үндэсний Комиссоос "Эрүүдэн шүүхийг хориглох нь" сэдэвт нэг жилийн хугацаатай, нээлттэй хяналт шалгалтын ажлыг 2005 онд зохион байгуулсан болно. Энэхүү хяналт шалгалтын хүрээнд хууль тогтоомж, дүрэм, журам нь эрүү шүүлт, хэрцгий, хүнлэг бус харьцаанаас урьдчилан сэргийлэх оновчтой хөшүүрэг болж чадаж байгаа эсэх, ийм хууль бус арга ажиллагаанд ямар хүчин зүйлүүд нөлөөлж

байгааг судлан тогтоох, түүнээс урьдчилан сэргийлэхэд цаашид яввал зохих талаар санал зөвлөмж боловсруулах зорилтуудыг тавьсан. Түүнчлэн шүүгч, өмгөөлөгч, прокурор, цагдаагийн ажилтнууд, иргэд, төрийн бус байгууллагын ажилтнуудын санал бодлыг судалж, иргэдээс өргөдөл, мэдээлэл хүлээн авч шалгаж тодруулах, зарим хэрэг материалыг уншиж судлах, баривчлах, цагдан хорих байруудад үзлэг шалгалт хийх, тэнд хоригдож буй хүмүүстэй уулзаж, санал хүсэлтийг нь сонсох зэрэг ажлуудыг хийж гүйцэтгэв. Хяналт шалгалтын явцад цуглуулсан мэдээлэл, баримтанд тулгуурлан эрүүдэн шүүх болон хэрцгий, хүнлэг бусаар, хүний нэр төрийг доромжлон харьцах, шийтгэхийг хориглосон хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн байдалд дүгнэлт хийв.

Нэг. Эрүүдэн шүүхийг хориглосон олон улсын гэрээ, конвенци ба үндэсний хууль тогтоомж

Монгол улсын Үндсэн хуульд: Монгол улс олон улсын гэрээгээр хүлээсэн үүргээ шударгаар сахин биелүүлнэ. Монгол улсын олон улсын гэрээ нь соёрхон баталсан буюу нэгдэн орсон тухай хууль хүчин төгөлдөр болмогч дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн адил үйлчилнэ хэмээн заасан / Аравдугаар зүйл/. Түүнчлэн Монгол улсын ихэнхи хуулиудад Монгол улсын олон улсын гэрээ дотоодын хууль тогтоомжтой зөрчилдвөл олон улсын гэрээг баримтална гэж заасан байдаг. Монгол улс 2000 онд Эрүүдэн шүүхийн эсрэг конвенцид нэгдэн орсон хэдий ч энэхүү конвенцийн заалт үндэсний хууль тогтоомжид бүрэн хэмжээгээр тусгагдаж чадаагүй ба уг конвенцийн үзэл санаа, шаардлагууд амьдралд хэрэгжихгүй байна.

1.1. Конвенцид зааснаар оролцогч улс бүр, эрүүдэн шүүх үйлдлийг эрүүгийн хуулиараа гэмт хэрэг гэж үзэх ба эрүүдэн шүүхийг завдах, түүнд хамтран оролцохыг гэмт хэрэгт тооцож үүрэг хүлээсэн. Манай улсын Эрүүгийн хуульд /2002 он одоо болтол энэхүү конвенцид зааснаар эрүү шүүлтийг тодорхойлсон зүйл заалт байхгүй.

Харин Эрүүгийн хуулийн 251 дүгээр зүйлд хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч хүч хэрэглэж буюу хүч хэрэглэхээр заналхийлэх, тарчилган зовоох тохуурхан даажигнах, хуурч мэхлэх зэрэг хууль бус арга хэрэглэж мэдүүлэг өгөхийг албадсан бол тодорхой албан тушаал эрхлэх, үйл ажиллагаа явуулах эрхийг хасах буюу хасахгүйгээр таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэхээр, эн хэргийн улмаас хүний бие махбодид хүндэвтэр хүнд гэмтэл, их хэмжээний хохирол учирсан бол тодорхой албан тушаал эрхлэх, үйл ажиллагаа явуулах эрхийг таван жил хүртэл хугацаагаар хас

буюу хасахгүйгээр таваас арван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ хэмээн заасан байна. Энэ зүйлийг эрүү шүүлтийг хориглосон, гэмт хэрэгт тооцсон заалт гэж үздэг.

1.2. Эрүүдэн шүүхийн эсрэг конвенцид бие махбодь гэсэн болон сэтгэл санааг нь хүчтэй шаналган зовоох гэсэн хоёр төрлийн үйлдлийг эрүү шүүлт гэж тодорхойлсон байхад Эрүүгийн хуулийн 251 дүгээр зүйлд заасан гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнээс харахад зөвхөн бие махбодийн хүчирхийллийг гэмт хэрэгт тооцож, сэтгэл санааны хүчирхийллийг орхигдуулсан байна. Иймээс эрүү шүүлтийн хоёр хэлбэрийг хоёуланг нь гэмт хэрэг гэж авч үзэж энэ зүйл ангийг өөрчлөн найруулах шаардлагатай байна.

Эрүүгийн хуулийн 251 дүгээр зүйлд зөвхөн хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч гэсэн хоёр төрлийн албан тушаалтанд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэж болохоор байгаа нь конвенцийн заалттай нийцэхгүй байна. Конвенцид энэ гэмт хэргийн субъект нь "төрийн албан тушаалтан буюу албан үүрэг гүйцэтгэж буй этгээд" байх, өөрөөр хэлбэл эрүүдэн шүүсэн гэмт хэргийн субъект нь төрийн албан тушаалтан, албан үүрэг гүйцэтгэж буй хэн боловч байж болохоор байхад манай эрүүгийн хуульд хоёрхон төрлийн албан тушаалтнаар хязгаарласан байна. Иймээс прокурор, цагдаа болон шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх, таниуулын байгууллагын албан тушаалтнуудын зүгээс үйлдсэн ийм төрлийн гэмт хэргийг эрүү шүүлт хэмээн үзэж, тусгайлан зүйтчлэх боломжгүй байна. Түүнчлэн эрүүдэн шүүх зөвшөөрөл олгосон, хатгасан, хамтран оролцсон, хамжсан зэрэг үйлдлийг эрүүдэн шүүхэд хамтран оролцсон гэж үзэж эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр Эрүүдэн шүүхийн эсрэг конвенцид заасан боловч энэ талаар манай Эрүүгийн хуулинд тусгагдаагүй байна. Гэтэл эрүүгийн хэргийг илрүүлэх, байцаан шийтгэх ажиллагаа явуулах эрх бүхий албан тушаалтнууд эрүүдэн шүүх болон хэрэг тулган хүлээлгэх үйл ажиллагааг өөрөө гардан гүйцэтгэхээсээ өрөөл бусдаар, хамт харигдогдоор нь, удаа дараа ял шийтгүүлсэн хүмүүст даалгавар өгч хийлгэх байдал ажиглагдах болсон. Үүнийг ч хуулиндаа тусгаж, зохицуулах хэрэгтэй байна.

1.3. Эрүүдэн шүүх явдлаас урьдчилан сэргийлэх зорилгоор баривчлагдсан, саатуулагдсан, хоригдсон хүмүүсийг байцаахтай холбогдсон журам, заавар, арга хэрэгслэл, түүнчлэн тэднийг хянан харгалзах, харьцах журам, арга хэмжээнд шат даралсан хяналт тавих / Конвенцийн 11 дүгээр зүйл /, эрүүдэн шүүх үйлдэл үйлдэгдсэн гэж үзэх хангалттай үндэслэл байвал мөрдөн шалгах ажиллагааг эрх бүхий байгууллагаараа шударга, шуурхай явуулах / Конвенцийн 12 дугаар зүйл / ёстой атал манай Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд энэ талаар тусгайлан ямар нэг заалт байхгүйгээс эрүүдэн шүүлт, зүй бус харьцаанд өртсөн тухай гомдол, мэдээлэл нь бусад өргөдөл, гомдлын ерөнхий

тогоонд хутгалдаж, ихэнхи тохиолдолд хараат бус, хөндлөнгийн, шударга мөрдөн шалгалтгүйгээр, байгууллага, албан тушаалтнуудын хэлбэрийн төдий явцуу лавлагаа, тодорхойлолтоор хязгаарлагдаж байна.

1.4. Конвенцийн 14 дүгээр зүйлд оролцогч улс бүр өөрийн эрх зүйн тогтолцоогоороо эрүүдэн шүүгдсэн этгээд хохирлоо арилгуулах, шударга хангалттай нөхөн төлбөр авах эрх, түүний дотор эрүүл мэндээ бүрэн сэргээхэд шаардлагатай төлбөр гаргуулах эрхийг хүлээн зөвшөөрнө. Эрүүдэн шүүгдсэний улмаас хохирогч нас барвал асран хамгаалагч нөхөн төлбөр авах эрхтэй хэмээн заасан.

Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулинд /2002 он/ эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны явцад хэрэг, бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүгчийн хууль зөрчсөн ажиллагааны улмаас иргэнд учирсан хохирлыг арилгахтай холбоотой асуудлыг зохицуулсан Дочин дөрөвдүгээр бүлэг шинээр орсон боловч энэ бүлэгт эрүүдэн шүүгдсэн болон хэрцгий, хүнлэг бус харьцсаны улмаас иргэнд учирсан эрүүл мэндийн болон сэтгэл санааны хохирлыг нөхөн төлүүлэх тухай асуудал огт тусгагдаагүй орхигдсон байна. Энэ бүлэгт заасан хохирол нөхөн төлүүлэх үндэслэлүүд гэдэгт зөвхөн хууль бусаар ял шийтгүүлсэн, баривчлагдсан, цагдан хоригдсон, албан үүрэгт биелүүлэхийг нь хориглосон, эмнэлгийн байгууллагад байлгасан, албадан эмчлэх арга хэмжээ авагдсан зэрэг хууль бусаар хоригдсон буюу хууль бусаар ял шийтгүүлсэн зэрэг тодорхой тохиолдлуудыг нэрлэн зааж, энэ тохиолдолд учирсан зөвхөн эд хөрөнгийн хохирлыг /авч чадаагүй цалин хөлс, тэтгэвэр тэтгэмж, хураасан, улсын орлого болгосон эд хөрөнгө, төлсөн торгууль, шүүхийн зардал, өмгөөлөгчид төлсөн хөлс зэрэг/ л гаргуулахаар тусгагдсан байна. Эрүүдэн шүүгдсэн болон хэрцгий, хүнлэг бус харьцаанд өртөж амь нас, бие эрхтэн, эрүүл мэнд, сэтгэл санаагаараа хохирсон этгээдийн хохирлыг арилгах, нөхөн төлбөр төлүүлэх асуудлыг зохицуулсан заалт байхгүй байна. Конвенцид эрүү шүүлт болон хэрцгий хүнлэг бус харьцаанд өртөж амь нас, алдсан тохиолдолд гэр бүлийн гишүүд, төрөл төрөгсөд нь нөхөн төлбөр авах эрхтэй гэж заасан. Энэ бүлэгт сэтгэл санааны буюу эд хөрөнгийн бус хохирлыг Иргэний хуульд заасан журмын дагуу нөхөн төлнө /ЭБШХ-ийн 391 дүгээр зүйл/ гэсэн боловч Иргэний хуульд эд хөрөнгийн бус хохирлыг нөхөн төлүүлэх зохицуулалт байхгүй байна. Үүнээс үзвэл манай улс эрүүдэн шүүгдсэн болон хэрцгий, хүнлэг бус харьцаанд өртөж эрүүл мэнд, амь нас, сэтгэл санаагаараа хохирсон иргэнд учирсан хохирлыг шударгаар барагдуулах, нөхөн төлүүлэх эрх зүйн үндсийг бүрдүүлж чадаагүй байна. Эрүүдэн шүүсэн болон хэрцгий, хүнлэг бус харьцаанд өртөж хохирсон иргэдэд хохирлыг нөхөн төлүүлэх эрх зүйн орчин зохих ёсоор бүрдээгүйгээс энэ асуудлаар гарсан нэхэмжлэл шударгаар шийдвэрлэгдэхгүй байна.

Төв аймгийн иргэн Г" адуу хулгайлсан хэрэгт холбогдон, 26 адуу хулгайлсан хэрэгээ хүлээсэн байна. Түүнд өөр олон тооны адуу хулгайлсан хэрэг тулгаж, тус аймгийн цагдан хорих төвд удаан хугацаагаар хорьж мөрдөн байцаалт явуулснаас болж тэрээр 15 кг-аар жин нь буурч, 44 кг болтлоо турж, тэнд сүрьеэ өвчин тусч эмчилгээ авахгүй болтлоо хүндэрч, шүүхээр таслагдсаныхаа дараахан нас барсан байна. Тэрээр удаа дараа бие муу байгаа талаараа мэдэгдэж байсан боловч цагдан хорих байрны эмнэлэгт хэвтүүлсэн нэр хэмээж, сүрьеэ өвчтэй болсныг нь ч мэдээгүй байсаар эмчилгээ авахгүй болтлоо хүндэрч амь насаа алджээ. Түүний ээж, зарим хуульчид хамтарч "Г"-г эрүүдэн шүүж, шоронгийн хүнд хатуу нөхцөлд удаан хорьсноос өвчин тусч амь насаа алдсан, хэрэг бүртгэх мөрдөн байцаах, шүүхийн шийдвэр биелүүлэх байгууллага үүргээ зохих ёсоор биелүүлээгүй, хэргийг, хүнлэг бус хандсан, хоригдон мөрдөгдөж буй этгээдийн амь нас, эрүүл мэндийг хамгаалах арга хэмжээ аваагүй гэж үзэж 30.0 сая төгрөгний нөхөн төлбөр авахаар шүүхэд нэхэмжлэл гаргажээ. Нэхэмжлэгчид бага бус зардал гаргаж, гурван шатны шүүх дэмжин заргалдсан хэдий ч шүүх энэ маргааны хянан шийдвэрлэхдээ "Г"-г цагдан хорьж мөрдөн байцаалт явуулж байсан нь хууль зөрчсөн гэх үндэслэлгүй байна хэмээн дүгнэж нэхэмжлэлийг нь хэрэгсэхгүй болгож, нэг ч төгрөгний хохирол гаргаж олгоогүй байна. Өөрөөр хэлбэл, удаан хугацаагаар цагдан хорьж, эрүүл мэнд нь муудаж амь насаа алдсаныг хууль ёсны байж болох асуудал гэж үзэж /Төв аймгийн шүүхийн 2003 оны а/237 дугаар шийдвэртэй хэргийн материалаас/.

Дээрэм, хүн амины хэрэгт холбогдон Ганц худгийн цагдан хорих төвд 2 сар гаруй хугацаагаар цагдан хоригдож, зодуулж, цохиулж эрүү шүүлтэд өртөж байсан иргэн "О" шүүхэд хандаж хохирлоо гаргуулахаар нэхэмжлэл гаргасан боловч эд хөрөнгийн бодит зарим хохирлыг гаргаж, харин эрүүдэн шүүгдсэний улмаас учирсан сэтгэл санааны хохирлыг нь хэрэгсэхгүй болгосон байна.

Хүн амины хэрэгт холбогдон 300 гаруй хоног хоригдон мөрдөгдөж байсан "Ш"-ийн нүднийх нь хараа муудсаар, хоёр нүд нь сохорч нүдээ авахуулсан ба түүний үйлдэл нотлогдоогүйгээс хэргийг нь хэрэгсэхгүй болгосон байна. Амин чухал эрхтэнээсээ салсан энэ хүний хохирлыг барагдуулах, төрөөс нөхөн төлбөр гаргуулахаар ХЭҮК-оос Баянзүрх дүүргийн шүүхэд төлөөлөн нэхэмжлэл гаргасан боловч Сүхбаатар дүүргийн прокурорын газраас хэргийг дахин сэргээн мөрдөж, айлган сүрдүүлэх, дарамтлах үйл ажиллагаа явуулж, улмаар шүүх дээрхи нэхэмжлэлийг нь хэрэгсэхгүй болгож байв. Түүнд дахин өргөдөл голдол гаргаж хохирлоо нэхэмжлэхийг санал болгоход дарамт шахалтад өртсөн нь мэдрэгдэж,

"эргээд л хэргийг сэргээж бөөн юм болох байх" хэмээн хариулж байв.

Эдгээр баримт нь эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны явцад эрүүдэн шүүсэн болон хэргийг, хүнлэг бус хандсаны улмаас иргэдэд учирсан эд хөрөнгө, эрүүл мэнд, амь нас, сэтгэл санааны хохирлыг нөхөн төлүүлэх эрх зүйн орчин байхгүй, шүүхээс ийм төрлийн маргааныг хянан шийдвэрлэх талаар нэгдмэл практик тогтоогүйг харуулж байна. Хуульд заасан тодорхой үндэслэл байвал сэжигтэн, яллагдагчийг аливаа гэмт хэрэгт холбогдуулан баривчлах, цагдан хорих, мөрдөн байцаалт явуулах нь төрийн эрх бүхий албан тушаалтны эрх мөн хэдий ч түүний амь нас, эрүүл мэнд, нэр төрийг хамгаалах нь мөн л төрийн үүрэг байх ёстой. Төр энэ үүргээ зохих ёсоор биелүүлээгүй бол учирсан хохирлыг нөхөн төлөх ёстой. Үүний тулд холбогдох хууль тогтоомждоо зохих өөрчлөлт оруулах, энэ төрлийн нэхэмжлэл, гомдлыг хянан шийдвэрлэх шүүхийн практик тогтоох шаардлагатай байна.

1.5. Конвенцид /15 дугаар зүйл/: оролцогч улс бүр эрүүдэн шүүх замаар гаргуулсан болох нь тогтоогдсон мэдүүлгийг эрүүдэн шүүсэн хэрэгт яллагдагч буй этгээдийн эсрэг ийнхүү мэдүүлэг гаргуулсны нотолгоо болгохоос бусад тохиолдолд шүүн таслах ажиллагаанд нотлох баримт болгон ашиглахгүй байх явдлыг хангана гэж заасныг хууль тогтоогч шинэ Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд /2002 он/ анхааран авч үзээгүй. ЭБШХ-д "хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүх нь сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгчийг өөрийнхөө эсрэг мэдүүлэг өгөхийг шаардах, мэдүүлэг гаргуулахаар шахалт үзүүлэх, хүч хэрэглэхийг хориглоно" /ЭБШХ-ийн 16 дугаар зүйлийн 16.3/, "нотлох баримтыг дуглуулахдаа ... бусдын нэр төрийг гутаан доромжлох, хүнлэг бус, хэрцгий харьцах, айлган сүрдүүлэх, мэдүүлэг гаргуулахаар тулган шаардах, хуурч мэхлэх зэрэг хууль бус арга хэрэглэхийг хориглоно" /ЭБШХ-ийн 92 дугаар зүйлийн 92.4/ гэж тус тус заасан боловч эдгээр хориглолтыг зөрчөөд нэгэнт авчихсан хавтаст хэрэгт орчихсон мэдүүлгийг хэргийг шийдвэрлэхэд хэрхэн авч үзэх, үнэлэх, улмаар нотлох баримтад тооцох эсэх талаар ЭБШХ-д заагаагүй орхисон. Иймээс практик дээр ийм замаар гаргуулсан мэдүүлгийг бусад нотлох баримтын нэг адил үнэлж, гэм буруутайд тооцох үндэслэл болгож ашигласаар байгаа нь конвенцийн дээрх заалттай илт зөрчилдөж байна.

Хууль бус аргаар гаргуулж авсан мэдүүлгийг нотлох баримтад тооцохгүй байхаар ЭБШХ-д оруулж өгөх нь өнөөдрийн хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын үйл ажиллагаанд анхны хэрэг хүлээлгэсэн мэдүүлгүүдийг өмгөөлөгчгүйгээр, насанд хүрээгүй хүмүүсийн хувьд хууль ёсны төлөөлөгч, багш, сурган хүмүүжүүлэгчгүйгээр авдаг гэж буруу практик, аргыг таслан зогсоход чухал ач холбогдолтой юм.

1.6. Эрүүдэн шүүх болон бусад хууль бус аргаар мэдүүлэг авахаар алдасан хэрэгт /ЭХ-ийн 251 дүгээр зүйл/ зөвхөн хэрэг бүртгэгч, мөрдөн

байцаагч гэсэн хоёр субъектээр хязгаарласан нь учир дутагдалтай байна. Хуулийн байгууллагын ажилтнуудаас ялангуяа, цагдаа, тагнуул, шүүхийн шийдвэр биелүүлэх байгууллагын ажилтнуудаас албан үүргээ гүйцэтгэх явцдаа тухайлбал, хэрэг зөрчилд холбогдуулан албадан саатуулах, баривчлах, байцалт авах, цагдан хорих, эрүүлжүүлэх явцдаа эрх хэмжээгээ хэтрүүлэн бусдын эрх чөлөөнд халдаж, хэрцгий хандаж бие эрхтэнд гэмтэл учруулсан, амь насыг нь хохироосон үйлдлийг албан тушаалын эсрэг гэмт хэрэгт тооцож, тусгайлан зүйлчилж хариуцлага хүлээлгэхгүй, зөвхөн хоёр иргэний хоорондын асуудал мэтээр ердийн зүйл ангиар ял, хариуцлага хүлээлгэж байна.

Эрүүгийн хуулийн Хорин наймдугаар бүлэгт албан тушаалын гэмт хэргийг тусгайлан зүйлчилсэн ба мөн хуулийн 263, 264 дүгээр зүйлд төрийн албан тушаалтан албаны эрх мэдэл буюу албан тушаалын байдлаа урвуулах, эрх мэдлээ хэтрүүлэх гэсэн гэмт хэргийг тодорхойлсон. Гэвч энэ зүйлд заасан албан тушаалтан гэсэн ойлголтыг эрүүгийн хуулиар тайлбарлахдаа төрийн улс төрийн, тусгай, захиргааны болон үйлчилгээний албаны удирдах албан тушаалтан энэ бүлэгт заасан албан тушаалтанд хамаарна гэж тайлбарласан байна. Эрүүгийн хуулиар энэ бүлэгт заасан гэмт хэргийн субъект нь зөвхөн удирдах албан тушаалтан байхаар тайлбарласнаас хүний эрх, эрх чөлөөнд халдах, хязгаарлах эрх мэдэл, үүргийг хүлээсэн хуулийн байгууллагын удирдах бус гүйцэтгэх ажилтнууд энэ зүйл ангиудаар хариуцлага хүлээх боломжгүй болдог байна.

Үүний зэрэгцээгээр тухайн гэмт хэргийн улмаас үлэмж буюу их хэмжээний хохирол учирсан байхыг шаарддаг. Иймээс эдгээр зүйл ангиар албан тушаалтан эрх мэдлээ хэтрүүлэх, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах зэргээр бусдын бие эрхтэнд гэмтэл учруулсан, эрх чөлөөнд нь хохирол учруулсан хэрцгий, хүнлэг бус харьцсан хуулийн байгууллагын удирдах бус албан тушаалтан хариуцлага хүлээх болсмжгүй байна. Хүний эрх, эрх чөлөөнд тодорхой хэмжээгээр халдах төрийн онцгой эрх мэдлийг хэрэгжүүлдэг албан тушаалтнууд энэ эрх хэмжээгээ урвуулан ашиглах, хэтрүүлэх зэргээр иргэдийн бие эрхтэнд халдаж, гэмтэл учруулж, эрх ашгийг нь хохироох гэмт хэрэг үйлдвэл тэрхүү үйлдлийг тусгайлан зүйлчилж, илүү өндөр хариуцлага хүлээлгэдэг, тухайн хэргийг мөрдөн шалгахдаа ердийн хэргээс өөр журам баримталдаг байх шаардлагатай байна. Ийм журам байхгүй байгаагаас шалтгаалан хуулийн байгууллагын ажилтнуудаас албан үүргээ биелүүлэх явцдаа бусдын эрх чөлөөнд халдаж албаны эрх мэдлээ хэтрүүлж, бусдын биед гэмтэл учруулсан, хэрцгий хандсан, амь насыг хохироосон хэргүүд ихэвчлэн нотлогдоогүй буюу эвлэрсэн, хохирлоо нөхөн төлсэн гэсэн үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болгогдон шийдвэрлэгдэж байна. 2005 онд гэхэд цагдаагийн байгууллагын 256 ажилтан

гэмт хэрэгт холбогдон шалгагдаж тэдний 50 гаруй хувь нь хэрэгсэхгүй болгогдон байгаа нь бусад төрийн хэрэг, маргаантай харьцуулахад илүү "нааштайгаар" шийдвэрлэгдсэн байна.

1.7. Эрүүдэн шүүхийн эсрэг конвенцид оролцогч улсууд аливаа хэлбэрээр баривчлагдсан, саатуулагдсан, хоригдсон этгээдийг харгалзах, байцаах, харьцах, хууль сахиулах, энгийн, цэргийн болон эмнэлгийн бүрэлдэхүүн, төрийн албан тушаалтан, бусад хүмүүсийн сургалтад эрүүдэн шүүхийг хориглох тухай сургалтын материал, мэдээллийг бүрэн тусгана хэмээн заасан. Улсын хэмжээний хууль зүйн боловсрол олгож байгаа их дээд сургуулийн сургалтын хөтөлбөр, стандартуудад эрүүдэн шүүхийн эсрэг конвенци, түүнтэй тэмцэхтэй холбоотой сургалтын агуулга тусгагдаагүй байна. Монгол улс эрүүдэн шүүхийн эсрэг конвенцийн оролцогч улсын хувьд энэхүү гэрээнд нэгдэн орсноосоо эхлэн конвенцийн заалтыг дотоодын хууль тогтоомждоо тусгах, олон нийтэд сурталчлах, төрийн албан хаагчдад сургалт зохион байгуулах, эрүү шүүлтээс урьдчилан сэргийлэх тодорхой арга хэмжээ авах ёстой. Гэвч 2000 онд энэхүү гэрээнд нэгдэн орсноос хойш энэ чиглэлээр зохион байгуулж, хийсэн бодлогын шинжтэй тодорхой арга хэмжээ авагдаагүй байна.

Хоёр. Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар харьцах, шийтгэхийн илрэлүүд

Тус Комиссоос хяналт шалгалтын ажлын хүрээнд хуулийн байгууллагын 600 орчим ажилтнуудтай уулзалт ярилцлага зохион байгуулж, цагдан хоригдож буй 1400 орчим хүнээс санал асуулга авч, 100 гаруй хүнтэй биечлэн уулзаж, иргэдээс 50 орчим өргөдөл, гомдол хүлээн авсан байна. Эрүү шүүлтийн талаар хуульчид харилцан адилгүй санал, бодолтой байгаа нь ажиглагдаж байна. Тухайлбал, шүүгчид "... хэрэгт холбогдогчид шүүх хурлын үед хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч хүч хэрэглэж, айлган сүрдүүлж, дарамталж хэрэг хүлээлгэх, би энэ хэргийг хийгээгүй гэж мэдүүлэх тохиолдол нилээд гардаг" гэж, өмгөөлөгчид "... хэрэгт холбогдогчдыг зодох, дарамтлах, хатуу ширүүн харьцах, хүчээр хэрэг хүлээлгэх зэрэг зөрчил багагүй байдаг" гэж, прокурорууд "... ийм зөрчил дутагдал бараг байдаггүй бид байнгын хяналт тавьдаг" гэж ихэвчлэн хариулж байна.

Харин хэрэгт холбогдон мөрдөгдөж байгаа хүмүүсийн санал бодлыг судалж үзэхэд, санал асуулгад хамрагдсан 1338 хүний 39.9 хувь нь дарамталж, айлган сүрдүүлж хэрэг хүлээлгэдэг гэж, 32.0 хувь нь зодож, хүч хэрэглэж хийгээгүй хэрэг хүлээлгэдэг гэж хариулсан байна. Ялангуяа, Ганц худаг болон Төв аймагт хоригдож байсан хүмүүс энэ асуултанд харьцангуй их хариулсан байна. Тухайлбал, Ганц худагт хоригдогсдын 44.6 хувь нь айлган сүрдүүлж, дарамталдаг гэж, 36.7

хувь нь хүч хэрэглэж зодож дарамталдаг гэж тус тус хариулсан байна.

Улсын Ерөнхий Прокурорын газрын дэргэдэх Мөрдөн байцаах албанд сүүлийн 3 жил /2003-2005/-д хуулийн байгууллагын ажилтнуудтай холбоотой гэмт хэргийн шинжтэй 2100 гомдол, мэдээлэл ирж шалгагдсан ба эдгээр мэдээллийн 4.2 хувь нь буюу 89 мэдээлэл нь хүч хэрэглэх, айлган сүрдүүлэх, бусдаар дарамтлуулах, зодуулах зэрэг хууль бус арга хэрэглэж хэрэг хүлээлгэсэн тухай мэдээлэл байсан байна. Харин ийм гомдол, мэдээллийн тоо жил дараалан 4-2-5.6 хувиар өссөн болох нь Мөрдөн байцаах албаны мэдээ тоо баримтаас харагдаж байна. Тус албанаас сүүлийн 3 жилд хууль бус арга хэрэглэж мэдүүлэг өгөхийг албадсан 11 хэрэгт мөрдөн байцаалт явуулж, 3 хэргийг хэрэгсэхгүй болгож, 6 хэрэгт Эрүүгийн хуулийн 251 дүгээр зүйлийн 251.1-ээр яллах дүгнэлт үйлдэх саналтай прокурорт шилжүүлж байжээ. Эдгээр тоо баримт, санал асуулгын дүнгээс үзвэл эрүүдэн шүүх, хүч хэрэглэх, дарамтлах замаар мэдүүлэг авахыг албадсан шинжтэй хүний эрхийн зөрчил байнга гарсаар байна гэж үзэх үндэстэй.

НҮБ-ын Эрүүдэн шүүхийн асуудлаархи Тусгай Илтгэгч Манфред Новак 2005 онд Монгол улсын Засгийн газрын урилгаар айлчилж, Монгол дахь эрүү шүүлийн нөхцөл байдлын талаар илтгэл бэлтгэж, түүндээ: Монгол улсад хууль сахиулах байгууллагын албан хаагчдаас, ялангуяа цагдаагийн албадан саатуулах байр, цагдан хорих газар, чанга, онцгой дэглэмтэй хорих ангиудад хүмүүстэй эрүүдэн шүүх болон хүнлэг бусаар харьцах явдал оршоор байна. Гэмт хэрэгт холбогдогчийн эсрэг тодорхой хүч хэрэглэхийг хүлээн зөвшөөрдөг зан үйлийн хандлага тогтсон ба сэжигтэн, яллагдагчийг яллахын тулд гэм буруу нь хүлээлгэхийг зорьдог арга барил давамгайлж, энэ нь эрүү шүүлийг бий болгоход нөлөөлж байна гэсэн дүгнэлтийг хийсэн байна /Тусгай Илтгэгчийн илтгэлээс/.

2.1. Эрүүдэн шүүх, хэрцгий хүнлэг бусаар харьцахтай холбоотой хүний эрхийн зөрчлийн дараахи илрэлүүд онцгой анхаарал татаж байна.

2.1.1. Хяналт шалгалтын явцад ирсэн өргөдөл гомдлыг хянаж шалгах, цагдан хоригдож буй хүмүүстэй уулзах явцад эрүүгийн төлөөлөгч, хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч нар зодож дарамталдаг, тэд харгис, хэрцгий хүний ёсноос гадуур харьцдаг тухай гомдол чөөнгүй байна.

Дархан-Уул аймгийн цагдан хорих байранд шалгалт хийхэд тэнд хоригдож байсан 87 хүнээс 10 гаруй нь хэргийг нь шалгаж буй байцаагч нартаа зодуулж, дарамтлуулдаг тухай гомдол гаргаж байв. Хэрэг хүлээхгүй байна гэж хоол, цайг нь өгөхгүй өлсгөж цангаах, бие засах, унгах, хэвтэхийг нь хорих, зодох, цохих зэргээр тамлан зовтодог.

- Хүн амины болон онц ноцтой хэргийг хүлээлгэхийн тулд ямар арга хэрэглэж, яаж

эрүүдэн шүүдэг болохыг нэр бүхий хэдэн хүний түүх гэрчилнэ. 1999 оны 1 дүгээр сард Баянзүрх дүүргийн "Food Land" хүнсний захын манаачийг алж, алт мөнгөн эдлэл дээрэмдсэн хэрэг гарсан. Энэ хэрэгт таван хүнийг холбогдуулан шалгаж, тэднийг олон жил, сараар хорьж, эрүүдэн шүүсний улмаас нэг нь нас барж, зарим нь амьд гарахын тулд хилсээр хэрэг хүлээж, эцэст нь нийслэлийн Баянзүрх дүүргийн шүүхийн 2004 оны 6 дугаар сарын 23-ны өдрийн 350 дугаар цагаатгах тогтоолоор тэднийг энэ хэрэгт холбогдолгүй болохыг тогтоож цагаатгасан.

Энэ хэрэгт холбогдон мөрдөгдөж эрүү шүүлтэд өртсөн "О" /1115 хоног хоригдсон/, "О" /315 хоног хоригдсон/, "Х" /201 хоног хоригдсон/, "Б" /1252 хоног хоригдсон/ нар ХЭҮК-т гаргасан өргөдөлдөө: Биднийг хилс хэрэгт холбогдуулан баривчилж, Ганц худгийн подвалын 7-9 камер дамжуулан хорьж, шинэ камер болгонд ороход тэнд хоригдож байсан хүмүүс "алуурчид хийсэн хэрэгээ хүлээ, нуусан алт мөнгөө гаргаж өг" гэж шаардаж, бакал гутал болон наарны 5 см-ын банзаар биеийн бүхий л газраар цохиж, зодуулаад хөдөлж чадахгүй болоход шалан дээр ус асгаж байгаад нүцгэлж, нүцгэн биеэр хэвтүүлж, асгасан усандаа тог хүргэж тоогоор цохиулж, гялгар уут болон сойзны иш түлж хайлуулж бие дээр тусаах наах, нойр, хоолгүй хонуулах зэрэг аймшигт тамлалыг биеэрээ амсаж, эцэст нь сүрьеэ өвчин тусаж аймшигтайгаар хохирсон. Цагдаа /байцаагч/ нар ирэхдээ "ярих юм байна уу" гэж асуугаад байхгүй гэхээр "өө наадах чинь болоогүй байна, буцаагаад хийчих" гэдэг байсан гэжээ /ХЭҮК-ын 2005 оны архивын 127 тоот өргөдлөөс/.

Сойз болон гялгар уут шатааж биед нь нааж, түлж байсан ул мөр одоо ч тэдний бие эрхтэн дээр тодорхой харагддаг.

Энэ хэрэгт холбогдон мөрдөгдөж байгаад нас барсан "Д"-ийн эх "С" гаргасан өргөдөлдөө: Миний хүүг энэ хэрэгт холбогдуулан баривчилж Ганц худгаг хорьсон. Байцаагчтай нь уулзах гээд очихоор "алуурчны эх чи энд орж ирэх ямар эрхтэй юм бэ, чиний хүүхэд хүн алчихаад байхад" гээд өрөөнөөсөө хөөдөг байсан. Тэгээд нэг намар хүүгийн чинь бие муу байна гаргаж ав гэж хүнээр хэлүүлсэн байсан. Ганц худгаг очиж хүүгээ гаргаж авахад яс арсэ болтлоо турсан, төмсөг нь салтаандаа багтахгүй хавдартай бас сорвитой, толгой нь яр шарх, сорвиндоо баригдсан, өрөөсөн чих нь дүлий болчихсон байсан, миний хүү: "тэртэй тэртэй хүч нь өнгөрнө, зодуурын амт их үзлээ дээ" гэж үйлж байсан. Тэгээд хорихоос гаргаж, сүрьеэгийн эмнэлэгт хэвтүүлээд 3 хоноод нас барсан гэж бичжээ /ХЭҮК-ын 2004 оны архивын 58 дугаартай өргөдлөөс/.

2.1.2. Камерт хамт хоригдогсдоор нь зодуулж, дарамтлуулж хэрэг хүлээлгэдэг тухай

гомдол мэдээлэл анхаарал татсан асуудал хэвээр байна. 2002 онд Улсын Ерөнхий Прокурорын газраас Ганц худагт хийсэн шалгалтын дүнг Монгол улсын Их Хурлын Хууль Зүйн Байнгын Хороогоор авч хэлэлцээд тэнд хоригдогсдыг нэгийг нөгөөгөөр нь зодуулж, дарамтлуулж хэргийг нь хүлээлгэдэг ноцтой зөрчил зарим эрүүгийн төлөөлөгч, мөрдөн байцаагчдын ажлын арга барил болсон байна гэсэн дүгнэлтийг хийж, энэ зөрчлийг таслан зогсоохыг холбогдох байгууллагуудад үүрэг болгосон тогтоол гаргаж байсан. Гэвч энэхүү "арга барил" нь улам лавшран үргэлжилсээр байгаа нь хяналт шалгалтын явцад тодорхой харагдаж байна.

Сүүлийн жилүүдэд урьдчилан хорих газар хоригдож байх хугацаандаа хорих байрны ажилтан болон хамт хоригдогсоддоо зодуулж эрүүл мэнд, амь насаараа хохирсон тухай ноцтой гэмт хэрэг гарсаар байна.

- Хүн амины хэрэгт сэжиглэгдэн Ганц худгийн цагдан хорих төвд цагдан хоригдсон иргэн "Г"-г ноцтой хүн амины хэрэг үйлдсэн "У" гэгчтэй хамт хорьж, цагдан хорих байрны ажилтан гаднаас согтууруулах ундаа оруулан өгч "Б" гэгч түүнийг хэрцгийгээр зодож амь насыг хохироосон хэрэг гарсан. Эцэст нь энэ хэрэг зөвхөн хоёр хүний хоорондын таарамжгүй харьцаанаас болсон хэргээр шийдэгдсэн.

- 2005 оны 6 дугаар сард Баянзүрх дүүргийн цагдаагийн ажилтнууд иргэн "М"-ийг хүн амины хэрэгт сэжиглэн ар гэрт нь мэдэгдэлгүйгээр Ганц худагт 3 хоног хориод ар гэрийнхэнд нь хүлээлгэж өгөхөд тэрээр эрүүл газаргүй болтлоо зодуулж, ухаан санаа нь муудсан байсан ба гэмтлийн эмнэлэгт очоод удалгүй амь насаа алдсан ноцтой хэрэг гарсан. Энэ хэрэгт зарим нэг хянагч холбогдож шалгагдаж байгаа боловч, талийгаачин биед учирсан гэмтэл, ар гэр, эх эцэгт нь мэдэгдэлгүй хорьсон, хаана байгааг нь хэлэхгүй нууцалж байснаас үзэхэд, хэрэг хүлээлгэх зорилгоор эрүү шүүлт явагдсан гэж хэлэх бүрэн үндэстэй.

- Хулгайн хилс хэрэгт сэжиглэгдэж, Ганц худагт 36 хоног хоригдсон иргэн "Б" эрүү шүүлтэд өртсөн талаар өгсөн мэдүүлэгтээ: Би эхний 14 хоног сэжигтэн гэж хоригдсон, надад нэгэнт хийсэн хэрэг байхгүй тул хүлээх зүйлгүй гэдгээ хэлсэн. Тэр сэжигтний хугацаа нь өнгөрөөд яллагдагчаар үргэлжлүүлэн хорихдоо өөр өрөөнд оруулсан, гэтэл тэнд байсан хоёр залуу "чи яасан хэргээ хүлээдэггүй хулгайг вэ, хэргээ хүлээ" гээд 54 настай авш шигээ намайг цөмөнтэн шалан дээр хөл нүцгэн олон цагаар зогсоох, битүү цохилт хийх, элэг, бөөр, толгойнд гараараа цохих, ислэг хавтан, труба болон гутлаар өгзөг, хөл гарын булчинлаг хэсгүүдэд цохиж тамлан зовоож, бие махбодь, сэтгэл санааны хүнд дарамтанд оруулж, хилс хэрэг хүлээлгэхийн

тулд маш идэвхитэй үйл ажиллагаа явуулсан гэж ярьсан байв.

Олон удаа ял шийтгүүлсэн болон онц хүнд гэмт хэрэгт холбогдон шалгагдаж буй хүний камерт зарим сэжигтэн, яллагдагчийг зориуд оруулж, хэрэг хүлээхийг дарамтлуулах, мэдүүлгээ хэрхэн өгөхийг зааж өгөх, хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагчаас байцаалтын үед тавьж байсан асуултаудад хэрхэн яаж хариулах ёстойг зааж, мэдүүлэг бичүүлэх, гэмт хэргийн тодорхой үйлдлүүдийг хүлээлгэхээр дарамталдаг талаар иргэд их гомдол гаргадаг.

2.1.3. Зарим хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч нар сэжигтэн, яллагдагчийг хорьж саатуулсныхаа дараа ар гэрийнхний эргэлт уулзалтыг хориглож, хувцас солих, ариун цэврийн хэрэглээний зүйлийг оруулахгүй байх, тэр ч байтугай өмгөөлөгчтэйгээ ганцаарчлан уулзах эрхийг нь хязгаарлах зэргээр хэрэг хүлээлгэх, мэдүүлэг өгүүлэхэд чиглэсэн, хоригдогсдын эрүүл мэнд, сэтгэл зүйд сөргөөр нөлөөлөхүйц дарамтлалын аргыг хэрэглэх нь ердийн үзэгдэл болсон байна.

Хэрэгт холбогдсон "О"-ийн хэргийг Чингэлтэй дүүргийн цагдаагийн хэлтсийн мөрдөн байцаах тасаг шалгахдаа 7 сарын турш хувцсыг нь нэг ч удаа солиулаагүй. Улсын Ерөнхий Прокурорын газар хүртэл заргалдаж байж ганцхан удаа эргэлт оруулсан /Өмгөөлөгчийн ХЭҮК дээр ирж ярьсан ярианаас/.

2.1.4. Цагдан хорих байруудад эрүүгийн төлөөлөгчдийн зүгээс "гүйцэтгэх ажил" нэрийн дор зарим хоригдогсдын өрөө камерыг зориуд сонгож оруулах, камер хэсүүлэн нэгийг нь нөгөөгөөр нь зодуулж дарамтлуулж, хэрэг хүлээлгэх үйл ажиллагаа явуулж буй нь эрүү шүүлтийн нэг илрэл юм. Үүнээс болж хорих байрны захиргаа, эрүүгийн төлөөлөгч, байцаагч нарын хооронд маргаан зөрчил гардаг тухай зарим хорих газрын ажилтнууд тодорхой баримт түшин ярьж байна. Хэрэгт холбогдон шалгагдаж буй хүмүүсээс ч энэ байдлыг батлан ярьж байна.

- Төв аймгийн Дэлгэрхаан сумын иргэн "Д"-гийн ХЭҮК-т ирүүлсэн өргөдлийг шалгахад дараах зүйл тогтоогдсон: "Д"-гийн хүү "Б"-г цагдаагийн байгууллага 2005 оны 4 дүгээр сарын 26-ны өдөр хэрэгт холбогдуулан баривчилж, Төв аймгийн цагдан хорих төвийн 8 дугаар камерт хорьж, гурав хоносны дараа эрүүгийн төлөөлөгч өөр нэгэн хүнийг түс камерт сольж оруулснаас хойш "Б"-г толгой түрүүгүй нүдэж, доош нь харуулж байгаад дээрээс нь дэвсэх, өшиглөх зэргээр тамлаж, хэрэг хүлээхийг шаардаж, ес хоноод гарахад түс бие нь хөх няц болж, гэдэс нь хавдаж, амьсгаадаж явж чадахгүй болсон байсан ба эмнэлэгт үзүүлэхэд "элэг задралтай эмчилгээгүй" гэсэн онош тавигдсан учраас гаргаж гэртээ байж байгаад нас барсан байв. Аймгийн прокурорын газартай хамтран шалгахад, талийгаач "Б"-гийн

хоригдож байсан камерт зориудаар оруулсан "Э" гэгч энэ талаар хүлээж, эрүүгийн төлөөлөгч "М" намайг дуудаж "чиний орох камерт хүн амины хэрэг хийсэн хүн байгаа, хэргээ хүлээхгүй байгаа юм, чамаас хүн амины хэрэг гарч байсан, чи зодож байгаад хэргийг нь хүлээлгэ, би чиний хэргийг цайруулна" гэсэн, би "чадахгүй" гэхэд "чамайг нутгийн чинь шоронд миаруулж өгнө шүү, чи төлөөлөгчтэй гайгүй байвал зүгээр шүү" гэж дарамталсан гэж мэдүүлж байсан. Цагдан хорих байранд хөтлөгддөг бүртгэл тэмдэглэлтэй танилцахад "Э" гэгчтэй эрүүгийн төлөөлөгч "М" биечлэн уулзсаны дараа түүнийг 18 дугаар камераас хохирогч "Б"-гийн хоригдож байсан 8 дугаар камерт шилжүүлж оруулсан байх ба хорих байдны ажиглалтууд ч үүнийг баталж байв. Энэ гомдлыг УЕПГ-ын дэргэдэх Мөрдөн байцаах албанд харьяаллын дагуу шилжүүлж шалгуулсан боловч бусдад даалгавар өгч эрүү шүүлтийг зохион байгуулсан "М" нь эрүүгийн хариуцлагад татагдаагүй өнгөрсөн болно / ХЗҮК-ын 2005 оны архивын 75-д бүртгэгдсэн өргөдлийн шалгалтын материалаас/.

Иргэн "Б"-г байгууллагынхаа 10 сая төгрөгийг авч завснан хэрэгт сэжиглэн цагдаагийн ажиглалтууд Ганц худагт хорьсон ба гурван давхрын 41 дүгээр камераас зориудаар нэгдүгээр давхрын 18 дугаарын камерт шилжүүлэн хорьж, энэ үеэс эхлэн тэнд хоригдож байсан нэг залуу "хэргээ хүлээ, авсан 10 сая төгрөгөө хаана нуусан, хэнтэй хуйвалдсан, авгайг чинь, 18 нас хүрсэн хүүхдийг чинь авчирч хорин" гэж байгаа дарамталж, 2-3 хоног бие засуулахгүй, толгой тархи руу нь цохиж, үснээс нь туг тугаар зулгааж, унтуулдаггүй байсан тухай баримттай нотолгоотой зүйлийг Комисс тогтоосон. "Б"-гийн холбогдож буй хэргийн талаар хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагчаас өөр хэн ч мэдэх ёсгүй зүйлийг шилжиж ирсэн шинэ камерийн хүн сайн мэдэхээр барахгүй "чи хэргээ хүлээ" гэж дарамталж, зодож тамалж байгаа явдал нь хэргийг шалгаж буй ажиглалт тухайн хүнтэй холбоотой бөгөөд "тусгай даалгавар" өгснийг нотлох ба тэр залуугийн толгойны оройн хэсгийн үс нь зулгаагдаж унасан байв. Цагдан хорих байруудад шалгалт хийж байх явцад ч иймэрхүү төрлийн гомдол мэдээллийг цөөнгүй хүн гаргаж байв. Энэ бүхнээс дүгнэлт хийж үзвэл гэмт хэрэгт холбогдогсдыг нэгийг нь нөгөөгөөр нь дарамтлуулж хэрэг хүлээлгэдэг, мэдээлэл авах хууль бус арга барил байсаар байна. Түүнчлэн зарим цагдан хорих газруудад хорих ангиудаас хоригдлуудыг зориуд авчирч хорьж, бусдыг дарамтлуулах, хэрэг хүлээлгэх үйл ажиллагаа явуулдаг тухай албаны хүмүүсийн мэдээлэл анхаарал татах асуудал мөн.

Манай улсын бүх баривчлах, цагдан хорих байруудад цагдаагийн байгууллагын эрүүгийн төлөөлөгчид үйл ажиллагаа явуулж байгаа ба тэдэнтэй холбоотой дээрх хэрэг, зөрчил ихээхэн яригддаг боловч эдгээрийг таслан зогсоох талаар тодорхой арга хэмжээ авагддаггүй, хариуцлагын тогтолцоо байхгүй байгаагаас тэд дурраара авирлаж байна. Эрүүгийн эрэн сурвалжлах, хэрэг илрүүлэх болон байцаан шийтгэх ажиллагаанд, тэр тусмаа гүйцэтгэх ажилд онц хүнд хэрэгт холбогдогчид, архаг гэмт хэргэгчдийг ашиглаж байгаа нь туйлын хор аюултай буруу арга юм. Баривчлах, цагдан хорих байр, хорих ангиудад явагдаж буй гүйцэтгэх ажилд хөндлөнгийн хяналт тавигдахгүй байгаагаас энэ үйл ажиллагааны явцад хүний эрх ихээр зөрчигдөж байна. Тагнуулын болон гүйцэтгэх ажлын тухай хуулиар ямар байгууллага, албан тушаалтан ямар төрлийн гүйцэтгэх ажил явуулахыг нарийвчлан тогтоож, хэн яаж зөвшөөрөл өгөх, хяналт тавихыг тодорхой болгох шаардлагатай байна.

2.1.5. Хэрэгт холбогдон мөрдөгдөж буй хүмүүст тогтоогдсон үйлдэл дээр нь өөр хэрэг нэмж хүлээхийг тулган шаардаж, дарамталдаг гэсэн гомдол нилээд гарч байна. Иймэрхүү төрлийн гомдол ихэвчлэн хулгай, дээрэм, хүн амины хэрэгт холбогдсон хүмүүс гаргаж байгаа нь судалгаанаас харагдаж байна.

Дархан-Уул аймгийн цагдан хорих байранд хоригдож байсан /2005 оны 5 дугаар сард/ "О" гэгч залуу "би гурван адуу хулгайлж, үйлдсэн хэргээ хүлээн мэдүүлсээр байтал байцаагч 3 үхэр 26 адууны хэрэг нэмж хүлээхийг тулган шаардаж шалны мөрдөөр хөл, гаранд цохиж, чих рүү алгадаж, чихний хэнгэрэг цоолсон" хэмээн гомдол гаргасны дагуу түүнийг аймгийн нэгдсэн эмнэлэгт үзүүлж дүгнэлт гаргуулахад үнэхээр чихнийх нь хэнгэрэг шинээр цоорч эдгэрч байгаа болох нь тогтоогдож байв / Дархан-Уул аймагт хийсэн хяналт шалгалтын дүнгийн тухай илтгэлээс/.

Хэрэг үйлдсэн болох нь нотлогдсон хүмүүст ямар ч аргаар хамаагүй өөр бусад эзэнгүй хэрэг нэмж үүрүүлж, олон тооны хэрэг, үйлдэл илрүүлсэн, мөрдсөн болох гэдэг буруу сонирхол бий болоход хуулийн байгууллагын, ялангуяа цагдаагийн байгууллагын ажиглалтуудын ажлыг Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хуулийн дагуу үр дүнгийн гэрээгээр дүгнэж, цалин хөлсийг олгож байгаа нь нөлөөлдөг байж болзошгүй. Цагдаагийн байгууллагад мөрдөгдөж буй хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, эрүүгийн төлөөлөгчийн ажил дүгнэх үзүүлэлт ийм дүгнэлтэнд хүргэсэн.

Нийслэлийн Баянзүрх дүүргийн Цагдаагийн хэлтсийн мөрдөн байцаагчийн 2005 оны бүтээгдэхүүн нийлүүлэх гэрээний зарим үзүүлэлтүүдийг сонирхвол:

- Хэргийн шийдвэрлэлт

Хэргийн шийдвэрлэлтээр үндсэн цалингийн 45 хувийг авах ба:

А. Сард 4 хэрэг шийдвэрлэсэн тохиолдолд цалингийн 20 хувийг авна. Шийдээгүй хэрэг тутамд 5 хувь хасуулах ба илүү шийдсэн бол нэмэгдэл бүтээгдэхүүний урамшуулалт авна.

Б. Шийдсэн 4 хэргээ хуулийн хугацаанд шийдсэн бол цалингийн 5 хувь

В. 4 хэргээ гологдолгүй шийдсэн тохиолдолд цалингийн 5 хувь ...

- Хэргийн илрүүлэлт

Илрүүлсэн далд үйлдэлтэй хэрэгт цалингийн 20 хувийг олгох ба эзэнгүйгээс түдгэлзүүлсэн далд үйлдэлтэй хэргийг илрүүлэхэд

- Онц хүнд 1 хэрэг эсвэл
- Хүнд 2 хэрэг эсвэл
- Хүндэвтэр 3 хэрэг эсвэл
- Үйлдэл 20

- Далд үйлдэлтэй хэргийг халуун мөрөөр нь илрүүлэх буюу мөрдөн байцаалтын явцад илрүүлсэн бол

- Онц хүнд 1 хэрэг эсвэл
- Хүнд 2 хэрэг эсвэл
- Хүндэвтэр 3 хэрэг эсвэл
- Үйлдэл 20

Мөрдөн байцаагчийн бүтээгдэхүүн нийлүүлэх гэрээний дээрх үзүүлэлтээс харахад аль болох олон хэрэг, үйлдэл илрүүлж, шийдвэрлэж байхыг гол үзүүлэлт болгож цалинг олгохоор тогтоосон байна. Тухайлбал, нэг мөрдөн байцаагч сард 4 хэрэг шийдвэрлэж шалгаж барагдуулбал цалингийн 45 хувиа авах ба цалингийн 40 хувиа тогтоосон тооны түдгэлзүүлсэн далд үйлдэлтэй хэрэг, үйлдлүүдийг илрүүлж байж авахаар тусгагдсан байна. Иймд хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч ямар нэгэн аргаар олон хэрэг үйлдлийг илрүүлж байж цалин хөлсөө бүрэн авах хэрэгтэй болж байна.

Гэтэл хэрэг илрүүлэх, яллах дүгнэлт үйлдэж, хэргийг шүүхэд шилжүүлэх, оргодлыг баривчлах, эрэн сурвалжлагдаж буй этгээдийг илрүүлэх гэх мэт ажлууд нь тухайн ажилтны хүсэл зоригоос шууд хамаарах ажил биш гэдэг нь хэн бүхэнд ойлгомжтой. Энэхүү хүнд бэрх ажилд удирдлага зохион байгуулалт, санхүү хөрөнгө мөнгө, техник технологи, тоног төхөөрөмжийн хангамж гэх мэт олон хүчин зүйл нөлөөлнө. Энэ бүхнийг бодолцохгүйгээр ийм маягаар ажил дүгнэж, аль болох олон хэрэг үйлдэл илрүүлэхийг шахаж, цалин хөлстэй нь хатуу тооцох нь ажлын үр дүнд сөргөөр нөлөөлж, эцэстээ хүний эрх, эрх чөлөө, хууль ёсыг зөрчихөд хүргэж буйг онцлон тэмдэглэж, холбогдох байгууллагын анхаарлыг хандуулах нь зүйтэй.

2.1.6. Өөр газар шилжүүлэн хорих явдал нь эрүү шүүлт, хэрцгий хүнлэг бус харьцааны нэг

илрэл болж байна. Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 180 дугаар зүйлд хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын үйл ажиллагааг хэрэг гарсан газар нь явуулна хэмээн заасан. Хэрэгт сэжиглэгдэж буй этгээдийг баривчлах, цагдан хорих, энэ шийдвэрийг хэрэгжүүлэх нь мөрдөн байцаах ажиллагааны нэг хэсэг мөн тул цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээг шийдвэр гаргасан шүүхийн харьяалагдах газар биелүүлэх учиртай. Гэтэл хэрэгт холбогдогчийг мөрдөн байцаалт явагдаж буй газраас өөр орон нутагт, олон зуун километрийн алсад аваачиж хорьж, сэтгэл санааны дарамт учруулах, эрхийг нь хохироох явдал сүүлийн жилүүдэд нилээд нийтлэг ажиглагдаж байна. Энэ тухай ХЭҮК-т өргөдөл, гомдол олон удаа ирж, Комиссоос энэ зөрчлийг таслан зогсоох талаар холбогдох байгууллагуудад шаардлага зөвлөмж гаргаж байгаа боловч өөрчлөлт гарахгүй байна. Өөр газар шилжүүлэн хорьдог зөрчил дутагдал нийслэл болон Төв, Увс, Дархан-Уул, Баян-Өлгий аймагт харьцангуй их гарч байгаа нь хяналт шалгалтын ажлын явцад харагдаж байна. ХЭҮК-оос хийсэн шалгалтаар Ганц худгийн цагдан хорих төвд 2004 онд өөр аймаг хотоос 58 сэжигтэн, яллагдагчийг, уг цагдан хорих төвөөс өөр аймгийн цагдан хорих төв рүү 102 сэжигтэн яллагдагчийг, 2005 оны эхний хагас жилд 19 сэжигтэн, яллагдагчийг, өөр аймгийн цагдан хорих төвүүдэд, 59 сэжигтэн, яллагдагчийг өөр аймаг хотоос шилжүүлэн авчирч тус тус хорьсон байна. Өөр аймаг хотоос 2004 онд шилжүүлэн авчирч хорьсон хүмүүсийн 10 нь хүн амины хэрэгт холбогдон мөрдөгдөж байсан хүмүүс байжээ.

2005 онд шилжүүлэн хорьсон тохиолдол Дархан-Уул аймагт 15 удаа, Төв аймагт 11 удаа, Увс аймагт 7 удаа тус тус гарсан байна.

- Увс аймгийн иргэн "Б"-г хулгайн хэрэгт холбогдуулан шалгахдаа эхлээд Увс аймгаас Төв аймгийн цагдан хорих байранд авчирч 5-6 камер дамжуулан хорьж дарамтлуулж, дараа нь Баян-Өлгий аймагт аваачиж хорьж байжээ /ХЭҮК-ын архиваас, 2004 он/.

Ер нь олны анхаарал татсан, дуулиан шуугиан ихтэй хэргүүдийн холбогдогчдыг ихэвчлэн өөр газар шилжүүлэн хорих нь нэг ёсны хэвшил болоод байна. Хэрэгт холбогдон шалгагдаж буй хүмүүсийг мөрдөн байцаалт явагдаж буй газраас өөр газар аваачиж хорих нь сэтгэл зүйн дарамт учруулаад зогсохгүй түүний олон эрхийг зөрчихөд хүргэж байна. Өөр газар аваачиж хорьсноос шалтгаалан гэр бүлийн гишүүд, төрөл төрөгсдөөсөө эргэлт уулзалт авах, өмгөөлөгчтэйгээ хүссэн цагтаа уулзах, зөвлөгөө авах, тухайн хэрэгт хяналт тавьж буй прокурорт санал гомдлоо гаргах эрх нь хязгаарлагдаж, хүндрэл учирч байна. Ийм нөхцөлд тухайн этгээд эрүү шүүлт болон хэрцгий хүнлэг бус харьцаа, ялгаварлан гадуурхалд өртөх, эрх нь зөрчигдөх илүү магадлалтай болдог. Хэрэгт холбогдон хоригдож буй этгээд гэр бүлийн гишүүд, төрөл төрөгсөд, өөрийн сонгосон өмгөөлөгчтэйгээ

тогтмол уулзаж байх нь эрүү шүүлт, аливаа хууль бус үйл ажиллагаанаас урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, гомдлоо цаг тухайг нь гаргах боломжийг бий болгодог. Үүний зэрэгцээгээр хэрэг зөрчилд холбогдсон иргэдийн дийлэнхи олонхи нь эрхэлсэн тодорхой ажилгүй, хөрөнгө орлогоор хомс иргэд байдаг учир хол газар аваачиж хорих нь хоригдогчлон төдийгүй түүний ар гэрийнхэн, төрөл төрөгсөд болон өмгөөлөгчид илүү их хөрөнгө, мөнгө, цаг хугацаа, зардал чирэгдэл учруулж, үндсэндээ эргэлт уулзалтыг хийх боломжийг болгодог.

2.1.7. Бага насны хүүхэдтэй эхчүүдийг баривчлах, хорихоор далайлган сурдуулж мэдүүлэг авах, улмаар цагдан хорьж сэтгэл зүйн эрүү шүүлт тулгаж, хэрцгий, хүнлэг бус харьцах явдал байна. Ялангуяа, хулгай, залилангийн гэмт хэрэгт холбогдсон эмэгтэйчүүд энэ талаар өргөдөл гомдол байнга гаргадаг.

- Сэлэнгэ аймгийн Хөтөл хорооны цагдаагийн ажилтнууд хулгайн хэрэгт холбогдуулан Улаанбаатар хотоос 02-13 насны гурван хүүхэдтэй, өрх толгойлсон эмэгтэйг баривчилж, Сэлэнгэ аймаг руу авч явсан ба гурван хүүхэд нь ямар ч асаргаа, хамгаалалтгүй үлдсэн байсан талаар иргэдийн ирүүлсэн мэдээллийг шалгаж, Сэлэнгэ аймгийн Цагдаагийн хэлтсийн удирдлагатай ярьж, тэр эмэгтэйд суллуулсан болно.

- Өөрсдөө хэрэгт холбогдон олон сар, жилээр урьдчилан хорих байранд хоригдож, хүүхэд нь хаана, яаж амь зууж байгаа нь тодорхойгүй байгаа талаар 2005 оны 11 дүгээр сард Ганц худгийн урьдчилан хорих төвд ажиллаж байсан ХЗДХ-ийн Дэд сайд тэргүүтэй шалгалтын хэсэг /уг шалгалтын хэсэгт прокурор, өмгөөлөх, цагдаагийн байгууллагын ажилтнууд, хүний эрхийн төрийн болон төрийн бус байгууллагын ажилтнууд оролцсон/-т хэд хэдэн эмэгтэй гомдол гаргаж байсан. Бага насны болон хөхүүл хүүхэдтэй эхийг гэмт хэрэгт сэжиглэн баривчилж хорих нь хэрцгий, хүнлэг бус арга ажиллагааны илрэл яах аргагүй мөн бөгөөд удаан хугацаагаар хорьж байгаа нь эрүү шүүлт юм. Ер нь гэмт хэргийг илрүүлж, буруутай хүнд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх нь эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны нэг зорилт мөн боловч хүүхдийн амь нас, эрүүл мэнд, сурлага хүмүүжил нь төрийн хамгаалалтын гадна үлдэх ёсгүй. Хүүхдийн эрх ашиг, амь нас, аюулгүй байдлад сөргөөр нөлөөлөх арга барилгаар мөрдөн байцаалтыг явуулж байгааг юугаар ч зөвтгөх боломжгүй.

2.1.8. Хүнийг гэмт хэрэгт сэжиглэн баривчлах, цагдан хорих арга хэмжээ нь цаг ямагт хүний эрхийн асуудлыг хөндөж байдаг төдийгүй, эрүү шүүлт, хэрцгий, хүнлэг бус харьцах эрсдэлийг дагуулж байдаг. Хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээнд тавигддаг олон улсын шалгуур хэм хэмжээг дотоодын хууль тогтоомжид тусгах, энэхүү

эмзэг, эрсдэл ихтэй арга хэмжээг аль болох оновчтой, хүний халдашгүй байх эрхийг баталгаатай хангах зорилгод нийцүүлэн хэрэглэх нь туйлын хариуцлагатай үйл ажиллагаа юм. Цагдан хорих, таслан сэргийлэх арга хэмжээ нь яригдаж буй эрүүдэн шүүх, хэрцгий хүнлэг бусаар харьцахыг хориглох, түүнтэй тэмцэх сэдвийн хүрээнд дараахи хоёр чиглэлээр анхаарал татаж байна.

2.1.8.1. Баривчлах, цагдан хорих үндэслэл.

Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд /2002 он/ баривчлах, цагдан хорих үндэслэл хэт өргөн хүрээнд, хэнийг ч, ямар ч хэрэгт сэжиглэн баривчлах, цагдан хорих боломж нөхцөл нээлттэй байгааг хүний эрхийг хамгаалагчид, судлаачид шүүмжилж байна.

Хүний халдашгүй, чөлөөтэй байх Үндсэн хуулийн эрхтэй ЭБШХ-д тусгагдсан сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, саатуулах, цагдан хорих үндэслэл, журам нь хэрхэн уялдаж, гэм буруугүй хүн хууль бус баривчлалга, хориглолтоос эгнэгт ангид байх баталгаа хэр найдвартай байж чадах нь хүний эрхийн талаасаа маш чухал үзүүлэлт юм. Хуулийн Наймдугаар бүлэг бүхэлдээ сэжигтнийг баривчлах асуудлыг зохицуулж байна. Сэжигтнийг гурван тохиолдолд нэгдүгээрт, сэжигтэн орон зугатахыг завдсан, хоёрдугаарт, хүнд гэмт хэрэгт, гуравдугаарт, онц хүнд гэмт хэрэгт сэрдэгдэж буй бол баривчлахаар /хуулийн 58 дугаар зүйл/ заасан. Үүний орон зугатахыг завдсан сэжигтнийг болон онц хүнд гэмт хэрэгт сэрдэгдэгсдийг баривчлахыг зүй ёсны гэж үзэж болох боловч "хүнд" гэмт хэрэгт холбогдогсдыг заавал баривчилж байхаар хуульчлалсны үндэслэлийг зөвтгөхөд төвөгтэй юм. Эрүүгийн хуулиас үзэхэд нийтдээ 352 үйлдлийг эрүүгийн гэмт хэрэгт тооцсон байх бөгөөд үүнээс 65 үйлдлийг хөнгөн, 185 үйлдлийг хүндээр, 68 үйлдлийг хүнд, 34 үйлдлийг онц хүнд гэмт хэрэгт тооцжээ. ЭБШХ-ийн дээрх заалтаас үзэхэд нийтдээ /хүнд, онц хүнд/ 102 үйлдэлд хардагдаж сэрдэгдсэн хүнийг зөвхөн зүйл ангийг нь хараад шууд баривчлах үндэслэл нээлттэй байна. ЭБШХ-ийн 58.1 нь императив шинжтэй норм. Учир нь зөвхөн "баривчилна" гэж таслан сэргийлэх арга хэмжээг сонгох хувилбаргүйгээр тогтоожээ. Шууд баривчлагдах "хүнд" гэмт хэрэгт: татварын хэрэг, гологдол буюу чанар муутай бүтээгдэхүүн худалдах, газрын хэвлийг ашиглах, хамгаалах журам зөрчих, тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний аюулгүй байдлын болон ашиглалтын журам зөрчих /болгоомжгүй хэрэг/ гэх мэтийн мөрдөн байцаалтын явцад шүүхэд шилжих эсэх нь шийдвэрлэгддэг үйлдлүүд зонхилж байна. Тэгэхээр ийм хэрэгүүдэд сэрдэгдсэн хүмүүсийг эхнээс нь шууд л баривчилж хорихоор хуульчилсан нь хүний халдашгүй эрхийг ноцтой зөрчихөд хүргэж буй заалт юм.

ЭБШХ-ийн хүний эрхийн эрсдэлийг бий болгож буй энэхүү заалтуудын талаар ХЗҮК-ын өмнөх илтгэлүүдэд тодорхой дурдаж, санал дэвшүүлж байсан /Монгол улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын тухай илтгэл, 2002 он, 14-15

дугаар хуудас, Монгол улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний тухай илтгэл, 2003 он, 49-50 дугаар хуудас/.

Хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагчийн зүгээс байцаан шийтгэх хуулийн энэхүү заалтыг ашиглан сэжигтэн, яллагдагчийг хорьж, цагдаагаар далайлган мэдүүлэг авах, дарамтлах боломж нээлттэй байдаг.

Түүнээс гадна баривчлах үйл ажиллагаа үнэн хэрэгтээ хуулийг зөрчин шүүхийн хяналт, зөвшөөрлийн гадна явагдаж байгаа нь далайлган сүрдүүлэлт, дарамтлалын нэг гол хэрэгсэл болж байгаа нь нууц биш болжээ. ХЗҮК-оос ШШГЕГ-ын харьяа 0461 дүгээр анги/Ганц худаг/-ийн Баривчлах байранд шалгалт хийхэд 2005 оны эхний 6 сарын байдлаар нийтдээ 978 хүнийг хорьсноос 93.9 хувийг /919 хүн/ нь хойшлуулшгүй тохиолдол /ЭБШХ-ийн 59 дүгээр зүйлийн 59.5-д хойшлуулшгүй тохиолдолд хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч сэжигтнийг шууд баривчилж, 24 цагийн дотор тогтоолыг прокурор болон шүүхэд хүргүүлнэ гэж заасан/ гэсэн үндэслэлээр, үүнээсээ дөнгөж 6.1 хувь /59 хүн/-ийг шүүхээр тогтоолыг батлуулж, баривчилсан байв. Энэ нь хуулийн агуулга, заалтыг хуулийн ажилтнууд хэрхэн дураараа зөрчиж буйн үзүүлэлт юм.

2.1.8.2. Урьдчилан хорих хугацаа.

Хүний эрхийн олон улсын гэрээ, конвенци болон эрүү шүүлтийн талаархи Тусгай илтгэгч, шинжээчдийн илтгэл дүгнэлтэд шүүхийн өмнөх шатанд удаан хугацаагаар хорихыг хориглож, тийм тогтолцоо, практикийг эрүү шүүлт, хэрцгий хүнлэг бус харьцааны нэг илрэл гэж үздэг. 2005 онд Монгол улсад айлчилсан НҮБ-ын Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар хүний нэр төрийг доромжлон харьцах, шийтгэх асуудлыг судлах Тусгай илтгэгч Манфред Новакийн илтгэлд цагдан хорих дээд хугацаа хэт өндөр байгаа, практик дээр цагдан хорих явдал нь ердийн жишиг, журам болсныг буруушааж, энэ нь Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пактын холбогдох заалтуудтай зөрчилдөж байгааг тэмдэглэсэн /Тусгай Илтгэгчийн илтгэлээс/.

Монгол улсын ЭБШХ-д зааснаар /69 дүгээр зүйл/ хорьж мөрдөх хугацаа 24 сар, зарим онц хүнд хэрэгт холбогдогчдын хувьд 30 сар байна. Насанд хүрээгүй хүнийг хорьж мөрдөх дээд хугацаа нь 18 сар байна /ЭБШХ-ийн 366 дугаар зүйл/.

Гэм буруутай эсэх нь хожим шүүх дээр хэлэлцэгдэх, гэмт хэрэгт зөвхөн сэжиглэгдэн буруутгагдаж байгаа хүнийг ийм удаан хугацаагаар хүнд хатуу нөхцөлд хорих нь хоригдогдсын амь нас, эрүүл мэнд, сэтгэл санаанд ноцтой хор хөнөөл учруулж, улмаар эрүү шүүлт, хэрцгий арга ажиллагааны нэг хэлбэр болж байгааг тус Комиссын өмнөх илтгэлүүд, шаардлага, зөвлөмжүүдэд нэг бус удаа тэмдэглэж байсан.

Хуульд ийм удаан хугацаагаар /24-30 сар/ хорих боломж олгосон явдал нь үнэн хэрэгтээ хүнийг залхаан цээрлүүлэх, хэрэг тулгаж

хүлээлгэхийг өөгшүүлж, дэмжсэнтэй агаар нэг юм. Практик дээр хуулийн байгууллагын ажилтнууд хуульд заасан энэхүү 24 ба 30 сарын урт хугацааг ч "сунгаж", хэтрүүлэн хорьдог ба түүндээ "тайлбартай" болсон байна.

ШШГЕГ-ын харьяа 0461 дүгээр ангийн /Ганц худаг/ 2005 оны 11 дүгээр сарын мэдээгээр ЭБШХ-ийн 69 дүгээр зүйлийн 69.3-д заасан 24 сарын хугацаанаас 10-30 хоногоор хэтрүүлэн хорьж байгаа дөрвөн хүн байв. Яагаад хуульд заасан 24 сараас хэтрүүлэн хорьж буйг лавлахад эдгээр хүмүүсийн хэргүүд нь ихэвчлэн шүүхэд шилжиж, нэмэлт мөрдөн байцаалтад буцаж байсан бөгөөд шүүх дээр байсан хугацааг нь 24 сарын хугацаанд оруулж тооцохгүй гэж прокуророос мэдэгдсэн болно гэж хариулж байлаа. Шүүхэд шилжсэн үеэс "шүүгдэгч" болдог учраас ЭБШХ-д заасан /69 дүгээр зүйл/ "яллагдагчийг" хорьж мөрдөх хугацаанд шүүх дээр хоригдож байсныг оруулахгүй гэсэн "тайлбарыг" хуулийн байгууллагын ажилтнууд хийж, өөрсдийн хууль бус арга ажиллагааг зөвтгөж байна. Ингэж удаан хугацаагаар хорих үндэслэл нь мөрдөн байцаалтын зайлшгүй, гарцаагүй шалтгаан, үндэслэлтэй байх ёстой атал практик дээр үнэн хэрэгтээ хорих зөвшөөрлийг сунгуулсан хугацаандаа мөрдөн шалгалтын ямар ч арга ажиллагаа явуулалгүйгээр, хоригдож байгаа хүнтэйгээ ч уулзаж, байцаалт авалгүйгээр хугацааг дуусгаж байгаад хоригдож буй хүмүүс ихээр гомдоллож байдаг.

Ганц худаг, бусад 7 аймагт хийсэн судалгаагаар тэнд хоригдож байсан 1338 хүний 17.1 хувь нь 6 сараас 1 жилийн хугацаагаар, 109 хүн буюу 8.1 хувь нь 1-2 жилийн хугацаагаар, 17 хүн буюу 1.2 хувь нь 2 жилээс дээш хугацаагаар хоригдож байв /ХЗҮК-ийн судалгаанаас/.

Хүнд хатуу нөхцөлд удаан хоригдоноос жингээ алдаж, тураалд орох, эрүүл мэнд нь муудах, халдварт өвчин, сүрьеэ тусах, улмаар амь наснаа алдах явдал ч гарсаар байгаа боловч энэ нь байж болох зүйл мэтээр хандах хандлага тогтсон байна.

Өнгөрсөн оны 7 дугаар сард Ганц худгийн цагдан хорих төвд шалгалт хийж үзэхэд 43 хоригдогч жингээ алдаж, тураалд орсон /зарим нь бүр 15 кг-аар жингээ алдсан/, 8 хоригдол хоригдож байх хугацаандаа сүрьеэ өвчин туссан байна.

Өнгөрсөн жил хүн амины хэрэгт сэжиглэгдэн Ганц худагт хоёр жил шахам хугацаагаар хоригдон мөрдөгдөж байсан 30 гаруй настай "Б" тураалд орж, амь наснаа алддагийн даваан дээр түүнийг Баянзүрх дүүргийн "Энэрэл" хэмээх халамжийн эмнэлэгт аваачиж орхисон байна. Гэтэл тэрээр сүрьеэ тусч тэр нь эцсийн шатандаа ортол хүндэрсэн болох нь тогтоогдож, сүрьеэгийн эмнэлэгт шилжсэн боловч эмчилгээ авалгүй нас барж байсан.

2.1.9. Урьдчилан хорих байранд хоригдогсдыг удаан хугацаагаар гавлах, дөнгөлөх явдал гарч байгааг хэрцгий, хүнлэг бус арга

ажиллагааны нэг илрэл гэж үзэж байна. "Суга, гуяыг чинь ногооруулна" гэсэн заналхийллийг зарим хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч гаргадаг байна.

Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хуулинд хоригдсон этгээд хорих байрны хамгаалалтын болон дэг журам сахиулах үүрэг бүхий ажилтан бусад хүмүүс рүү хүч хэрэглэн довтолсон, хорих байрны дотоод журмыг бүлэглэн зөрчсөн, олныг хамарсан үймээн гаргасан, хүн, барилга байгууламж, тээврийн хэрэгсэл барьцаалсан, хоригдсон этгээд оргох, өөртөө гэмтэл учруулхыг завдсан тохиолдолд хорих байрны ажилтан тусгай хэрэгслэл хэрэглэж болохоор заасан байна. Энэ хуульд олон төрлийн тусгай хэрэгслэлийг нэрлэн заасан боловч хорих байруудад нийтлэг хэрэглэгддэг тусгай хэрэгслэл нь бороохой болон гав байна. Гэвч хорих байрны ажилтнуудаас онцын шаардлагагүй тохиолдолд тусгай хэрэгслэл хэрэглэхийг урьтал болгох, гавыг хэт удаан хугацаагаар хэрэглэх байдал ажиглагдаж байна. Тухайлбал, хувцсаа тайлсангүй, тавьсан шаардлага биелүүлсэнгүй, хэгжүүн зан гаргалаа хэмээн бороохойдох, биеийн хористой газар нь бороохойдох болон хөл, гарт нь зэрэг гав гинж хэрэглэх, гав гинжийг хэт удаан хугацаагаар хэрэглэх зэрэг хэрцгий хандах байдал хорих байрны үйл ажиллагаанд байсаар байна. Гав гинж болон тусгай хэрэгслэл хэрэглэж байгаа байдалд тавих прокурорын болон захиргааны хяналтыг сайжруулах, тусгай хэрэгслэл хэрэглэсэн тухай дэлгэрэнгүй тэмдэглэлийг нь цаг тухайд нь хөтөлж түүнийг хянан үзэж зөв бурууг нь үнэлж дүгнэдэг байх шаардлагатай байна.

2.2. Хөдөө орон нутаг, сумдад хэсгийн байцаагч, хэв журам сахиулах цагдаа гэсэн цагдаагийн албан хаагч ажиллаж, гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийгмийн хэв журмыг сахиулах, урьдчилан сэргийлэх, хэрэг бүртгэх үйл ажиллагааг явуулж байна. Энэ үйл ажиллагааны явцад иргэдтэй хэрцгий, хүнлэг бус харьцах, хүч хэрэглэх зэрэг хүний эрхийн зөрчил гарч байгаа нь хяналт шалгалтын ажлын явцад илэрч байна. Ийм нөхцөл байдал Увс аймгагт хийсэн шалгалтын явцад анхаарал татсан. Энэ аймгагт хэсгийн байцаагч, цагдаа нараас орон нутгийн иргэдтэй харгис, хэрцгий хандаж, зодож цохьдог тухай гомдол аймгийн хууль хяналтын болон прокурорын байгууллагад 12 удаа гарч байсан байна.

Увс аймгийн Наранбулаг сумын цагдаа "Э" гэгчийн талаар тус сумын 60 орчим иргэний гарын үсэгтэй өргөдөл прокурор, цагдаагийн байгууллагад ирсэн байв. Энэхүү өргөдөлд: цагдаа "Э" нь бусдыг архи уулаа гэж цастай өвлийн хүйтэнд шонгийн модноос гавалж зодсон, сумын Засаг даргын Тамгын газрын конторын үүдэнд зогсоож хөлийн тавгийг нь хөлдөөсөн, архи уусан гэж 5 хоног ажил хийлгэж гавалж байгаад зодож ухаан алдуулах зэргээр дэцдүү харгис хэрцгий хандаж байгаа

тухай бичсэн байна. Эдгээр 60 орчим иргэдийн өргөдөл, гомдлыг олигтой лавшруулж шалгахгүй "нотлогдоогүй" гэдэг үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болгосны дараа төлөөлөгч "Э" нь бүүр гаарч эцэст нь шүүхээр шийтгүүлсэн байна.

- Увс аймгийн Өмнөговь сумын хэсгийн байцаагч "Б" иргэн "Т"-г халамцуу явлаа гэж өрөөндөө аваачиж, зодож цохин, эрүүг нь хугалж, шүдийг нь унагасан байна.
- Архангай аймгийн Эрдэнэмандал сумын хэсгийн байцаагч "Б" иргэн "Г"-г хэрэгт сэжиглэн, албадан саатуулж, сумын захиргааны конторын паарнаас гавалж, зодсоны улмаас тархийг нь хүнд гэмтээж амь насыг нь хохироосон байна. Сум орон нутагт ажиллаж байгаа цагдаагийн ажилтнуудаас иймэрхүү байдалаар ард иргэдтэй харьцаж байгаа жишээ олныг дурдаж болох байна. Энэ бол төрийн албан үүрэг гүйцэтгэж байгаа албан хаагчдаас иргэдтэй харгис хэрцгийг балмад харьцаж байгаа хүний эрхийн хамгийн бүдүүлэг зөрчил, гэмт хэрэг мөн. Ийм ноцтой зөрчил гарахад тухайн ажилтны сахилга хариуцлагаас гадна олон хүчин зүйл нөлөөлж байна.

Засаг захиргааны анхан шатны нэгж болох сумдад хүний эрхийг хангах, хамгаалах, хяналт тавих ямар ч тогтолцоо өнөөдөр байхгүй. Ялангуяа, сумдад төрийн болон цагдаагийн байгууллагын албан тушаалтны үйл ажиллагаанд хяналт тавих эрх бүхий шүүх, прокурорын байгууллага байхгүй байгаа нь ийм нөхцөл байдал гарахад шууд нөлөөлдөг. Иргэд эрхээ зөрчигдсөн тухай бүр нь өргөдөл гомдлоо гаргаж шийдвэрлүүлэх ямар ч боломж алга байна.

2.3. Иргэдийн амь нас, эрүүл мэндийг нь хамгаалах, гэмт хэрэг зөрчилд холбогдохоос нь урьдчилан сэргийлэх зорилгоор Согтууруулах ундаа хэтрүүлэн хэрэглэсэн этгээдийг албадан эрүүлжүүлэх тухай хууль гарч мөрдөгдөөд багагүй хугацаа өнгөрсөн. ХЭҮК байгуулагдсан эхний жилдээ эрүүлжүүлэх байруудад үзлэг хийж, эдгээр байруудын дүнхэл нөхцөл, эрүүлжүүлэх үйл ажиллагаанд нь гүнзгий хийж зарим байрыг хаах тухай шаардлага тавьж, 2002 оны ХЭҮК-ын илтгэлдээ нэг бүлэг болгон тусгаж, тодорхой саналыг тавьж байсан. Гэвч эрүүлжүүлэх үйл ажиллагаанд хүний эрхийн үүднээс анхаарал татаж буй зүйл их байна. Согтууруулах ундаа хэрэглэсэн этгээдийг эрүүлжүүлэх байранд хүргэх, эрүүлжүүлэх явцад шаардлагагүй тохиолдолд хүч хэрэглэх, хэрцгий хүнлэг бус харьцах, бие эрхтэнд нь гэмтэл учруулах, улмаар амь насыг нь хохироох гэмт хэрэг, зөрчил хот хөдөөгүй гарсаар байна.

Иргэдийг эрүүлжүүлэх явцад зүй бус харьцаж, бие эрхтэнд нь гэмтэл учруулсан хүч хэрэглэсэн тухай өргөдөл, гомдол Улсын Ерөнхий Прокурорын дэргэдэх Мөрдөн байцаах албанд

багагүй ирж, ихэнхи нь эрүү үүсгэхээс татгалзах, хэрэгсэхгүй болгох зэргээр дуусгавар болдог. Нийслэлийн болон зургаан дүүргийн прокурорын газрууд дээр мөрдөн байцаах албанд мөрдөгдөн шийдвэрлэгдсэн хэрүүлгийг судалж үзэхэд 2005 онд эрүүлжүүлэх байрны ажилтнуудын үйл ажиллагаатай холбоотой 11 хэрэг шалгагдаж, 6 хэрэг нь нотлогдоогүй буюу эвлэрсэн гэсэн үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болгогдож, 5 хэрэгт яллах дүгнэлт үйлдэж шүүхэд шилжсэн байна.

- 2005 онд Цагдаагийн Ерөнхий Газрын харьяа Эрүүл хамгаалалтын газрын цагдаа "Т" гэгч иргэн "Б"-г эрүүлжүүлэхээр авч явахдаа хоёр гарын нь гавлаж, гавтай гаранд нь хөлийг нь углаж, толгой биед нь хэд хэдэн удаа цохиж зодсоны улмаас хохирогч гавал тархины битүү гэмтэл авч бөөрөнд нь цус хурсны улмаас нас барсан байна /Баянзүрх дүүргийн прокурорын газарт хийсэн судалгааны дүнгээс/.

- Хан-Уул дүүргийн эрүүлжүүлэх байрны цагдаа "Б" иргэн "Т"-г эрүүлжүүлэх явцдаа наар мөргүүлэн зодож хөнгөн гэмтэл учруулсан, Чингэлтэй дүүргийн эрүүлжүүлэх байрны цагдаа "Ч" иргэн "Г"-г хувцсаа тайлсаныг гэж "төгцөг минь яаж хувцсаа тайлджийг үзүүлж өгнө" хэмээн хөл рүү нь өшиглөж, гарыг нь мушгин зодож хүндэтвэр гэмтэл учруулсан, Баянгол дүүргийн цагдаагийн хэлтсийн эрүүлжүүлэх байрны цагдаа "Б" иргэн "Б"-г хоёр чих рүү нь ээлжлэн цохиж чихнийх нь хэнгэргийг хагалсан зэрэг баримтуудыг дурьдаж болох байна. Энэ мэтээр эрүүлжүүлэх байрны ажилтнууд бусадтай хэрцгий, хүнлэг бус харьцах явдал бусад аймгийн эрүүлжүүлэх үйл ажиллагааны явцад ч гарч байна /ХЗҮК-ын 2005 оны шалгалтын материалсаас/.

Бусад аймагт ч нэгэн адил эрүүлжүүлэх үйл ажиллагаатай холбоотой өргөдөл, гомдол багагүй гарч байна. Тухайлбал, 2005 онд Орхон аймгийн цагдаагийн газрын эрүүлжүүлэх байрны цагдаа "Д" гэгч эрүүлжигдэж байсан иргэн "И"-г "ам цангаад байна ус уу?" гэхэд нь "ямар даварсан амьтан бэ" гэж зодож, хамарны ясыг нь мурийлгаж, хурууг нь хугалж, нүд рүү нь цохиж хүндэтвэр гэмтэл учруулж, хэрцгий хандсан боловч 100 мянган төгрөг төлж, эвлэрсэн гэдэг үндэслэлээр хэрэг нь хэрэгсэхгүй болгогдож байжээ.

Хуульд өөрийн үйлдлийг удирдан жолоодох чадваргүй болтлоо согтсоны улмаас гэр бүлийн букуу бусдын амгалан тайван байдлыг алдагдуулсан, хаана байгаа болон очих газраа мэдэхгүй болсон, гудамж талбай, олон нийтийн газар ухаангүй унасны улмаас хэрэг зөрчилд орж болзошгүй болсон иргэдийг албадан эрүүлжүүлэх үйлчилгээ үзүүлж байхаар заажээ /Согтууруулах ундаа хэтрүүлэн хэрэглэсэн этгээдийг албадан эрүүлжүүлэх тухай хуулийн 5 дугаар зүйл/. Гэтэл архи уусан, архи үнэртүүлсэн болгоныг ялгаж салгахгүйгээр эрүүлжүүлэх байранд хүргэж

эрүүлжүүлэх шаардлага тавьж, үүнээс шалтгаалан маргаан үүсэж, хүч хэрэглэх, улмаар хэрцгий, хүнлэг бусаар харьцах байдалд хүрдэг байна. Цагдаагийн байгууллагын эрүүлжүүлэх алба нь архи уусан этгээдийн согтолтын зэрэглэлийг тогтоох, уусан уугаагүйг тогтоох ямар ч багаж техникгүй учраас ихэнхи тохиолдолд амыг нь үнэрлэх, хэлийг нь гаргуулж харах зэргээр бүдүүн тоймоор ханддаг. Дорнод, Увс зэрэг аймгуудад оройн цагаар баар цэнгээний газрын үүд хаалгыг сахиж тэндээс гарч ирсэн үйлчлүүлэгчдийг барьж саатуулж эрүүлжүүлдэг тухай гомдол иргэдээс гарч байна.

Зарим тохиолдолд айлд унтаж байсан хүнийг хүртэл эрүүлжүүлэхэд аваачих шаардлага тавьж, эрх чөлөөнд нь халдаж, хүний амь нас хохирч байсан байна. Иймээс эрүүлжүүлэх үйлчилгээний өнөөгийн тогтолцоо, арга ажиллагааг зайлшгүй авч үзэх шаардлагатай байна.

2.4. Цаазаар авах ял шийтгүүлсэн ялтнуудтай харьцах, цаазаар авах ялыг гүйцэтгэх, эргэлт уулзалт оруулах, цаазаар авах ялын тухай асуудлаар судалгаа дүгнэлт хийж, энэ талаархи олон улсын зохицуулалтыг судалж, авч үзэх шаардлага тавигдаж байна. Манай улсын тухайд цаазаар авахтай холбоотой ихэнхи асуудлыг төрийн нууцад хамааруулж, бүх мэдээлэл хаалттай байгаагаас элдэв цуу яриа тархах, таамаглах, ялыг гүйцэтгэсэн эсэхэд эргэлзэх явдал байдаг. Энэ асуудлаар НҮБ-ын Эрүүдэн шүүлтийн асуудлаархи Тусгай Илтгэгч зориуд авч үзсэн байна. Тэрээр илтгэлдээ: Монгол улсад цаазаар авах ялыг тойрсон бүх асуудлыг төрийн нууц хэмээн үзэж байгаад сэтгэл зовниж байна. Төрийн удирдах дээд албаны хүмүүст удаа дараа хүсэлт тавьсан боловч энэ асуудлаар мэдээлэл өгөөгүй. Цаазаар авах ял шийтгүүлсэн хүнтэй гэр бүлийг нь нэг удаа уулзахыг зөвшөөрдөг бөгөөд тийм хүмүүс байнгын гав, денгэтэйгээр цагдан хоригдож, хангалттай хоол хүнс авдаггүй байна. Цаазаар авах ялыг гүйцэтгэсэн оноо, газрыг мэдэгддэггүй, цогцсыг нь гэр бүлийнхэнд нь оршуулахаар хүлээлгэж өгдөггүйгээс гэр бүлийнхнийг нь тодорхой бус байдалд оруулж, хүнлэг бусаар хандаж байна гэжээ. Цаашдаа цаазаар авах ялын тухай асуудлаар мөрдөгдөж буй хууль, журмыг судлан үзэж олон улсын хүлээн зөвшөөрсөн хэм хэмжээнд нийцүүлэх шаардлагатай байна.

Гурав. Баривчлах, урьдчилан хорих байрны нөхцөл эрүү шүүлтэй холбогдох нь

Гэмт хэрэгт сэжиглэгдэн шалгагдаж буй гэм буруу нь шүүхээр эцэслэн тогтоогдоогүй байгаа хүмүүсийг албадан саатуулах, цагдан хорих байрны нөхцөл, стандарт нь тухайн орны хүний эрхийн байдал, хүний эрхэд хандах хандлагыг илэрхийлэх нэг гол үзүүлэлт болж байдаг. Энэ нь ийм газарт хоригдож байгаа хүмүүс гэм буруутай болох нь эцэслэн тогтоогдоогүй байдаг учраас эцэстээ хүний хувийн халдашгүй чөлөөтэй байх эрхийг зөрчих эрсдэл магадлалыг агуулж байдагтай холбоотой юм.

Хүний эрхийг хамгаалах олон улсын байгууллага, дэлхийн хамтын нийгэмлэгээс ч энэ асуудалд ихээхэн анхаарал тавьсаар ирсэн. НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейгаас 1988 онд Хоригдсон болон цагдан хоригдсон хүмүүсийг хамгаалах зарчмууд, 1990 онд Хоригдлуудтай харьцах үндсэн зарчмууд зэрэг олон баримт бичгийг батлан гаргаж, эдгээрт тэдгээр хүмүүстэй харьцах талаархи улс орнуудын баримтлах зарчим, жишиг хэмжээг тодорхойлж өгсөн.

Монгол улс 1999 онд Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хуулийг батлан гаргаж, хорих байрны стандарт, жишгийг тогтоосон ба баривчлах, цагдан хорих байрыг цагдаагийн байгууллагын харьяаллаас гаргаж, Шүүхийн шийдвэр биелүүлэх байгууллагын харьяалалд шилжүүлсэн нь зарчмын ач холбогдолтой арга хэмжээ болсон.

1999 онд батлагдсан энэхүү хуулиар баривчлах, цагдан хорих байрыг зөвхөн эрх бүхий байгууллагын зөвшөөрлөөр байгуулж, хорих байр нь зохих шаардлагыг хангасан байхаар тогтоосон. Энэхүү хуульд: ...хорих өрөө нь төмөр хаалгатай, онгойлгох хязгаарлагчтай, хяналтын шагайвартай, гадна талдаа цоожтой, цонх нь төмөр сараалжтай, агааржуулах салхивчтай, агааржуулах төхөөрөмжтэй, модон шалтай, эсвэл модон наартай, ариун цэвэр, эрүүл ахуйн шаардлага хангасан нөхцөлтэй байх бөгөөд чийглэг нь 55-60 хувь, өвлийн улиралд 18 градусаас багагүй дулаантай байна /Хуулийн 13 дугаар зүйл/ гэж заасан.

Сүүлийн жилүүдэд цагдан хорих байрны ахуй нөхцөлийн талаар байнга шүүмжлэгдэж, багагүй яригдаж байгаа ч өнгө будгийн шинжтэй өнгөц засвар үйлчилгээ хийгдсэнээс бус хуулинд заасан стандарт, тодорхой шаардлагыг хангах, хөрөнгө оруулалтын дорвитой арга хэмжээ авагдаагүй зрв шахам жил өнгөрлөө. Өнөөгийн урьдчилан хорих байр нь жинхэнэ эрүү шүүлт, хүнлэг бус, хэрцгий харьцааг нөхцөлдүүлж, хэрэг тулган хүлээлгэх, залхаан цээрлүүлэх, сэтгэл зүйн дарамт шахалт үзүүлэхэд зохицсон, хүний эрхийн зөрчлийн халуун цэг болсоор байна.

2004 онд ХЗҮК, Хууль Зүй, Дотоод Хэргийн Яамтай хамтарч улсын бүх урьдчилан хорих байруудад үзлэг, ХЗҮК өнгөрсөн онд Ганц худаг болон Төв, Дорнод, Сэлэнгэ, Увс, Хөвсгөл, Орхон, Дархан-Уул зэрэг аймгуудын урьдчилан хорих байруудад шалгалт хийж, хорих байрны нөхцөл байдлын талаар дүгнэлт гаргасан. Энэ дүнгээс харахад хуульд заасан үндсэн шаардлага, стандартыг хангасан нэг ч цагдан хорих байр байхгүй байна. Цагдан хорих байрууд нь гадагш харсан цонхгүй, голдуу бетонон ханатай, төмөр хаалгатай, байгалийн нарны гэрэл тусгах, агаарын солилцоо чяагдах ямар ч боломжгүй, төмөр хаалга нь дээд хэсгээрээ төмөр сараалжтай, тэр хэсгээр нь гэрэл тусгасан /тэр гэрэл нь мэдээж байнга асдаггүй, шаардлагатай үед асаана, бусад үед харанхуй/, дотроо цэвэр усны хангамжгүй, байнгын

агаарын болон гэрлийн дутагдалтай, чийгшил ихтэй байдаг.

Хорих байруудад улсын мэргэжлийн хяналтын байгууллагаас шинжилгээ хийж, дүгнэлт гаргуулахад агаарын болон орчны бохирдол, чийглэг нь зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс байнга их, ихэнх нь өвлийн цагт маш хүйтэн байдаг байна.

- 2004 онд хийгдсэн үзлэгийн үеэр Ганц худгийн зарим өрөөний агаарт нянгийн шинжилгээ хийж үзэхэд 1 м³ агаарт байх нянгийн тоо зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс 1.5-2 дахин их, Дорноговь аймгийн цагдан хорих байранд зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс бүр 3-10 дахин их гарч байсан /Үзлэгийн дүнгээс/.

Урьдчилан хорих байрны нөхцөл нь хорих ял шийтгүүлсэн хүмүүсийг хорих газар газраас дооргүй байх ёстой гэж олон улсын хэмжээнд үздэг ч манайд нөхцөл байдал эсрэг байна.

Улсын хэмжээний 22 цагдан хорих байрны 8 нь газар дор байрлалтай, 3 нь хагас газар дор байрлалтай, 11 нь газар дээр байрлалтай байгаа ба нийт 431 хорих өрөөний дөнгөж 41 өрөө нь гадагш харсан цонхтой боловч тэдгээр нь салхивчгүй байна. Ганц худаг болон бусад 5 аймгийн цагдан хорих байр агааржуулах тоног төхөөрөмж суурилуулсан гэх боловч тэр нь байнга ажилладаггүй.

Байнгын нар салх, цэвэр агаар, гэрлийн дутагдал, чийгшил, нянгийн бохирдол зэрэг нь удаан хугацаагаар хоригдож буй хүмүүс амьсгалын замын халдварт өвчин, ялангуяа сүрьеэгээр өвчлөх, хараа нь муудах, булчин сулрах, ядрааанд тоух зэргээр эрүүл мэндэд нь сөргөөр нөлөөлдөг тухай мэргэжлийн байгууллагын дүгнэлт гарч байсан.

Цагдан хорих байрнуудын анхаарал татсан нэг асуудал бол хорих байрны багтаамжийн тухай асуудал мөн.

- 2005 оны 7 дугаар сард Ганц худгийн цагдан хорих төвд шалгалт хийж үзэхэд тус төв 650-670 хүн хүлээн авах багтаамжтай боловч тухайн үед 1009 хүн хоригдож байв. Зарим өрөөнд 10-12 хүн хоригдож, хуульд зааснаар нэг хүнд 2.5 м² талбай оногдох ёстой байхад нэг хүнд 0.8 м² талбай оногдож байсан. Бусад аймгуудын цагдан хорих байрууд ч ачаалал ихтэй үедээ нэг өрөөнд олон хүмүүсийг бөөнөөр нь хорихоос өөр аргагүйд хүрдэг. Агаар болон нарны гэрлийн байнгын дутагдалтай, чийглэг ихтэй өрөөнд олноор нь хорих нь нөхцөл байдлыг улам дордуулж байна. Иймээс хоригдож буй хүнийхээ тоонд тохируулж байраа томсгосоор байх уу, аль эсвэл цагдан хорих арга хэмжээг аль болох гарцаагүй тохиолдолд бага хэрэглэж, богино хугацаагаар хорьж байх уу гэдэгт дүгнэлт хийх шаардлагатай байна.

Хорих өрөөнүүд нь цэвэр усны хангамжгүйн дээр ихэнхи хорих байрнууд төлбөртэй үйлчилгээ /хүнсний эд зүйлс, ахуйн хэрэглээний бараа захиалж худалдан авах/ явуулах боломжгүй байна. Ийм хүнд хатуу нөхцөлд хоригдож буй хүмүүст

цувдай, шар будаагаар хийсэн хоол ихэвчлэн өгдөг. Энэ хоолыг хорихын албаны хүмүүс хамгийн илчлэгтэй, ийм нөхцөлд зохицсон чанартай хоол гэж ярьж, танилцуулах дуртай байдаг. Учир нь энэ нь хамгийн хямд төсөр хоол.

Ер нь баривчлах, цагдан хорих байрууд ялангуяа, Ганц худгийн /0461 дүгээр/ цагдан хорих төв нь сүрьеэгийн халдварт өвчний голомт болсоор байгаа нь тэнд хоригдож буй хүмүүсийн эрүүл мэндэд бодитой аюулыг учруулаад зогсохгүй, сэтгэл зүйн том дарамт болдог.

Ганц худгийн 0461 дүгээр анги цагдан хорих төвд 2004 онд сүрьеэгийн сэжигтэй 142 хүн байснаас 32 хүн өвдөж, 2 хүн нас барсан, 2005 онд сэжигтэй 72 хүнээс 25 хүн өвдсөний 8 хүн нь хоригдох хугацаандаа өвчилсөн байсан /Ганц худгийн эмнэлгийн мэдээ тайлангаас/.

Дөрвөн Эрүүдэн шүүх болон хэрцүгий, хүнлэг бусаар харьцах шийтгэхээс урьдчилан сэргийлэхэд нөлөөлөх хүчин зүйлс

Эрүүдэн шүүхийн эсрэг конвенцид нэгдэн орсон улс орон бүр эрүү шүүлтээс урьдчилан сэргийлэх үр дүнтэй тогтолцоог бүрдүүлэх үүргийг /Конвенцын 16 дугаар зүйл/ хүлээдэг.

Эрүүдэн шүүх, хэрцүгий хүнлэг бус хандах, хэрэг тулган хүлээлгэх, дарамтлах зэрэг хууль бус үйлдлээс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох гол нөхцөл нь эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны явцад сэжигтэн, яллагдагчийн хуульд заасан эрхүүдийг ямар нэг алагчлалгүйгээр, хэн нэгэн албан тушаалтны дур зоргоос үл хамааруулан эдлүүлж хэвшүүлэх, ялангуяа эрх зүйн туслалцаа авах, өмгөөлөгч авах, өмгөөлөгчтэйгээ ганцаарчлан уулзах, эргэлт авах, ар гэрийнхэнтэйгээ уулзах боломжоор хангагдах явдал мөн. Сүүлийн жилүүдэд өмгөөлөгчдийн сонгон шалгаруулалт хэд хэдэн удаа явагдаж өмгөөлөгчдийн тоо, хүрэлцээ харьцангуй сайжирч байна. Ялангуяа, нийслэл Улаанбаатар хотод өмгөөлөгчдийн тоо боломжийн түвшинд хүрсэн. Улсын хэмжээгээр бүгд 800 гаруй хүн өмгөөллийн үйл ажиллагаа явуулах тусгай зөвшөөрөл авсны 500 гаруй нь Улаанбаатар хотод өмгөөллийн үйл ажиллагаа явуулж байна. Харин зарим аймгуудад өмгөөлөгчдийн тоо тийм ч хангалттай түвшинд байж чадахгүй байна.

4.1. Эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагаан дахь өмгөөлөгчийн оролцоо чанартай, сайн байх тусам эрүүдэн шүүх, хэрцүгий хүнлэг бус харьцаа гарах магадлал бага байдаг.

2005 онд хяналт шалгалтанд хамрагдсан 8 аймгийн урьдчилан хорих байранд хоригдож байсан хүмүүсийн дунд судалгаа хийж үзэхэд нийт 1338 хүний 31.1 хувь нь өмгөөлөгч аваагүй гэж, 22.3 хувь нь өмгөөлөгчтэйгээ ганцаарчлан уулздаггүй хэмээн хариуцсан байна. Зарим аймагт, тухайлбал Дархан-Уул аймагт нийт хоригдож буй хүмүүсийн 61.2 хувь нь өмгөөлөгч аваагүй байв. Яагаад өмгөөлөгч аваагүй болон өмгөөлөгчийн үйл ажиллагаатай холбогдуулан

хэрэгт холбогдогчид дараах хариултаа өгсөн байна. Үүнд:

- мөнгөгүйгээс өмгөөлөгч авч чаддаггүй
- өмгөөлөгч яаж авахаа мэддэггүй
- өмгөөлөх чадвар нь муу, өмгөөллийн хөлс нь өндөр байдаг
- өмгөөлөгчийг тулган нэр зааж өгдөг
- ганцаарчлан уулзах боломж муу, нэг өрөөнд бүх хүн уулздаг
- байцаагчтай хамт ирж уулздаг, уулзах байрны боломж муу байдаг гэсэн санал нийтлэг гаргасан байна.

4.2. Анхаарал татсан асуудлын нэг бол төлбөрийн чадваргүй иргэдийн өмгөөллийн тухай асуудал байсаар байна. Зарим дүүрэг, аймгуудад гадны байгууллагын санхүүжилтээр төлбөрийн чадваргүй иргэдэд үнэ төлбөргүй өмгөөллийн үйл ажиллагаа явуулдаг төвүүдийг нээн ажиллуулж буй нь зөв алхам болсон. Гэсэн хэдий ч хэрэгт холбогдож буй хүмүүсийн ихэнхи нь төлбөрийн чадваргүй, амьжиргааны баталгаажих доод түвшингээс доогуур орлоготой иргэд байна. Төлбөрийн чадваргүй иргэдэд зориулсан өмгөөллийн хөлсийг төрөөс санхүүжүүлж, Монголын Өмгөөлөгчдийн Холбоогоор дамжуулан олгож байгаа ч энэ нь хэмжээний хувьд бага, үйлчилгээний хөлс олголт нь удаашралтай байдаг учраас төлбөрийн чадваргүй иргэдэд үйлчилгээ үзүүлэхээр томилогдсон өмгөөлөгчид үйлчлүүлэгчийнхээ төлөө идэвхитэй ажилладаггүй, ийм хүмүүст өмгөөлөгчөөр томилогдон ажиллах сонирхол тэр бүр байдаггүй гэсэн шүүмжлэл гарсаар байна. Цагдан хоригдож буй хүмүүсийн дунд хийсэн судалгааны дүнгээс харахад өмгөөлөгч аваагүй байгаа хүмүүсийн ихэнх нь төлбөрийн чадвар муутай иргэд байна. Төлбөрийн чадваргүй иргэдэд өмгөөлөгч томилон оролцуулж, тогтоосон жишгээр урамшуулал олгодог журам хэрэгжээд нилээд хэдэн жил болсон ч энэ нь төдийлэн үр дүнтэй байж чадахгүй байна. Иймээс төлбөрийн чадваргүй иргэдэд үйлчилгээ үзүүлэх асуудлыг дагнан эрхэлдэг, төрөөс санхүүждэг /цалинждаг/ өмгөөлөгчдийн багийг аймаг нийслэлийн болон аймгийн өмгөөлөгчдийн зөвлөлийн харьяанд ажиллуулах журам тогтоох шаардлагатай байна.

4.3. Нийслэлийн болон орон нутгийн өмгөөлөгчидтэй уулзах санал хүсэлтийг нь сонсож байхад хэрэг бүртгэл, мөрдөн байцаалтын явцад гарч байгаа эерчил дутагдлын талаар тэр бүр бичээд, гомдол гаргаад байх боломж муу байдаг, яагаад гэвэл ихээхэн гомдол санал гаргадаг өмгөөлөгчдөд өширхөж, шахалт дарамт үзүүлэх, янз бүрийн өөсөв хэргийг шалгуулах, тийм өмгөөлөгчийг аль болох хэвтээ оролцуулахгүй байхыг хичээх, өмгөөлөгчөө солихыг ягтаж зэрэг бэрхшээлдүү гардаг гэсэн яриа, шүүмжлэл нийтлэг гарч байна.

Сүүлийн жилүүдэд үйлчлүүлэгчийнхээ эрх ашгийн төлөө тууштай ажилладаг зарим өмгөөлөгчдийг дарамтлах, мохоох гэсэн

оролдлого гарах болсныг ХЭҮК зориуд тэмдэглэж байна. Ийм үйлдэл Тагнуулын Ерөнхий Газрын үйл ажиллагаанд гарсан. Тагнуулын байгууллагын ажилтнууд “Э” гэгчийг олон улс орны хууль зөрчин Франц улсаас хулгайгаар баривчилж онгоцоор Монгол улсад авчирч, нууц газар 7 хоногийн хугацаагаар хорьж, эрүү шүүлт тулган байцааж, дарамт шахалтанд оруулан хууль бус аргаар мэдүүлэг авсны эцэст, Алтанбулаг боомтоор машинаар оруулж ирсэн мэтээр цагдаагийн байгууллагад хүлээлгэж өгсөн байдаг. Өмгөөлөгч “С”-г эрх нь ноцтойгоор зөрчилдсөн “Э”-ыг тууштай өмгөөлж, ТЕГ-ын энэ хууль бус үйл ажиллагааг олон нийтэд мэдээлснийх нь төлөө түүнийг улсын нууц задруулсан гэж ТЕГ мөрдөн байцаалт явуулж, энэ үйлдэлд ял шийтгүүлсэн нь хүний эрхийн байгууллагуудын төдийгүй олон улсын анхаарлыг татсан хүний эрхийн том асуудал болсон билээ. “Э” болон түүний өмгөөлөгч ХЭҮК-т хандсаны дагуу ТЕГ-аас тайлбар шаардахад “Гүйцэтгэх ажлын нууцтай холбоотой учир тайлбар өгөхгүй” гэсэн тул шалгах боломж олдоогүй. Улсын Ерөнхий Прокурорын дэргэдэх Мөрдөн байцаах алба ч харьяаллын биш асуудал хэмээн шалгах аас татгалзсан байна. ХЭҮК-оос Улсын Их Хурлын Тусгай хяналтын Дэд хороонд хоёр удаа хандаж шалуулах хүсэлт тавьсан боловч яаж шийдвэрлэсэн талаар одоо хүртэл хариу ирүүлээгүй.

Ер нь гадаад улсаас хүн хулгайлан баривчилж авчрахыг олон улсын хэмжээнд эрүү шүүлтийн нэг хэлбэр гэж үздэг. Яагаад гэвэл хулгайлагдсан хүнийг хил давуулахын тулд хүчээр унтуулах, эсэргүүцлийг дарах, нууж далдлах гээд хүч хэрэглэсэн үйлдлийг байнга хийдэгтэй холбоотой байдаг. “Э” нь ухаан самууруулах тариа байнга хийж, унтаа байдалд оруулж Европын хэд хэдэн улсын хилийг хэрхэн нэвтэрснээ мэдээгүй гэж ярьдаг.

“Тан-пуу” хэмээх компанийн хятад иргэдтэй холбоотой эрхийн өмгөөлөгч ТЕГ-ын ажилтнууд хятад иргэдийг зодож дарамталсан зүй бус харьцсан тухай гомдол тус Комисст гаргаж байсан.

Тагнуулын байгууллагын тухай хууль болон эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулиар тагнуулын байгууллагын ажилтны үйл ажиллагаатай холбоотой гомдлыг тухайн байгууллага өөрөө шалгах аар хуульчлагдсан нь тус байгууллагад гарч буй хууль бус ажиллагаа үнэн зөвөөр шалгагдаж, хохирсон иргэдийн эрхийг шударгаар хамгаалах боломжгүй байдалд хүргэж байна. Тагнуулын байгууллага өөрөө өөрийнхөө хууль зөрчсөн үйл ажиллагааг үнэн зөв шалгаж хохирсон иргэний эрхийг хамгаална гэх ямар ч баталгаа байхгүй. Иймээс тагнуулын байгууллагын үйл ажиллагаатай холбоотой гэмт хэргийг УЕПГ-ын дэргэдэх Мөрдөн байцаах алба хянан шийдвэрлэдэг байх шаардлагатай байна.

4.4. Сэжигтэн, яллагдагч нь өмгөөлөгчтэйгээ хэний ч хяналтгүйгээр ганцаарчлан уулзах эрхтэй. Баривчлагдсан болон

цагдан хоригдсон хүмүүс нь хэний ч хяналт, оролцоогүйгээр өмгөөлөгчтэйгээ чөлөөтэй уулзах боломж, нөхцөлөөр хангагдсан байх ёстой. Гэтэл ийм нөхцөл боломж урьдчилан хориж байруудад байхгүй байна. Ялангуяа, тогтмол мянга шахам хүн хоригддог Ганц худгийн цагдан хорих төвд сэжигтэн, яллагдагч өмгөөлөгчтэйгөө уулзахад зориулсан 2.7 м² талбай бүхий ганцхан өрөө байдаг. Иймээс энэхүү умгар ганц өрөөнд олон тооны хүмүүс зэрэгцэн өмгөөлөгчтэйгээ уулздаг учраас өмгөөлөгчтэйгээ санасан бодсоноо илэн, далангүй чөлөөтэй ярилцах боломж хомс байдаг тухай өмгөөлөгчид болон тэнд хоригдогсдын гомдол нь үндэслэлтэй. Мөн зарим аймгийн цагдан хорих төвүүд өмгөөлөгч үйлчлүүлэгчтэйгээ ганцаарчлан уулзахад зориулсан тусгай өрөө байхгүй, зарим хорих төвд өмгөөлөгч үйлчлүүлэгчтэйгээ коридорт уулздаг зэрэг нь тавигдаж буй шаардлагыг хангахгүй байна. Цаашид өмгөөлөгчдийг үйлчлүүлэгчтэйгээ ганцаарчлан, чөлөөтэй уулзах боломж, нөхцөлийг бүрдүүлэх хэрэгтэй байна.

4.5. Эрүүдэн шүүх болон хэрцгий, хүнлэг бусаар харьцаж шийтгэхээс урьдчилан сэргийлэх нэг баталгаа нь аливаа хэлбэрээр саатуулагдсан хоригдсон этгээд гэр бүлийн гишүүн, төрөл төрөгсөдтэйгээ уулзах боломжтой байх явдал мөн. Эргэлт уулзалтын ач холбогдол, зорилгын нэг тал нь эрх чөлөөгөө хасуулсан этгээдтэй яаж харьцаж байгааг ар гэрийнхэн нь хянаж явдал байдаг.

Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хуульд хоригдсон этгээд нь төрөл садан буюу бусад хүмүүстэй уулзах эрхтэй бөгөөд хоригдсон этгээдийг хорих шийдвэр гаргасан эрх бүхий албан тушаалтны буюу түүний удирдах дээд албан тушаалтны бичгээр олгосон зөвшөөрлөөр төрөл садан бусад хүмүүстэй уулзуулж болно хэмээн заасан байна. Түүнчлэн Хууль Зүй, Дотоод Хэргийн сайдын 2005 оны 15-р тушаалаар баталсан цагдан хорих байрны дотоод журамд хоригдсон этгээдийг эргэх, түүнтэй уулзах уулзалтыг долоо хоногт хоёр удаа 10-17 цагийн хооронд зохион байгуулж байхыг даалгасан байна. Энэхүү журмаас харвал эргэлт гэж тусдаа, уулзалт гэж тусдаа байхаар тусгагджээ. Тухайлбал, нэг удаа уулзахдаа 4-өөс илүүгүй хүн 30 минутаас дээшгүй хугацаагаар уулзах ба уулзалтын үед хувцас солиулах, хүнсний бүтээгдэхүүн, бусад зүйл дамжуулахыг хориглодог байна. Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хуулийн 19-р зүйлд сэжигтэн, яллагдагч нь цагдан хорих шийдвэр гаргасан этгээдийн бичгээр олгосон шийдвэрийг үндэслэн төрөл садан бусад хүмүүстэй уулзах ба уулзалтын үеэр хорих байрны хариу хууль хамгаалагчийн ажилтан байлцаж, эсэргэлтэсэн хүнсний болон бусад зүйл, эсхүл гэмт хэргийн бодит үнэнийг тогтооход саад учруулах буюу гэмт хэрэг үйлдэхэд хүргэх мэдээлэл дамжуулахыг

оролдсон тохиолдолд уулзалтыг нэн даруй зогсооно гэж заажээ. Үүнээс үзвэл эргэлт уулзалт гэсэн хоёр төрлийн ойлголт байх ёсгүй бөгөөд уулзалтын үеэр уулзагсад харилцан ярилцах, хориглоогүй хоол хүнс болон бусад зүйл дамжуулах эрхтэй байхаар байна. Хуулийн энэхүү заалттай Хууль Зүй, Дотоод Хэргийн сайдын баталсан цагдан хорих байрны дотоод журмын эргэлт уулзалт гэсэн заалт зөрчилдөж байна. Хуулиар зохицуулан тодорхойлсон харилцааг дүрэм журам гаргаж өөрчлөх, хязгаарлах нь хууль дээдлэх зарчимд үл нийцнэ.

Цагдан хорих байрны дотоод журмын энэхүү хууль зөрчсөн заалтаас үндэслэн хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч уулзалтын зөвшөөрөл олгохдоо "эргэлт" эсвэл "зөвхөн уулзалт" гэж цохдог ба хэргээ хүлээгээгүй хүн уулзалт авах эрх нь хязгаарлагддаг болох нь харагдаж байна.

Зарим аймагт дээрхээс ч илүү хязгаарлалт тогтоосон байна. Тухайлбал, Хөвсгөл аймгийн цагдан хорих төв долоо хоногт зөвхөн ганц өдөр, Дархан-Уул аймаг 10-16 цагийн хооронд, Увс аймгийн цагдан хорих төв Лхагва гаригийг шүүхээр таслагдсан хүмүүстэй, Баасан гаригийг сэжигтэн яллагдагчтай уулзах өдөр болгон дээрх журмаас илүү хатуу журам тогтоон мөрдөж байгааг нэн даруй өөрчлөх хэрэгтэй байна.

Хяналт шалгалтанд хамрагдсан 8 аймагт хоригдож байсан 1338 хоригдогсдын дунд хийгдсэн судалгаагаар нийт хоригдогсдын 63.6 хувь нь эргэлт уулзалт авдаг гэж, 36.4 хувь нь эргэлт уулзалт авдаггүй гэж тус тус хариулсан байна. Ганц худгийн цагдан хорих төвийн тухайд 44.2 хувь нь эргэлт уулзалт авдаггүй гэж хариулсан нь бусад газруудаас илүү өндөр байгаа нь анхаарал татаж байна.

Хууль Зүй, Дотоод Хэргийн сайдын баталсан цагдан хорих байрны дотоод журмаар долоо хоногт зөвхөн хоёр өдөр эргэлт уулзалт зохион байгуулахаар заасан нь ч зохимжгүй байна. Ялангуяа, нийслэл хотын Ганц худгийн цагдан хорих төв энэ журам огт нийцэхгүй байна. Байнга мянга шахам хүн хоригдож байдаг энэ цагдан хорих төвд хоёрхон өдөр эргэлт уулзалт оруулж байгаагаас байнгын дараалал үүсч, эргэлт уулзалтаар очсон хүмүүс чөлөөтэй уулзах боломж хомсдож, зарим нь уулзаж чадахгүйд хүрч, хүмүүсийн эрх зөрчигдөж байна.

Сэжигтэн, яллагдагчтай эргэлт уулзалт авах хууль зүйн зохицуулалт, өнөөгийн нөхцөл байдалтай уялдуулан Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хууль, Цагдан хорих байрны дотоод журмыг хянан үзэж эргэлт уулзалтын зөвшөөрөл олгож байгаа тогтолцоог өөрчлөх, эргэлт, уулзалт гэж хоёр ангилж, элдэв хууль бус хязгаар тавьдгийг болиулах зохицуулалт хийх шаардлагатай гэж үзэж байна.

4.8. Эрүүдэн шүүх болон хэргийн хүнлэг бус харьцаанаас сэргийлэх бас нэг арга зам нь хоригдогсдыг байцаалтанд явуулах, өөр газар шилжүүлэх, байцаан шийтгэх зарим үйл

ажиллагаанд оролцох зэрэг шилжилт хөдөлгөөнд нь хяналт тавих асуудал байдаг.

Сэжигтэн, яллагдагчийг гадагш авч гарах байцаан шийтгэх зарим ажиллагаанд оролцоод ирсний дараагаар эмчийн үзлэгт заавал оруулдаг, бие эрхтэнд нь үзлэг хийж тэмдэглэн үйлддэг байх журмыг сайтар хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

4.7. Эрүү шүүлтээс урьдчилан сэргийлэхэд тухайн цагдан хорих төвд ажиллаж байгаа эмч мэргэжилтний үйл ажиллагаа онцгой ач холбогдолтой. Гэвч зарим цагдан хорих байрууд орон тооны эмчгүй байна. Цагдан хорих төвүүдэд ажиллаж байгаа эмнэлгийн ажилтан, мэргэжилтний мэдлэг боловсролыг дээшлүүлэх, эрүүдэн шүүгдсэн, зодуулж цохиулсан, бие эрхтэнд гэмтэл шарх сорви илэрсэн тохиолдолд холбогдох байгууллагад яаралтай мэдэгдэж, мэргэжлийн байгууллагаар дүгнэлт гаргуулах ажиллагааг заавал хийж байх шаардлагатай. Цагдан хорих төвүүдэд хоригдож байгаа этгээд нарийн мөргөжлийн эмчид үзүүлэх хүсэлт гаргасан нөхцөлд энэ хүсэлтийг нь хангаж эмчид үзүүлж, дүгнэлт гаргуулж байх ёстой боловч энэ үйл ажиллагаа бараг хийгддэггүй тухай хоригдогсод болон хорих байрны ажилтнууд ярьж байна. Энэ нь тэднийг энгийн эмнэлэгт үзүүлэх, шинжилгээ хийлгэх хөрөнгө зардал байдаггүйтэй холбоотой хэмээн тайлбарлаж байна. Иймээс цагдан хорих төвүүдийг эмч мэргэжилтнээр хангах, тэдний мэдлэг боловсрол чадавхийг дээшлүүлэх, үйл ажиллагааг нь сайжруулах, хоригдогсдын эрүүл мэнд, бие эрхтэнд тогтмол үзлэг шалгалт хийж хэвшүүлэх шаардлагатай байна.

4.8. Хоригдон шалгагдаж буй хүмүүс хорих байрны болон хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт явуулж буй хүмүүсийн үйл ажиллагааны талаар өргөдөл, гомдол гаргах эрхээр хангагдсан байх нь аливаа хууль бус үйл ажиллагаа гаргах аас урьдчилан сэргийлэх ач холбогдолтой байдаг. Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хуульд хоригдогсдын өргөдөл, гомдол гаргах эрхийг баталгаажуулж, төрийн байгууллага, албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг хорих байрны захиргаагаар дамжуулан гаргана, эдгээр өргөдөл, гомдлыг хорих байрны захиргаа хянан үзэж 3 хоногийн дотор илгээнэ гэж заажээ /Хуулийн 22 дугаар зүйл/. Цагдан хорих байруудад хяналт шалгалт явуулахад хоригдогсдоор өргөдөл, гомдол гаргахад төвөгтэй, дарамт шахалттай байдаг тухай гомдол нилээд гарч байна. Судалгаанд хамрагдсан 1338 хоригдогсдоос та өргөдөл, гомдол гаргаж байсан уу гэсэн асуултанд 71.3 хувь нь өргөдөл гомдол гаргаж байгаагүй гэж хариулсан байна. Яагаад өргөдөл, гомдол гаргадаггүй юм бэ гэсэн асуултанд өргөдөл гомдол гаргах асаа аядаг, эргээд шахалт дарамт учруулдаг, өргөдөл, гомдол гаргаад нэмэргүй хүлээж авдаггүй, өргөдөл, гомдол гаргах боломж муу байдаг, хаана өргөдөл гомдол гаргах аа мэддэггүй гэсэн хариулуудыг өгч

байсан. Зарим хорих газрууд тухайлбал, Хөвсгөл аймгийн цагдан хорих байр хоригдогдсын өргөдөл, гомдлыг бүртгэж хүлээн авах тэмдэглэл хөтлөх ажил тогтмол хийгддэггүй байна.

Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хуульд шүүх, прокурор, болон хорих байрны захиргаанд хяналт тавих төрийн бусад байгууллагад явуулах өргөдөл, санал, гомдлыг хорих байрны захиргаа хянаж болохгүй бөгөөд хүлээн авсны дараагийн өдрөөс хэтрүүлэхгүйгээр битүүмжлэн явуулна /Хуулийн 22-р зүйлийн 22.2 дахь хэсэг/ гэж заасан боловч энэ журмыг хэрэгжүүлэх нарийвчилсан зохицуулалт байхгүй байна. Цагдан хорих байрны үйл ажиллагаанд хяналт тавих эрх бүхий прокурорын үйл ажиллагааг сайжруулах, тэнд хоригдогсад хуульд заасан эрхээ үүний дотор өргөдөл, гомдол гаргах, эрүү шүүлт, элдэв хууль бус харьцаанаас ангид байх эрхээ хэрхэн эдэлж байгаад нь тавих хяналтыг эрс сайжруулж, гарсан өргөдөл гомдол бүрийг шуурхай чанартай шалгаж цаг тухайд нь арга хэмжээ авч байх шаардлагатай байна.

Тав. Дүгнэлт, үнэлгээ

Энэ сэдвийн хүрээнд хийгдсэн судалгаа, хяналт, шалгалтын дүнгээс харахад хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах, баривчлах, цагдан хорих, эрүүлжүүлэх явцад цагдаа, тагнуулын болон хорих байрны ажилтнуудын зүгээс сэжигтэн, яллагдагчид, гэрчтэй эрүүдэн шүүх болон хэрцгий, хүнлэг бусаар харьцах хүний эрхийн зөрчил гарсаар байна. Ялангуяа, байцаан шийтгэх ажиллагаанд хорьж байж хэрэг хүлээлгэдэг, хэрэг илрүүлдэг хуучирсан арга барил, цагдан хорих, баривчлах байрны ахуй нөхцөл нь эрүүдэн шүүлтийг байнга нөхцөлдүүлсээр байна.

5.1. Хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах үйл ажиллагаа нь ихэвчлэн сэжигтэн, яллагдагчийг байцаах, өөрөөр нь хэргийг нь хүлээлгэж мэдүүлэг авах арга барилд дугдуйдаж байна. Нотлох баримт бүрдүүлэх, бэхжүүлэх арга ажиллагаанд орчин үеийн техник технологи ашиглах, үүнийг төрийн бодлогын хэмжээнд авч үзэж, хөрөнгө оруулалт хийх шаардлагатай байна. Хэрэг илрүүлэх, бүртгэх, мөрдөн байцаах албыг ажиллах нөхцөл бололцоо, техник хэрэгслэлээр хангахгүйгээр гарч буй гэмт хэрэг бүрийг илрүүл гэж шахаж шаардах нь эрүүдэн шүүх, хэрцгий хүнлэг бус арга ажиллагааг өөгшүүлэхэд хүргэж байна.

5.2. Эрүүгийн болон Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль тогтоомж нь эрүү шүүлтийг хориглосон гэрээ, конвенцитай уялдаагүй, хууль журмууд нь эрүүдэн шүүлт болон хүнлэг бус хэрцгий харьцаанаас урьдчилан сэргийлэх найдвартай баталгаа болж чадахгүй байна. Иргэдийн эох, эрх чөлөөнд халдах, хязгаарлах, хүч хэрэглэх эрх үзрэг бүхий төрийн албан хаагчид эрх хэмжээгээ хэтрүүлж, урвуулан ашиглаж иргэдийн эрүүл мэнд, амь насанд хохирол учруулсан тохиолдол бүрийг шуурхай шалгаж, шударга ял

зэмлэл хүртээх тогтолцоо, зохицуулалт, чадавхи хангалтгүй байна.

5.3. Эрүүдэн шүүгдсэн, хэрцгий, хүнлэг бус харьцаанд өртөж бие эрхтэн, амь нас, сэтгэл санаагаараа хохирсон иргэдийн хохирлыг барагдуулах, шударга нөхөн төлбөр олгох эрх зүйн орчинг бүрдүүлж, хохирлыг шийдвэрлэх, шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэх баталгааг бий болгох шаардлагатай байна. Ялангуяа, эрүүл мэндийн болон сэтгэл санааны хохирлыг хангалттай хэмжээгээр нөхөн төлүүлэхэд онцгой анхаарах шаардлагатай.

5.4. Хамгийн анхаарал татсан асуудал бол цагдан хорих байрны нөхцөл, стандарттай холбоотой асуудал хэвээр байна. Монгол улс 1999 онд Баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хуулийг баталж, цагдан хорих байрны ахуй нөхцөлд тавигдах шаардлагыг баталсан хэдий ч энэ шаардлагыг хангах чиглэлээр ямар ч арга хэмжээ авалгүй, тодорхой шийдвэр гэрлалгүй өдий хүрсэн. Цагдан хорих байрны хүнд, хатуу нөхцөл нь тэнд хоригдож буй хүмүүст бие махбодийн болон сэтгэл зүйн асар том дарамт шахалт болсоор, тэнд хоригдогсад бие эрхтэн, эрүүл мэндээрээ хохирох, амь насна алдах явдал гарсаар байна. Цагдан хорих байрны ийм хүнд, хатуу нөхцөлд хоёр жил, зарим хэрэгт хоёр жил 6 сар хүртэл хугацаагаар хорьж мөрдөн байцаалт явуулж болохоор хуульчлагдсан нь хууль тогтоох төрийн бодлого хүнлэг бус, хэрцгий байгааг харуулж байна. Түүгээр ч үл барам практикт энэ хугацаанд зөвхөн хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтанд байсан хугацаа хамаарах мэтээр тайлбарлаж, хуульд заасан дээрх урт хугацааг ч хэтрүүлж байгаа нь жинхэнэ залхаан цээрлүүлэлтийг бий болгож байна.

5.5. Хэрэг зөрчилд холбогдон мөрдөгдөж, хоригдож байгаа хүмүүс төрийн байгууллагын ажилтны хууль бус үйл ажиллагаанд гомдол гаргах таатай нөхцөл боломжийг бүрдүүлэх, гарсан өргөдөл, гомдлыг шуурхай шалган шударгаар, хараат бус, сонирхлын зөрчилгүйгээр шийдвэрлүүлэх нөхцөл боломж хязгаарлагдмал, энэ талаар гарсан өргөдөл, гомдлын шалгалт үр дүн багатай байна.

Зургаа. Санал, зөвлөмж

6.1. Монгол улсын нэгдэн орсон Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар хүний нэр төрийг доромжлон харьцах, шийтгэхийг хориглох тухай Конвенцийн заалттай үндэсний хууль тогтоомжоо тухайлбал, Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль, Эрүүгийн хуулийг нийцүүлэх, эрүүдэн шүүсэн, хэрцгий, хүнлэг бус харьцсан төрийн албан хаагчдад хариуцлага хүлээлгэх эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох, эрүү шүүлтийг хориглох, үүнтэй тэмцэх сэдвийг хуулийн байгууллагын ажилтнууд болон эрх зүйн боловсрол олгодог их, дээд сургуулиудын сургалтын төлөвлөгөөнд оруулах.

6.2. Эрүүдэн шүүгдсэн, хэрцгий хүнлэг бус харьцаанд өртөж бие эрхтэн, эрүүл мэнд, амь насаараа хохирсон тохиолдолд тохирлыг барагдуулах, нөхөн төлбөр олгох тухай хууль тогтоомжийн заалтыг боловсронгуй болгож, бодит хохирлын зэрэгцээ эрүүл мэнд, сэтгэл санааны хохирлыг мөнгөн хэлбэрээр нөхөн төлүүлэх эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгох.

6.3. Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн хорьж мөрдөх хугацааг 18 сараас хэтрүүлэхгүйгээр /насанд хүрээгүй хүмүүсийг 6 сараас хэтрүүлэхгүйгээр/ тогтоож, онц хүнд хэргээс бусад гэмт хэргт эсрэгдэж буй этгээд оршин суух тодорхой хаягтай, гэр бүлтэй, үл хөдлөх хөрөнгөтэй, эрхэлсэн ажил албатай, оргон зугатахаар завдаж байгаагүй тохиолдолд баривчлах цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээг аль болох хэрэглэхгүй байх, хэрэглэсэн тохиолдолд суллахыг хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүгч нарт үүрэг болгосон заалтыг оруулах. Түүнээс гадна хуульд заасан цагдан хорих хугацааг дуусмагч хоригдогчийг нэн даруй суллах журмыг хуульчлах шаардлагатай.

6.4. Эрүүдэн шүүх болон хэрцгий, хүнлэг бус харьцах явдал урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсооход хуулийн байгууллагын ажилтнуудын ажлыг үнэлэх дүгнэх, албан тушаал ахиулах, алдар цол олгох шалгуур үзүүлэлтүүд, заавар, журмыг хянан үзэж, хуулийн байгууллагын ажилд ялангуяа, хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах ажилд хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихөд хүргэж болзошгүй аливаа үзүүлэлтийг оруулахгүй байх арга хэмжээг авах.

6.5. Эрүүдэн шүүсэн болон хэрцгий, хүнлэг бусаар харьцсан тухай гомдол мэдээллийг түргэн шуурхай шалгаж, гэм буруутай этгээдэд шударга ял шийтгэл оногдуулах, ийм төрлийн хэргийг албан тушаалын эсрэг гэмт хэргэд тооцож, тусгайлан зүйлчилж, шийдвэрлэх журмыг боловсронгуй болгох.

6.6. Хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах, ял эдлүүлэх, эрүүлжүүлэх үйл ажиллагаанд тавих прокурорын байгууллагын хяналт, үйл ажиллагааг тогтмолжуулж, чанар үр нөлөөг нь дээшлүүлэх, илэрсэн зөрчил дутагдлыг цаг тухайд нь арилгах, хариуцлага тооцох ажлыг эрчимжүүлж илэрсэн зөрчил дутагдлын талаар олон нийтэд ил тод мэдээлж байх, шүүгч, прокурор, цагдаагийн байгууллагын ажилтантай холбоотой гэмт хэргийг шалган мөрдөх эрх бүхий Улсын Ерөнхий Прокурорын газрын дээгэдэх Мөрдөн байцаах албыг бэхжүүлэх, чадавхийг дээшлүүлэх, үйл ажиллагааг нь сайжруулах.

6.7. Баривчлах, цагдан хорих болон хорих ангиудад хоригдож байгаа хүмүүстэй эрүүдэн шүүх, хэрцгий, хүнлэг бусаар харьцахаас урьдчилан сэргийлэх, тийм зөрчил гарсан тохиолдолд цаг тухайд нь холбогдох байгууллага, албан тушаалтанд өргөдөл, гомдол гаргаж, шуухай шалган шийдвэрлүүлэхэд тэдгээр хүмүүстэй гэр бүлийн гишүүд, төрөл төрөгсөд нь уулзах

боломжоор хангагдах явдал чухал ач холбогдолтой тул уулзах зөвшөөрөл олгож буй тогтолцоог өөрчилж, уулзах зөвшөөрлийг хорих зөвшөөрөл олгосон шүүгч өгдөг болгох, түүнчлэн зөвхөн хоёрхон өдөрт уулзалт зохион байгуулж байгаа болон эргэлт, уулзалт хэмээх хоёр тусдаа ойлголт бий болгож журамласныг өөрчлөх.

6.8. Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, саатуулах үеэс эхлэн өмгөөлөгч оролцуулах, хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагчдаас өмгөөлөгчийн тавьсан санал хүсэлтийг хэрхэн шийдвэрлэсэн байдалд тавих прокурорын хяналтыг сайжруулж, төлбөрийн чадваргүй иргэдэд өмгөөллийн үйлчилгээ үзүүлдэг, улсын төсвөөс санхүүждэг өмгөөлөгч бий болгож ажиллуулах журмыг судалж хэрэгжүүлэх.

6.9. Тагнуулын Ерөнхий Газрын ажилтнуудын гүйцэтгэх болон хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах ажилд хөндлөнгийн хяналт тавих эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгож, Тагнуулын байгууллагын үйл ажиллагааны явцад хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихөөс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах.

6.10. Баривчлах, цагдан хорих байруудыг эмч, мэргэжилтэн, эмнэлгийн тоног төхөөрөмжөөр хангаж, эдгээр газруудад хоригдогчид бие эрхтэн, эрүүл мэнд, амь насаараа хохирч байгаа ноцтой зөрчлийг таслан зогсоох.

6.11. Албадан саатуулах, эрүүлжүүлэх, цагдан хорих болон хорих газруудын үйл ажиллагаа ихээхэн хаалттай, олон нийтийн хяналтаас хөндий байгаад дүгнэлт хийж, Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрт зааснаар бүх хэлбэрийн хорих байр газруудын үйл ажиллагаанд тавих олон нийтийн хяналтын зохицотой тогтолцоог бий болгох.

6.12. Баривчлах, цагдан хорих байруудыг үе шаттайгаар шинэчлэн өөрчилж, хуульд заасан шаардлагыг хэрэгжүүлэхэд улсаас тусгайлан хөрөнгө оруулалт хийх, ялангуяа Ганц худгийн цагдан хорих төвийг тэргүүн ээлжинд өөрчлөн сайжруулахад хөрөнгө оруулалт хийх.

6.13. Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн 2.1.12 дахь хэсэгт эрүүлжүүлэх, түр саатуулах, баривчлах, цагдан хорих болон хорих газарт саатуулагдаж буй этгээд нас барвал хэрэг үүсгэн шалгах, тайлагнах үйл ажиллагааг ил тод болгох үүднээс түүнд хүний эрхийн байгууллагуудыг оролцуулах журам тогтоон мөрдөнө хэмээн заасан. Гэсэн хэдий ч эдгээр газруудад хүний амь нас хохирсон тохиолдлыг зөвхөн хуулийн байгууллагын хүрээнд хязгаарлагдмал хүрээнд шалган өнгөрдөг дутагдал хэвээр байна. Эдгээр тохиолдлын учир шалтгааныг тухайлбал, эрүү шүүлтэд өртсөн, хэрцгий хүнлэг бусаар харьцсан зэрэг ноцтой зөрчил байгаа эсэхийг хянах, энэхүү үйл ажиллагааг ил тод болгох үүднээс хөтөлбөрт заасан заалтыг хэрэгжүүлэх журмыг тогтоон мөрдөх.

Хоёрдугаар бүлэг

ЭВЛЭЛДЭН НЭГДЭХ, БАЙГУУЛЛАГА БАЙГУУЛАХ, ХАМТЫН ГЭРЭЭ, ХЭЛЭЛЦЭЭР ХИЙХ ЭРХИЙН ТӨЛӨВ БАЙДАЛ

2005 онд ХЭҮК-оос МҮЭ-үүдийн, салбарын болон аймгуудын ҮЭ-ийн холбоод, Монголын ажил олгогч эздийн нэгдсэн холбоо (МАОЭНХ)-той хамтран 20 аймгийн 42 сум /Увс аймаг ороогүй/, нийслэлийн 9 дүүрэгт үйл ажиллагаа явуулж буй 315 аж ахуйн нэгж, байгууллагад эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөө болон байгууллага байгуулах, хамтын гэрээ, хэлэлцээр хийх эрхийн төлөв байдлыг шалгаж судалсан юм.

Энэхүү шалгалт судалгааны явцад төрийн захиргаа, эрүүл мэнд, соёл, боловсрол, хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгж, байгууллагын нийт 1085 хүнээс тодорхой асуудлаар асуумж авч, дүгнэлт хийв.

Эдгээр судалгаанд хамрагдсан хүмүүсийн 65.5 хувь нь аймгийн төвд, 14.3 хувь нь суманд, үлдсэн 20.2 хувь нь нийслэлийн 9 дүүрэгт оршин сууж ажилладаг байршилтай байв.

Дээрх шалгалт-судалгаанд хамрагдсан 315 аж ахуйн нэгж, байгууллагын 80 нь буюу 25.4 хувь нь нийслэлд, үлдэх 235 нь буюу 74.6 хувь нь аймгуудад үйл ажиллагаа явуулдаг. Энэхүү 315 аж ахуйн нэгж, байгууллагын 70928 ажиллагчдын 29243 нь буюу 41.2 хувь нь ҮЭ-ийн гишүүн байгаа бөгөөд ҮЭ-ийн хороотой 202 аж ахуйн нэгж, байгууллага байна. Өөрөөр хэлбэл, шалгалт судалгаанд хамрагдсан дээрхи аж ахуйн нэгж, байгууллагын 64.1 хувь нь ҮЭ-ийн анхан шатны байгууллагатай байв.

Нэг. Эвлэлдэн нэгдэх, байгууллага байгуулах эрхийг баталгаажуулсан олон улсын гэрээ, конвенц ба үндэсний хууль тогтоомж, тэдгээрийн уялдаа

1.1. Хөдөлмөр эрхлэлтийн салбарт ажилчид, ажил олгогчдын эвлэлдэн нэгдэх, байгууллага байгуулах болон хамтын гэрээ хэлэлцээр хийх эрх чөлөөг олон улсын эрх зүйгээр хамгаалан баталгаажуулсан байдаг.

Хүний эрхийн Түгээмэл Тунхаглал (ХЭТТ)-ын 20 дугаар зүйл, Иргэний болон улс төрийн эрхийн олон улсын пакт (ИУТЭОУП)-ын 22 дугаар зүйл, Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын Пакт (ЭЗНСЭОУП)-ын 8 дугаар зүйлүүдэд эвлэлдэн нэгдэх, байгууллага байгуулах эрхийн талаар тодорхой тусгагдсан.

Хөдөлмөрийн салбарт хүний үндсэн эрхийг хамгаалахад Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллага (ОУХБ)-аас батлан гаргасан гэрээ, конвенциуд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Эвлэлдэн нэгдэх, байгууллага байгуулах, хамтын гэрээ, хэлэлцээр хийх эрх чөлөөг ОУХБ-ын дараах гэрээ конвенциор баталгаажуулжээ. Үүнд:

- Эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөө болон байгууллага байгуулах эрхийг хамгаалах тухай 1948 оны 87 дугаар конвенц

- Зохион байгуулах, хамтын хэлэлцээ хийх эрхийн тухай 1949 оны 98 дугаар конвенци
- Үйлдвэрийн газарт ажилчдын төлөөлөгчдийн эрхийг хамгаалах болон тэдэнд олгогдох бололцооны тухай 1971 оны 135 дугаар конвенци
- Төрийн албан дахь хөдөлмөрийн харилцааны тухай 1978 оны 151 дүгээр конвенци
- Хамтын хэлэлцээний тухай 1981 оны 163 дугаар конвенци

Мөн дээрх гэрээ, конвенцийн заалттай холбоотой дараах зөвлөмжийг гаргасан байна. Үүнд:

- Хамтын хэлэлцээрийн тухай 1951 оны 91 дүгээр зөвлөмж
- Үйлдвэрийн газарт ажилчдын төлөөлөгчдийн эрхийг хамгаалах болон тэдэнд олгогдох бололцооны тухай 1971 оны 143 дугаар зөвлөмж
- Төрийн албан дахь хөдөлмөрийн харилцааны тухай 1978 оны 159 дүгээр зөвлөмж
- Хамтын хэлэлцээний тухай 1981 оны 163 дугаар зөвлөмж зэрэг болно.

1.2. Монгол улсын Үндсэн хууль /1992 он/ болон Үйлдвэрчний эвлэлүүдийн эрхийн тухай хууль /1991 он/, Төрийн бус байгууллагын тухай хууль /1997 он/, Хөдөлмөрийн тухай хууль /1999 он/, Иргэний хууль /2002 он/, Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хууль /2003 он/ болон бусад холбогдох хууль тогтоомжоор ажилчид, ажил олгогчдын үүсгэл санаачилгын байгууллагыг байгуулах болон үйл ажиллагаа явуулах эрх зүйн үндсийг тогтоожгосон. Тухайлбал, Үндсэн хуулиар иргэний нийгмийн болон өөрийн ашиг сонирхол, үзэл бодлын үүднээс байгууллага байгуулах, эвлэлдэн нэгдэх эрхийг баталгаажуулсан. Мөн Төрийн бус байгууллагын тухай хуулийн 5 дугаар зүйлд: "Монгол улсын иргэн, төрийн байгууллагаас бусад хуулийн этгээд, төрийн байгууллагаас зөвшөөрөл авахгүйгээр өөрсдийн ашиг сонирхол, үзэл бодлын үүднээс дангаараа буюу хамтран төрийн бус байгууллага байгуулах эрхтэй. Төрийн бус байгууллага байгуулах иргэдийн эрхийг хууль бусаар хязгаарлахыг хориглоно. Төрийн бус байгууллагад албадан оруулахыг хориглоно" гэж заасан байна. Үйлдвэрчний эвлэлүүдийн эрхийн тухай хуулийн 3 дугаар зүйлд: "Иргэд хөдөлмөрлөх эрхээ хэрэгжүүлэх, түүнтэй холбогдсон хууль ёсны ашиг сонирхлоо хамгаалах зорилгоор аливаа зөвшөөрөл авалгүй, гагцхүү өөрсдийн сайн дурын үндсэн дээр ямар нэг ялгаваргүйгээр ҮЭ-д чөлөөтэй эвлэлдэн нэгдэх эрхтэй. ҮЭ-д гишүүнээр элсэх буюу гишүүнээс гарахыг тулган шээрдж болсохгүй" гэжээ. Хууль тогтоомжоор хөдөлмөрийн харилцаанд оролцогчид эвлэлдэн нэгдэх, байгууллага байгуулах эрхээ ҮЭ, ТББ байгуулах

замаар эдлэх боломжийг баталгаажуулж өгсөн. Өнөөгийн практикт ихэвчлэн ажил олгогчдын хувьд ТББ байгуулах, ажилчдын хувьд ҮЗ байгуулах замаар эвлэлдэн нэгдэж, эрх ашгаа хамгаалах үйл ажиллагаа явуулж байна. Ажилчид, ажил олгогчдын эвлэлдэн нэгдэх эрхийн хүрээнд дараахи асуудал анхаарал татаж байна. Үүнд:

- Төрийн зарим албаны албан хаагчдын ҮЗ-д эвлэлдэн нэгдэх эрх
- Төрийн байгууллагын удирдах албан тушаалтны эвлэлдэн нэгдэх эрх
- ҮЗ байгуулах, гишүүнээр элсэх боломжгүй субъектын асуудал

1.3. ОУХБ-ын 87 дугаар конвенци нь тухайн улсад ажиллаж буй гадаадын харьяат ажилчид, ажил олгогчдын хувьд ч хамаарах юм. Төрийн бус байгууллагын тухай хуулийн 5 дугаар зүйлийн 5.6-д "Монгол улсын нутаг дэвсгэрт хууль ёсоор байнга оршин суугаа гадаадын иргэд, харьяалалгүй хүмүүс Монгол улсын хууль, олон улсын гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол энэ хуульд заасан журмын дагуу төрийн бус байгууллага байгуулах буюу төрийн бус байгууллагад эвлэлдэн нэгдэж болно" гэж заасан. Түүнчлэн МАОЭНХ-ны дүрмийн 6 дугаар зүйлийн 6.1-д тус байгууллагын дүрмийг хүлээн зөвшөөрсөн гадаадын хөрөнгө оруулагчтай аж ахуйн нэгжийн ажил олгогч, хөрөнгө оруулагчид гишүүнээр элсэж болохыг заажээ.

1.4. 87 дугаар конвенцийн хүрээнд баталгаажигдсан ҮЗ-ийн байгууллагын үндсэн эрхийн нэг бол үйл ажиллагаанд нь хөндлөнгөөс оролцохоос хамгаалагдах эрх юм. Үндэсний хууль тогтоомжийн хүрээнд энэ эрхийг баталгаажуулж, хамгаалах үр дүнтэй механизм, хариуцлагын тогтолцоо бий болгох үүргийг конвенцид оролцогч улсууд хүлээсэн. Үйлдвэрчний эвлэлийн эрхийн тухай хуульд заасан ҮЗ-үүдийг захиргааны журмаар тараах, үйл ажиллагааг нь зогсоох, мөшгин хавчих зэргээр үйл ажиллагаанд нь саад учруулах болон байгууллагын захиргааны удирдах албан тушаалтан ҮЗ-ийн сонгууль ажил гүйцэтгэхийг хориглосон, мөн ҮЗ-ийн өөрийгөө санхүүжүүлэх зарчмаар ажиллах тухай заалт нь ҮЗ-ийн үйл ажиллагаанд ажил олгогч хөндлөнгөөс оролцохоос хамгаалах зорилготой юм. Төрийн бус байгууллагын тухай хуулийн 9 дүгээр зүйлийн 9.2-д заасан төрөөс караат бус байх зарчим ч дээрхи эрхтэй нягт уялдаатай билээ. Байгууллагын энэхүү эрхэд халдсан этгээдэд хариуцлага ноогдуулах тухай заалт Хөдөлмөрийн тухай хуульд бий. Мөн уг хуулийн 141 дүгээр зүйлийн 141.1.10-д хамтын гэрээ, хэлэлцээр байгуулах, ажил хаялт зохион байгуулах, ажлын байрыг түр хаах, санал өргөхтэй асуудлаараа талууд санал солилцох, чөлөөтэй сонголт хийхэд нь хөндлөнгөөс оролцсон иргэн, албан тушаалтанд Байгууллагын үйл ажиллагаанд хөндлөнгөөс оролцох хэлбэр нь энэ зүйлд заасан тохиолдлоос хавьгүй олон төрөл хэлбэртэй байж болох юм. Тэрчлэн байгууллагын ялангуяа, ҮЗ-ийн санхүүгийн үйл ажиллагаанд ажил олгогчийн зүгээс

хөндлөнгөөс оролцох тохиолдол практикт нилээдгүй байдаг боловч байгууллагын үйл ажиллагаанд хөндлөнгөөс оролцохоос хамгаалагдах эрхийг зөрчсөн этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагын талаар Монгол улсын хууль тогтоомжид заасан хариуцлагын тогтолцоо хангалттай биш байна.

1.5. Эвлэлдэн нэгдэхийн эсрэг алагчлах үйлдлээс хамгаалуулах эрх хангагдахад ҮЗ-ийн сонгууль ажилтны хувьд эрхээ эдлэх нэмэлт баталгаа үндэсний хууль тогтоомжоор тогтоосон байх нь чухал. Үйлдвэрчний эвлэлүүдийн эрхийн тухай хуулийн 6 дугаар зүйлд болон Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 12 дугаар зүйлийн 12.8-д хэдийгээр ийнхүү ҮЗ-ийн сонгууль ажилтны эрхээ эдлэх нэмэлт баталгааг зааж өгсөн боловч энэхүү эрхийг зөрчсөн этгээдэд хүлээлгэх хариуцлага тодорхой биш болно.

Хоёр. Үйлдвэрчний эвлэлд эвлэлдэн нэгдэх ба ҮЗ-ийн байгууллага байгуулах эрхийн хэрэгжилт

2.1. Үйлдвэрчний эвлэлүүдийн эрхийн тухай хуулийн 3 дугаар зүйлд: Иргэд хөдөлмөрлөх эрхээ хэрэгжүүлэх, түүнтэй холбогдсон хууль ёсны ашиг сонирхлоо хамгаалах зорилгоор аливаа зөвшөөрөл авалгүй гагцхүү өөрсдийн сайн дурын үндсэн дээр ямар нэг ялгаваргүйгээр ҮЗ-д чөлөөтэй эвлэлдэн нэгдэх эрхтэй.

- Үйлдвэрчний эвлэлд гишүүнээр элсэх буюу гишүүнээс гарахыг тулган шаардаж болохгүй

- ҮЗ-ийн гишүүн мөн эсэхтэй холбогдуулан иргэдийн эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах буюу тэдний ялгаварлан гадуурхахыг хориглоно гэж ҮЗ-д эвлэлдэн нэгдэх эрхийн үндсийг тодорхойлон заасан байдаг.

МҮЭХ-ны 2004 оны бүтэн жилийн мэдээгээр МҮЭ-ийн нийт 184118 гишүүн байгаагаас аймгуудад 103619 гишүүн, салбарын холбоодын дүнгээр 80499 гишүүн байна.

1990 онд МҮЭ-ийн гишүүдийн тоо 624800 байсан бол 15 жилийн дараа буюу 2004 онд 184118 болж 3.4 дахин багассан нь дараах үндсэн шалтгаантай.

- Өмнөх тогтолцооны үед ҮЗ-д эвлэлдэн нэгдэх эрх сайн дурын гэх боловч хэрэг дээрээ ажилчин, албан хаагч бүр ҮЗ-ийн гишүүн байх ёстой гэж тэднийг бүртгэн батлах олгож байсан.
- Монгол улс 1990-ээд оноос зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд шилжиж дангаар ноёрхож байсан улсын үйлдвэрийн газруудыг эрчимтэй хувьчилж, тэнд ажиллаж байсан ихэнхи ажиллагсад ажилгүй болж тэд аяндаа ҮЗ-ийн гишүүн биш болсон. Тэрчлэн үйлдвэр, үйлчилгээний байгууллагуудыг хувьчилж авсан ихэнхи ажил олгогч эзэд ҮЗ-ийн байгууллага байхыг хүсээгүй буюу тэдгээрийн үйл ажиллагааг дэмжээгүйгээс ҮЗ-ийн байгууллага тарсан.
- Шинээр үүссэн байгуулагдаж байгаа аж ахуйн нэгж, байгууллагад ажиллагсад ҮЗ-д эвлэлдэн

нэгдэхийн ач холбогдлыг ойлгож, эрхээ хэрэгжүүлэх талаар санаачилга гаргадаггүй.

Судалгаанд хамрагдсан 1085 хүний 19,2 хувь нь буюу арван хүн тутмын хоёр нь ҮЭ-д элсэх хүслэлтэй гэж харуулсан, энэ бол бага тоо биш юм.

ҮЭ-д элсэх хүслэлтэй болон хүслэлгүй байгаа хүмүүсээс ҮЭ-д элсэхэд хэн саад болдгийг сонирхон судлахад тухайн хүн өөрөө санаа тавьдаггүй, ажил олгогч эзэд буюу дарга, захирал болон удирдлагаас шалтгаалж ҮЭ-д элсэхийг төдийлөн шамддаггүй гэжээ. Зарим албан байгууллага, хувийн хэвшлийн үйлдвэр, аж ахуйн газар ҮЭ байхгүй тул гишүүнээр элсэх боломжгүй гэж цөөн тооны хариулагч үзсэн байна.

Үүнээс гадна МҮЭОХ-ноос ҮЭ-ийн гишүүдийн бүртгэлийг шинэчлэн нэрчилсэн бүртгэлийн сан байгуулах замаар ҮЭ-ийн гишүүнчлэлийг МҮЭ-үүдийн нийтлэг дүрмийг хүлээн зөвшөөрч татвараа төлсөн гишүүдээр тооцох, гишүүдийн тооны давхардлыг арилгах, гишүүдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн хэлбэр, эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбараар ангилж зэргээр мэдээллийн багтаамжийг өргөжүүлэх, боловсронгуй болгох, арга хэмжээнүүдийг авч байгаа нь ҮЭ-ийн гишүүдийн тоонд нөлөөлсөн байна /МҮЭХ-ноос 2000-2004 онд хийсэн ажлын тайлан, 2004 он, номны 1 дүгээр тал/.

2.2. МҮЭ-ийн нийт гишүүд 2004 оны байдлаар 184118 байхад Үндэсний статистикийн газрын 2004 оны бүтэн жилийн тайлан мэдээгээр улсын хэмжээнд 950.5 мянган ажиллагсад байна. Үүнээс үзэхэд МҮЭ-ийн нэг гишүүнд ҮЭ-ийн гишүүн бус 5 ажиллагч ноогдож байна.

Зах зээлийн өнөөгийн нөхцөлд ажиллагсад ҮЭ-д эвлэлдэн нэгдэх замаар хөдөлмөрийн харилцаанд оролцохдоо эрхээ хамгаалуулах явдал нэн чухал бөгөөд хөдөлмөрийн энэхүү харилцаанд хөдөлмөрлөх болон түүнтэй холбоотой бусад эрхээ ажилчид хамгаалуулах гол баталгааны нэг бол ҮЭ-д эвлэлдэн нэгдэх эрхээ сайн дураараа зохион байгуулалттайгаар хэрэгжүүлэх явдал юм.

Одоо төрийн захиргааны төв, орон нутгийн ихэнхи байгууллагын дэргэд ялангуяа, төрийн захиргааны төв байгууллага болох яамд, агентлагуудын дэргэд ҮЭ-ийн байгууллага үндсэндээ байхгүй байна.

Төрийн үйлчилгээний байгууллагуудын дэргэд ҮЭ-ийн байгууллагууд ажиллаж байна. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн сургууль, эмнэлэг, цэцэрлэг, соёл урлагийн байгууллагуудын дэргэд ҮЭ-ийн хороо, бүлгүүд бий.

2.3. Хэвийн сайн ажиллаж байгаа ҮЭ-ийн байгууллага цөөнгүй байна. Төр, засгийн үйлчилгээний авто баазын дэргэдэх ҮЭ-ийн хороо нь баазын нийт ажиллагсдын хөдөлмөрлөх эрх бэлэн түүнтэй хөлбөтэй бусад эрхийг хангах талаар хамтын гэрээнд тодорхой асуудлыг тусган ажил олгогчтой хамтран муугүй ажилладаг нь шалгалт судалгааны үед ажиглагдсан. Тэрчлэн нийслэлийн СХД-ийн 10 жилийн 42 дугаар дунд

сургууль, Булган аймгийн Хишиг-Өндөр сумын 10 жилийн сургуулийн дэргэдэх ҮЭ-ийн хороо сургуулийн захиргаанаас багш, ажилчдын цалин хөлс, нэмэгдлийг бүрэн олгохгүй хохироосныг зохих тэмцэл хийж шаардлага тавьж байсны дүнд хохирлыг арилгуулж хамтын гэрээний заалтыг биелүүлэхийн төлөө анхаарч ажилладаг байна.

Ажиллагсад ҮЭ-ийн гишүүдийнхээ хөдөлмөрлөхтэй холбоотой эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалахын төлөө уйгагүй тэмцдэг, санаачилгатай ажилладаг, хуульд заасан эрхээ бүрэн хэрэгжүүлж, ажил олгогчдод санал шаардлага тавьж хамтран үр бүтээлтэй ажилладаг ҮЭ-ийн байгууллага, сонгуульнууд цөөнгүй байна.

- Архангай аймгийн Нэгдсэн эмнэлгийн захиргаа ажиллагсдын цалин хөлсийг олгохгүй, 5-6 сараар саатуулж байсныг тэндэхийн ҮЭ-ийн хороо, шүүхэд төлөөлөн нэхэмжлэл гаргаж 3.8 сая төгрөгийн алдангийг ажилчдын цалин дээр нөхөн олгуулж байжээ. Мөн Багануур дүүргийн дулааны цахилгаан станцын захиргаа 40 хүнийг цомхотлолоор халах гэж байсныг ҮЭ-ийн хороо, Станцын захиргаатай хэлэлцээр хийж зөвшилцөн, 9 хүнийг зайлшгүй шалтгаанаар цомхотлолоор зохих журмын дагуу хөдөлмөрийн гэрээг цуцалж, бусад 30 гаруй хүнийг хэвээр үргэлжлүүлэн ажиллуулж чаджээ.

2.4. Аж ахуйн нэгж, байгууллагууд, ажил олгогч эздийн зүгээс ажиллагсдын ҮЭ-д эвлэлдэн нэгдэх эрхээ эдэлж хэрэгжүүлэхэд автай боломж олгох, дэмжлэг үзүүлэх хөдөлгөөн өрнүүлэхийг МҮЭХ, аймаг нийслэлийн ҮЭ-ийн холбоодоос дэмжиж, сургалт сурталчилгааны болон бусад зохион байгуулалтын үр нөлөөтэй арга хэмжээ авсан нь үр дүнгээ өгч байна.

- Архангай аймгийн ҮЭ-ийн холбооноос 2003 онд "Үйлдвэрчний эвлэл-Хувийн хэвшил" сэдэвт хөтөлбөр гарган хувийн хэвшилд ажиллагсдад хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх замаар тэднийг ҮЭ-д эвлэлдэн нэгдэж, эрх ашгаа хамтран хамгаалах, хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуйн нөхцөл боломжийг бүрдүүлэх, ҮЭ-ийн зохион байгуулалтад хамруулан тэдний сайн дурын үндсэн дээр ҮЭ-ийн анхан шатны хороо байгуулж ажиллахад дэмжлэг үзүүлэхийг зорилго, чиглэлээ болгон үр нөлөөтэй ажил зохиож байна.

- Завхан аймгийн Их-Уул сумын ҮЭ-ийн холбоо нь аймгийн хэмжээнд идэвхитэй үйл ажиллагаа явуулдаг холбоонд тооцогддог нийт 120 гишүүнтэй, малчин 15 өрхийг ҮЭ-ийн гишүүнээр элсүүлсэн.

2.5. Гэвч орон нутгийн төрийн захиргааны зарим байгууллага ҮЭ-ийн байгууллагатай хамтарч ажиллах, тэдний ажилд дэмжлэг үзүүлэхийн оронд тавьсан санал, шаардлагад нь хариу өгөхгүй байх, үйл ажиллагааг нь хааж боох, зогсоох хүртэл арга хэрэгшдэг байна.

- Зорчигч тээврийн үйл ажиллагаа явуулдаг 30 гаруй жолооч ажлын байргүй болсон асуудлыг

шийдвэрлүүлэхээр Дундговь аймгийн ҮЗ-ийн холбооноос 2005 оны 4 дүгээр сарын 08-ны өдөр аймгийн ИТХ, ЗД-д шаардлага өгсөн боловч 3 сар болоход шаардлагын хариуг өгөөгүй, мөн аймгийн төрийн санд байрлах ҮЗ-ийн хороодын дансыг хааж үйл ажиллагаанд нь хүндрэл учруулж байжээ /Дундговь аймгийн шалгалт судалгааны материалаас/.

Өмнөговь аймгийн ХАА-н газар, Шуудан холбооны газар, Завхан аймгийн "Амьд ус трейд" ХХК зэрэг байгууллагууд ҮЗ-ийн гишүүдийн татварын мөнгийг байгууллагынхаа дансанд байршуулдаг учир ҮЗ-ийн байгууллагаас мөнгөө тухай бүр авч зарцуулахад нь бэрхшээл учирдаг байна.

Төв, орон нутгийн ҮЗ-ийн анхан шатны 188 байгууллагын сонгуультаас асуулга авахад 23 байгууллага буюу 11.7 хувь нь ҮЗ-ийн байгууллагын үйл ажиллагаанд ажил олгогч болон зарим байгууллага хөндлөнгөөс оролцож элдэв дарамт шахалт үзүүлдэг гэж хариулжээ. Мөн санал асуулгад хамрагдсан 1085 хүний 44 хүн буюу 4.1 хувь нь ҮЗ-ийн байгууллагаас ажиллагчдын эрх ашгийг хамгаалахад байгууллагын захиргаа буюу ажил олгогч эздээс бэрхшээл учруулдаг гэж хариулсан ба үүнийгээ дараахи байдлаар тайлбарлажээ. Үүнд:

- Байгууллагын захиргаанаас ажилчдын тавьсан асуудлыг хүлээж авдаггүй бөгөөд санал бодлыг ойлгодоггүй, ажилтнуудын дунд буруу суртал хийлээ гэж зэмлэх буюу ажлаас хална гэж дарамтгаж, эсхүл дотоод журамтай нийцэхгүй гэдэг.
- Хамтын гэрээ байгуулахад саад хийдэг, ялангуяа хувийн хэвшлийн байгууллагад эл байдал их байдаг, дарамт үзүүлдэг, илүү цаг ажилласны хөлс олгодоггүй.
- Амралт, сувилалд явуулдаггүй, тусламж дэмжлэг, хөнгөлөлт үзүүлдэггүй хэмээн тус тус үзсэн байна.
- "Мах импекс" ХК-ийн үйл ажиллагаа жигдэрсэн үед 2500 гаруй ажиллагсад байдаг. Одоогоор ҮЗ-ийн гишүүн 200 гаруй байна. Гэтэл компанийн захирал "Г" гэгч 2004 оны сүүлчээр ажил хүлээж аваад ҮЗ-ийн хорооны даргад ажил өгөөгүйн зэрэгцээ ҮЗ-ийн гишүүдийн татварыг цалингаас суутгадаг байсныг болиулсан. Түүгээр ч барахгүй захиралд ҮЗ-ийн үйл ажиллагааны талаар санал тавихад огт хүлээж аваагүй бөгөөд тэрээр би ҮЗ-ийн байгууллагад дургүй, ҮЗ-ийн хороотой хамтарч ажиллахгүй, хэрэв ажиллах юм бол ҮЗ-ийн хорооны даргын өрөөнөөс 1м²-ийг 10 ам.доллараар бодож түрээсийн хөлс авна. Утас телефоныг өөрийн мөнгөөр тавиул гээд утсыг нь тасалсан байна. Тэрчлэн гишүүдийн татварыг бэлнээр өөрөө хурааж ав гэсэн шаардлага тавьсны улмаас гишүүд нь татвараа өгөхгүй болж сүүлийн 2-3 сард татвараа хурааж чадаагүй тул ҮЗ-ийн хорооны дарга цалингүй байсаар цаашид ажиллах боломжгүй болжээ.

Тус компанийн ҮЗ-ийн гишүүн зарим хүмүүстэй уулзахад нядалгааны үед осол их

гардаг, бруцеллөзийн халдвартай 100 гаруй хүн эмнэлгийн хяналтад байдаг. Жилд дунджаар 5-6 хүндүг өвчин шинээр илэрдэг. Ажиллагсдын эрх их зөрчигддөг, энэ талаар тавьсан шаардлагыг одоогийн захирал хүлээн авдаггүй, ҮЗ-ийн хорооны даргыг цалин ч үгүй, ажил ч үгүй болгосон. Тус компанийн хувьд ҮЗ-ийн хороо үнэхээр хэрэгтэй. Аммиак байнга алдагдаж, нэг хэсэг хүмүүс хордож байна. Сул зогсолтын үед нөхөн олговор өгдөггүй, нийгмийн даатгалын болон эрүүл мэндийн даатгалын шимтгэлийг сул зогсолтын үед дэвтэр дээр бөглөж өгдөггүйн зэрэгцээ ажилчдаас хураасан шимтгэлийг даатгалын байгууллагад шилжүүлэхгүй байгаагаас эмнэлэгт хэвтэж эмчлүүлж чадахгүй хохирч байна гэсэн утгатай гомдол мэдүүлж байв /Төвийн багийн шалгалт судалгааны материалаас/.

"Эрэл цемент" компанийн хувьд ҮЗ байгуулахаас эхлэн шинээр гишүүн элсэхэд болон түүний үйл ажиллагаанд оролцохыг байгууллагын удирдлагаас удаа дараа хориглож байсан бөгөөд одоо ч энэ үйл ажиллагаа үргэлжилж байна. ҮЗ-ийн сонгууль хүлээлгэж гишүүдийн эвлэлдэн нэгдэх эрхийг эрхэгжүүлэхээр ажиллаж байгаа идэвхитэн сонгуультай удирдлагаас зөвшөөрөл аваагүй бол үйл ажиллагаа явуулж болохгүй гэсэн шахалт үзүүлдэг. Энэ мэтээр ҮЗ-ийн байгууллагын үйл ажиллагааг зогсоосон байна /Дархан-Уул аймгийн шалгалт, судалгааны материалаас/.

2.6. Өнөөгийн шилжилтийн нөхцөлд ҮЗ-д эвлэлдэн нэгдэх болон байгууллага байгуулах эрхийг хэрэгжүүлэхэд багагүй бэрхшээл, дутагдал тохиолдож байгаа нь судалгааны дүнгээс харагдаж байна. Ялангуяа, ҮЗ-ийн анхан шатны байгууллагуудын тоо цөөрч байгаа нь дараахи үндсэн шалтгаантай байна гэж үзлээ. Үүнд:

- Шинээр үүсэн байгуулагдсан хувийн хэвшлийн болон хамтарсан гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгж, байгууллагуудад ажиллагсад ҮЗ-д эвлэлдэн нэгдэх эрхээ хэрэгжүүлэх талаар санаачилгаа муутай, мөн тэдэнд зохион байгуулалт дутагдаж буйн зэрэгцээ ҮЗ-д эвлэлдэн нэгдэхийн ач холбогдлыг ойлгохгүй байгаагаас гадна эрх зүйн зохицуулалт, баталгаа хангалтгүй байна. МҮЭХ-ны Эрдэм шинжилгээ, сургалтын төвөөс 2002 он болон 2004 онд нийслэл, 8 аймгийн хэмжээнд судалгаа хийж 2002 онд 600 гаруй, 2004 онд 500 гаруй хүнээс тус тус авсан санал асуулгаар: ажилчид ҮЗ-д чөлөөтэй эвлэлдэн нэгдэж, сайн дураараа ҮЗ-ийн байгууллага байгуулахад ямар саад бэрхшээл учирч байна вэ гэсэн асуултад, 2002 онд 23.0 хувь нь, 2004 онд 30.2 хувь нь хууль, эрх зүйн зохицуулалт, баталгаа хангалтгүй, 2002 онд 54.0 хувь, 2004 онд 48.5 хувь нь хууль хэрэгжүүлэх явдал тааруу, 2002

онд 15 хувь нь, 2004 онд 12.0 хувь нь ажил олгогч эзэн таагүй ханддаг гэж тус тус харуулсан байна /Д.Цэндээ, "Хөдөлмөрлөх эрх, үйлдвэрчний эвлэл" 2005 он, 29 дэх тал/.

- Ажил олгогч эздийн зүгээс ажиллагсадд ҮЭ-д эвлэлдэн нэгдэх эрхээ эдлэх боломж, нөхцөл орлохгүй байна. Канад улсын 100 хувийн хөрөнгө оруулалттай "Бороо гоулд" ХХК нь 500 шахам ажиллагсадтай, ажилчдын хөдөлмөрлөх эрхийг багагүй зөрчдөг тухай мэдээлэл байдаг. Тус компанийн хэсэг ажиллагсад ҮЭ-д эвлэлдэн нэгдэх эрхээ эдэлж, ҮЭ-ийн хороо байгуулах гэж хөөцөлдөж байсан ажилтныг ажлаас халсны улмаас ҮЭ-ийн хороо байгуулах боломжгүй болсон.
- Оросын хөрөнгө оруулалттай "Алтан Дорнод Монгол" ХХК 730 гаруй ажиллагсадтай бөгөөд үүний 300 шахам нь монгол ажилчид. Энд ажилчид ҮЭ-д эвлэлдэн нэгдэх эрхээ хэрэгжүүлэх боломж олгодоггүй байна. Жишээ нь: ... Бид эрхээ хамгаалахын тулд ҮЭ-д эвлэлдэн нэгдэж ҮЭ-ийн хороо байгуулах гэхээр дарга нар биднийг цугларч, хоорондоо уулзаж ярилцахыг зөвшөөрдөггүй ... гэж тэндэхийн хэсэг ажилчид бүлгийн ярилцлагаар өгүүлэв /Төвийн багийн шалгалт судалгааны материалаас/.
- Нийслэлд үйл ажиллагаа явуулдаг "Магнай трейд", "Өгөөж чихэр боов" зэрэг компаниудын удирдлагууд ажиллагсад ҮЭ-д эвлэлдэн нэгдэх эрхээ хэрэгжүүлэх бололцоо олгодоггүйн зэрэгцээ хяналт, шалгалтын байгууллагын болон МҮЭХ-ноос ажил танилцахаар ирсэн хүмүүсийг хүлээн авдаггүй байна /Төвийн бүсийн шалгалт судалгааны материалаас/.
- Үйлдвэрийн ажилчид бидний эрх ашгийг хамгаалахад ҮЭ байгууллага үнэхээр хэрэгтэй байна. Хэрэв манай дарга нар ҮЭ-д эвлэлдэн нэгдэж ҮЭ-ийн хороо байгуулна гэвэл шууд ажлаас хөөнө. Өдөр бүр 12 цаг ажилладаг атлаа сард 30,000 төгрөгийн цалин авдаг /Налайх дүүрэг дэх Хятадын 100 хувийн хөрөнгө оруулалттай "Эрдэнийн хөгжил" ХХК-ийн ажиллагсадтай хийсэн бүлгийн ярилцлагаас/.
- МҮЭХ-ны Эрдэм шинжилгээ, сургалтын төвийн судалгаанд: "ҮЭ байгуулагдаагүй, зарим аж ахуйн нэгж, компанид ажиллагсдын дунд явуулсан судалгаанаас үзэхэд 58.0 хувь нь ҮЭ байгуулмаар байна гэж харуулсан нь ҮЭ хэрэгтэй гэдгийг ойлгосон нааштай үзүүлэлт юм" гэж тэмдэглэжээ /Хөдөлмөрийн хүний эрхийг хүндэтгэе" номын 10 дугаар хуудас, 2003 он/.
- 2.7. Ажил олгогч нь ажиллагсдыг ҮЭ-д элссэн, ҮЭ-ийн байгууллага байгуулсан, түүний үйл ажиллагаанд оролцсон, захиргааны үйл ажиллагааг шүүмжилсэн гэдэг үндэслэлээр ажлаас халсан, сахилгын шийтгэл оногдуулах явдал байна.
- Баянхонгор аймгийн Татаарын хэлтсийн удирдлага, ҮЭ-ийн хороо, зарим гишүүдээс гаргасан санал шаардлагад дургүйцэж ҮЭ-ийн хорооны дарга, зарим гишүүдийн хамт ажлаас хална гэж заналхийлж байсан бол Дорноговь

аймгийн Ус цаг уурын орчны шинжилгээний төвийн удирдлага 2003 онд ҮЭ-ийн хорооны дарга оролцуулан ҮЭ-ийн гишүүн 6 хүнийг эрхээ хамгаалахын төлөө тэмцсэн гэдэг шалтгаанаар ажлаас халж байжээ.

- Архангай аймгийн Хүнсний үйлдвэрийн захиргаа, 1 дүгээр 10 жилийн сургуулийн захиргаа, Мэргэжил сургалт, үйлдвэрлэлийн төвийн захиргаа зэрэг байгууллагын албан тушаалтан ҮЭ-ийн хорооны дарга нараа ажлаас халсныг шүүхийн шийдвэрээр буцаан ажилд нь эргүүлэн тогтоосон байна.
- Говь-Алтай аймгийн "Тулга-Алтай" ХХК-ийн захиргаа ҮЭ-ийн хорооноос өгсөн шаардлагыг хүлээн авч биелүүлдэггүй атлаа ҮЭ-ийн хорооны сонгуульгүй сонгоосон хамт олных нь зөвшөөрөлгүй, үндэслэлгүйгээр ажлаас халсан байна.
- Нийслэлийн ХУД-ийн 63 дугаар сургуулийн захиргаа 2004 онд удирдлагын буруу үйл ажиллагааг шүүмжилж, шаардлага тавьж байсан багш, ҮЭ-ийн хорооныхоо даргыг халсныг шүүх ажилд нь эргүүлэн тогтоож байжээ.
- Нийслэлийн зорчигч тээврийн үйлчилгээ эрхэлдэг "Автобус-3" компанийг хувьчилж авсан эзэн нь 2004 онд 51 ажилтныг бөөнөөр үндэслэлгүй халсныг Монголын Тээвэр, Холбоо, Нефтийн ажилтны ҮЭ-ийн холбооноос шүүхэд нэхэмжлэл гарган уул 51 ажилтныг буцаан ажилд нь эргүүлэн тогтоолгосон байна /Төвийн багийн судлаачийн хийсэн судалгааны материалаас/.

2.8. ҮЭ-үүдийн эрхийн тухай хуулийн 6 дугаар зүйлийн 5-д: ... Үйлдвэрийн газар, байгууллагын захиргааны удирдах албан тушаалтан үйлдвэрчний сонгууль ажлыг хавсран гүйцэтгэж болохгүй гэж заасан байдаг. Зарим аж ахуйн нэгж, байгууллагад дэд захирал, менежер, боловсон хүчин зэрэг удирдах албан тушаалтан, ҮЭ-ийн хорооны дарга, сонгуультны ажлыг хавсран гүйцэтгэж байгаа нь ажиллагсдын эрх ашгийг хамгаалахаасаа илүү ажил олгогчийн эрх ашгийг илүүд үзэх хандлага давамгайлж байна. Судалгаанд хамрагдсан хот, хөдөөгийн 50 шахам газарт аж ахуйн нэгж, байгууллагын удирдах албан тушаалтан ҮЭ-ийн сонгууль ажлыг хавсран гүйцэтгэж байв.

2.9. ҮЭ-үүдийн эрхийн тухай хуулийн 6 дугаар зүйлийн 4-т: "ҮЭ, түүний сонгууль ажилтныг үйл ажиллагаагаа явуулах нөхцөл, бололцоогоор хангах асуудлыг хамтын гэрээнд тусгаж хэрэгжүүлнэ" гэж заасан байдаг.

Санал асуулгад хамрагдсан 1085 хүнээс ҮЭ болон түүний сонгууль ажилтны ажиллах нөхцөлөөр хангасан гэж 593 хүн буюу 54.7 хувь нь үзсэн байхад 432 хүн буюу 39.8 хувь нь хангаагүй, 60 хүн буюу 5.5 хувь нь мэдэхгүй гэжээ.

2.10. ҮЭ-үүдийн эрхийн салшгүй нэг хэсэг бол ажиллагсдыг ажил хаяхад зохион байгуулах, хөдөлмөрлөх эрхээ хангуулахын төлөө хангаал цуглаан хийх эрх юм. Энэ талаар Монгол улсын Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 119 дугаар

зүйлд: Ажил хаях эрхийг хэрэгжүүлэх үндсийг зааж, мөн хуулийн 120 дугаар зүйлд: Ажил хаях тухай шийдвэрийг ажилтны эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг төлөөлөн хамгаалах байгууллагын гишүүдийн буюу нийт ажилтны хурлаас гаргана гэж заажээ.

Энэ эрхийг хэрэгжүүлэх асуудлыг МҮЭХ болон зарим мэргэжлийн болон нутаг дэвсгэрийн холбоодоос зохион байгуулж байна. Энэ оны эхээр гэхэд МҮЭХ-ноос улсын хэмжээнд хөдөлмөрлөх болон нийгэм, эдийн засгийн зарим эрхийг хангах асуудлаар тавьсан шаардлага, хамтын хэлэлцээрийг үр дүнд хүргэх зорилгоор ЗГ-т, аймаг, нийслэлийн ЗД нэрт анхааруулж жагсаал цуглаан, ажил хаялт зохион байгуулахыг уриалсан алхмууд хийж байв.

Энэ судалгааны явцад ҮЭ-үүдээ жагсаал цуглаан, ажил хаялт зохион байгуулж байсан эрхтэйг ҮЭ-ийн 170 байгууллагаас асуула авахад 38 байгууллага дээр ажил хаялт, жагсаал цуглаан зохион байгуулж байжээ. Энэ нь судалгааны асуулагд хамрагдсан ҮЭ-ийн байгууллагуудын 22.4 хувийг эзэлж байна.

Гурав. Ажил олгогчдын эвлэлдэн нэгдэж, байгууллага байгуулах эрхийн байдал

Ажил олгогч болох үйлдвэр, аж ахуйн нэгж, байгууллагуудын дарга, захирал, эздүүд эрх ашгаа хамгаалах, үйл ажиллагааныхаа зорилго, чиглэлийг хамтран тодорхойлж ажиллахын тулд сайн дурын үндсэн дээр эвлэлдэн нэгдэж, байгууллага байгуулах эрхийг ОУХБ-ын 87, 98 дугаар конвенцуд болон Монгол улсын Үндсэн хууль, Төрийн бус байгууллагын тухай хуулиар баталгаажуулсан.

Эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөө болон байгууллага байгуулах эрхийг хамгаалах тухай ОУХБ-ын 87 дугаар конвенцийн 5 дугаар зүйлд: "Ажилчид ажил олгогчдын байгууллага нь эвсэл холбоо болон ийм төрлийн бусад байгууллага байгуулах, тэдгээрт нэгдэх эрхтэй" гэж заасан.

1990 оны 9 дүгээр сарын 29-нд эрх ашиг, сонирхлоо хангаж, хамгаалуулах гэсэн эрмэлзэлтэй хувийн үйлдвэрийн эзэд анх сайн дураараа эвлэлдэн нэгдэж өөрсдийн төлөөллийн байгууллага болох Монголын Хувийн Үйлдвэрийн Эздийн Холбоог байгуулан /1997 онд хуралдсан 3 дугаар Чуулганаараа МАОЭНХ гэж нэрээ өөрчилсөн/ ажилласан нь хөдөлмөрийн харилцааны нэг гол субъект болох Ажил олгогч эздийн эвлэлдэн нэгдэх эрхийн хэрэгжилтийн чухал асуудал байв.

МАОЭНХ хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгжүүдийн эзэд, захирлуудын санаачилгаар байгуулагдсан, гишүүнчлэл бүхий, ашгийн төлөө бус, төрийн бус хувийн хэвшлийн ажил олгогчдыг төлөөлсөн үндэсний хэмжээний ажил олгогчдын байгууллага мөн гэж тодорхойлжээ.

МАОЭНХ-ны эрхэм зорилго нь бизнесийн тааламжтай орчин бий болгохын тулд төр, засгийн байгууллагуудын бодлого, үйл ажиллагаанд нөлөөлөх, ажил олгогч эзэд ба ажилтнуудын хоорондын харилцааны ойлголцолд түшиглэн хоёр ба гурван талт хамтын ажиллагааг дэмжих, гишүүдээ хөгжүүлэх, ялангуяа бизнесийн ур чадварыг дээшлүүлэхэд туслалх замаар үндэсний

эдийн засаг ба оюуны чадавхийн өсөлт, нийгмийн /социал/ хөгжил, хөдөлмөрийн зохицотой харилцааг хангахад хувийн хэвшлийн гүйцэтгэх үүргийг нэмэгдүүлэх явдал гэсэн нь ОУХБ-ын 87, 98-р конвенцийн агуулга, үзэл санааг бүрэн тусгасан байна.

МАОЭНХ нь нийслэл болон 21 аймагт бүгд 22 салбартай, нийтдээ 7900 гаруй гишүүн байгууллагатай, аймаг бүрт байгаа ажил олгогч эздийн холбоо нь мөн биеэ даан эвлэлдэн нэгдсэн гишүүнчлэлтэй байдаг. Аймгийн ажил олгогч эздийн холбоо нь МАОЭНХ-нд нэгдэн орсон гишүүн байгууллага юм.

Тус холбоо нь гишүүн байгууллагадаа үзүүлэх үйлчилгээний агуулга, чиглэлийг боловсронгуй болгож, сургал сурталчилгаа, мэдээлэлээр хангах, зөвлөгөө өгөх, хөдөлмөрийн зах зээлийн мэдээллийн сүлжээнд холбох, гишүүдийнхээ эрх ашгийг хамгаалах ажлыг эрчимжүүлсний дүнд 2000 онд 4900 байсан гишүүдийнхээ тоог 5 жилийн дараа 4000-аар нэмэгдүүлж 81.6 хувиар өсгөсөн байна.

Дөрөв. Албан бус салбарт хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдийн эвлэлдэн нэгдэх эрхийн хэрэгжилт

Монгол улсад албан бус эдийн засгийн салбар бодитой оршин тогтнож байна. Албан бус эдийн засгийн салбарт ажиллагсдын талаархи тоо баримт урьд өмнө нь хийгдсэн нилээд олон төрлийн судалгаануудад авагдсан байна. Үндэсний статистикийн газраас 2002-2003 онд хийсэн "Ажиллах хүчний нэгдсэн судалгаа"-нд тусгагдсанаар Монгол улсад өнөөгийн байдлаар нийт 862500 хүн хөдөлмөр эрхэлж байгаагийн 126000 нь буюу нийт ажиллагсдын 14.6 хувь нь албан бус салбарт ажиллаж байна /Энд ХАА-н салбарын ажилчдыг албан бус салбарт хамруулдаггүй ОУХБ-ын жишгийн дагуу Монгол улсын ХАА-н салбарт ажиллаж байгаа 402200 хүнийг хамруулаагүй болно/. Эдгээрийн 89300 нь УБ хотод, 36700 нь хөдөө орон нутагт ажиллаж байгаа юм. Түүнчлэн эдгээр хүмүүсийн 11500 нь давхар ажил эрхэлж байна.

Албан бус салбарт ажиллагсдын эрх, ашиг сонирхлыг төлөөлөн хамгаалах зорилготой ҮЭ байхгүй, харин сүүлийн үед зарим төрийн бус байгууллагууд үүсч бий болж байна. Монголын хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдийн холбоо, Хувийн таксины үйлчилгээ эрхлэгчдийн холбоо, Ардын аж ахуйтны холбоо, Жижиг бизнес эрхлэгчдэд зөвлөгөө өгөх төв, Түрээсийн байр эзэмшигчдийн эрх ашгийг хамгаалах холбоо, гэрэл зурагчдын "Дурсамж" холбоо, хувиараа жонш олборлогчдын "Жаргалан" холбоо, Ганзагын наймаачдын эрх ашгийг хамгаалах нийгэмлэг, гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгжид ажиллагсдын эрх ашгийг хамгаалах "Тэгш эрх" нийгэмлэг зэрэг ТББ байгуулагджээ. Эдгээр ТББ-ууд нь хэв шинжийн хувьд гишүүдээ үйлчилдэг ТББ-ын хэлбэртэй байна. Гэвч ихэнхийнх нь үйл ажиллагаа тогтвортой бус, үр дүн хязгаарлагдмал, санхүүгийн эх

үүсвэргүйгээс олон улсын төсөл, хөтөлбөрөөс хараат байдтай байна.

ХЭYК-ын хийсэн судалгааны хүрээнд албан болон албан бус салбарын 1085 хүнээс авсан санал асуулгаар нийт хүмүүсийн 66.3 хувь нь эрх ашгаа хамгаалах зорилгоор эвлэлдэн нэгдэж, YЭ-ээс өөр идэвхитэй үйл ажиллагаа явуулдаг байгууллага байгуулах нь зүйтэй гэж үзсэн байна. Түүнчлэн хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчидтэй хийсэн ярилцлагын үеэр УБ хотын дүүргүүд дэх томоохон захад лангуу түрээслэн ажиллуулдаг хүмүүсийн ихэнхи нь эрх ашгаа хамгаалуулах байгууллага байгуулах нь зүйтэй гэж үзсэн болно.

Албан бус салбарын ажиллагсдыг төлөөлсөн байгууллага төлөвшиж, үйл ажиллагаа нь тогтворжиж чадаагүйгээс засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд байгуулагддаг хамтын хэлэлцээрт тэдгээр хүмүүсийн эрх, нийтлэг ашиг сонирхлыг хөндсөн асуудлууд төдийлөн тусгагддаггүй байна. Гэхдээ YЭ-ийн холбоод энэ ажлыг албан бус салбарынхныг төлөөлөн гүйцэтгэж, тодорхой хүчин чармайлт гаргаж ирсэн нь сайшаалтай юм. Тухайлбал, Нийгмийн зөвшилж хангаа 2002-2003 оны улсын хэлэлцээрийн 16 дугаар зүйлд: "МУ-ын Засгийн газар, эзэд, хоршоолгогчдын болон YЭ-үүдийн улсын хэмжээний байгууллагууд албан бус хөдөлмөр эрхлэлтийн мэдээллийн тогтолцоог бүрдүүлж, хөдөлмөрийн зах зээлийн мэдээллийн нэгдсэн сүлжээг 2003 онд бий болгоно" гэсэн заалт оруулсан. Цаашинд албан бус эдийн засгийн салбарт ажиллагсад өөрсдийн бие даасан YЭ-ийг байгуулж, одоо үйл ажиллагаа явуулж буй YЭ-үүдтэй хамтарсан төлөөлөгч томилох замаар эсхүл YЭ-ийн холбоодод гишүүн байгууллагаар элсэж, улмаар тэдгээр холбоодын төлөөлөгчдийн бүрэлдэхүүнд багтах үндсэн дээр зохих түвшний хамтын хэлэлцээрт оролцох боломжтой байна.

Тав. Хамтын гэрээ, хэлэлцээр байгуулах эрхийн төлөв байдал

Монгол улсын Хөдөлмөрийн тухай хуульд:

"Хамтын гэрээ гэж тухайн аж ахуйн нэгж, байгууллагын нийт ажилтны хөдөлмөрлөх эрх, түүнтэй холбогдсон хууль ёсны ашиг сонирхлыг хуулиар тогтоосон баталгаанаас илүү нөхцөлөөр хангах болон энэ хуулиар шууд зохицуулаагүй асуудлаар ажил олгогч, ажилтны төлөөлөгчдийн хооронд байгуулсан тохиролцоог хэлнэ" /Хуулийн 3 дугаар зүйл/ гэж заасны дагуу аж ахуйн нэгж, байгууллагын түвшинд хамтын гэрээг байгуулан хэрэгжүүлж байна.

Харин хамтын хэлэлцээр нь байгуулж буй түвшин, хугацаа, хэлбэр, оролцогч талууд, зохицуулж буй асуудал зэргээрээ хамтын гэрээнээс ялгаатай бөгөөд "Хөдөлмөрийн тухай хууль"-д хамтын хэлэлцээр гэж Иргэний хөдөлмөргүй эрх, түүнтэй холбогдсон хууль ёсны ашиг сонирхлын хамтран хамгаалах зорилгоор улсын хэмжээнд болон тодорхой бус нутаг, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, салбар, мэргэжлийн хүрээнд ажил

олгогч, ажилтны төлөөлөгчид, төрийн захиргааны байгууллагын хооронд байгуулсан тохиролцоог хэлнэ" гэж тодорхойлсон.

5.1. ОУХБ-ын 98 дугаар конвенци болон Хөдөлмөрийн тухай хууль, тогтоомжуудын заалтыг үндэслэн үйлдвэр, аж ахуйн нэгж, байгууллагууд YЭ-ийн хороод хамтын гэрээ, хэлэлцээр байгуулж, биелэлтийн явцыг хянаж, дүгнэж байгаа болно.

2004 оны 12 дугаар сарын байдлаар улсын бүртгэлд 34218 хуулийн этгээд, аж ахуйн нэгж, байгууллага бүртгэгдсэнээс 25356 хуулийн этгээд, аж ахуйн нэгж, байгууллага нь үйл ажиллагаагаа явуулж байгаагийн 1978 дээр нь YЭ-ийн хороо байгуулагдан ажиллаж байна /МУЭХ-ны Нийгэм, эдийн засгийн хэлтсийн судалгааны материал/.

Улсын хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулж буй нийт аж ахуйн нэгж, байгууллагуудын 7.3 хувь нь, YЭ-ийн хороотой нийт аж ахуйн нэгж, байгууллагуудын 93.4 хувь нь буюу 1847 хороо нь аж ахуйн нэгж, байгууллагын захиргаатай хамтын гэрээ байгуулсан байна /МУЭХ-ны Нийгэм, эдийн засгийн хэлтсийн судалгааны материал/.

Энэ удаагийн шалгалт судалгаанд хамрагдсан 315 аж ахуйн нэгж, байгууллагаас 202 нь YЭ-ийн хороотойгоос 157 аж ахуйн нэгж, байгууллага ажил олгогчид нь YЭ-ийн хороотой хамтын гэрээ байгуулан ажиллаж байгаагийн гадна ОХУ-ын 100 хувийн хөрөнгө оруулалттай "Алтан Дорнод Монгол" ХХК болон "Монгол газар" ХХК гэх мэт 5 газар, байгууллагад YЭ-ийн хороогүй атлаа ажиллагсдын төлөөлөгчидтэй хамтын гэрээ байгуулан ажиллаж байна.

Хамтын гэрээ байгуулж ажиллаж явдал бол хөдөлмөрийн харилцаанд оролцогч аж ахуйн нэгж, байгууллагын нэн чухал үүрэг юм. Энэ талаар Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 14 дүгээр зүйлд: "Хамтын гэрээг аж ахуйн нэгж, байгууллагын бизнес төлөвлөгөө байгуулахаас өмнө байгуулах" гэж заасан.

Зарим ажил олгогч, захиргаа нь хамтын гэрээ байгуулах талаар ажилтны төлөөлөгч болон YЭ-ийн хорооноос тавьсан санал, мэдэгдлээс татгалзах, санаатай зайлсхийх, байгуулсан хамтын гэрээг хэрэгжүүлэхгүй байх зэрэг зөрчил, дутагдал байсаар байна. Жишээ нь: Шалгалт судалгаанд хамрагдсан YЭ-ийн хороотой 202 аж ахуйн нэгж, байгууллагаас 45 нь буюу 22.3 хувь нь хамтын гэрээ байгуулаагүй байна. Тэдгээрээс хамтын гэрээ байгуулаагүй шалтгааныг 190 аж ахуйн нэгж, байгууллагаас тодруулахад 33 байгууллагын захиргаа, ажил олгогчид хамтын гэрээ байгуулахаас татгалзсан, санаатай зайлсхийсэн гэжээ /ХЭYК, МУЭХ-ны хамтарсан судалгааны материал, 2005 он/.

- Хамтын гэрээгээр ажиллагчдын нийгмийн асуудлыг шийдвэрлэхэд тодорхой хэмжээний хөрөнгө шаардагддаг учир ажил олгогч хамтын гэрээ байгуулах сонирхолгүй буюу татгалздаг байна. Судалгаанд хамрагдсан 5 байгууллагаас 4 нь хамтын гэрээгүй байсан (Дундговь аймгийн шалгалт-судалгааны материалаас).
- Аймгийн эрүүл мэндийн газрын удирдлага хамтын гэрээгээр цалин, хөлс, урамшуулал олгоход төсөв

хүрэлцэхгүй гэдэг шалтгаанаар хамтын гэрээ байгуулахаас татгалзсан байна /Баянхонгор аймгийн шалгалт-судалгааны материалаас/.

Дээр дурдсан баримтаас үзэхэд манай улсын хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулж буй зарим аж ахуйн нэгж, байгууллагад ажиллагсад нь эвлэлдэн нэгдэж, хамтын зарчмаар эрх ашгаа хамгаалах, ажил олгогч, байгууллагын захиргаатай хамтын гэрээ байгуулж, хөдөлмөр, нийгмийн асуудлуудаа шийдвэрлүүлэх зэрэг эрхийн хэрэгжилтийн байдал хангалтгүй байгаа нь харагдаж байна.

Хамтын гэрээ байгуулж ажиллахын ач холбогдол, мөн чанар нь Хөдөлмөрийн тухай хуульд зааснаар нийт ажилтны хөдөлмөрлөх эрх, түүнтэй холбогдсон хууль ёсны ашиг сонирхлыг хуулиар тогтоосон баталгаанаас илүү нөхцөлөөр хангах болон энэ хуулиар шууд зохицуулаагүй асуудлыг хоёр тал гэрээгээр тохиролцдог явдал юм. Хэрэв үйлдвэр, аж ахуйн нэгж, байгууллага буюу ҮЭ-ийн хороо, тийм байгууллага байхгүй бол ажилтны төлөөлөгчийн аль нэг нь дангаараа хамтын гэрээ байгуулах эрхгүй бөгөөд ямар ч боломжгүй юм.

Хамтын гэрээгээр ямар харилцааг зохицуулж болохыг Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 18 дугаар зүйлд тодорхой заасан. Зарим аж ахуйн нэгжүүд Хөдөлмөрийн тухай хуулийн энэ заалтыг хэрэгжүүлэхэд сайн анхаарч байна. Архангай аймгийн төвийн зарим нэг аж ахуйн нэгж, байгууллагын хамтын гэрээнд тухайлбал, "Илч" ХХК-ийн хамтын гэрээнд орон сууцад амьдардаг ажиллагсдын халаалтын хөлсийг амьжиргааны чадавхиас нь хамааран 50-100 хувь хөнгөлөх, нийгмийн даатгалын хэлтэс ажилтныг эмнэлэгт хэвтэж эмчлүүлэх, эмчилгээ хийлгэхэд байгууллагын захиргаанаас 70-100 мянган төгрөгийг тусламж үзүүлэх, өндөр насны тэтгэвэрт гарахад нь ажилласан жилээс нь хамаарч 3-6 сарын цалинтай тэнцэх хэмжээний тэтгэмж олгох, "Авто зам-Архангай" ХХК, "А33А-Архангай" ХХК, Холбооны газар зэрэг байгууллагууд өндөр насны тэтгэвэртээ гарсан болон өрх толгойлсон эх /эцэг/ олон хүүхэдтэй, тахир дутуугийн группт байгаа хүмүүст мөнгөн тэтгэмж, үнэгүй түлш олгох, хямдралтай үнээр малжуулах, Цахилгаан шугам сүлжээний газар, Нефть зэрэг газрууд нийгмийн даатгалын сангаас жирэмсний болон амаржсаны тэтгэмж авч буй эхэд цалингийн зөрүү 30 хувийг байгууллагаас нь олгох, Стандарт хэмжэл зүйн төв, "Цагаан сүмбэр" ХХК зэрэг газрууд хүүхдээ асрах чөлөөтэй байгаа эхэд байгууллагаас 10-15 мянган

төгрөгийг нэмэгдэл тэтгэмж олгох, ажилтны өдрийн хоолны үнийг тодорхой хувиар хөнгөлөх зэрэг асуудлыг хамтын гэрээгээр зохицуулсан байна.

Гэтэл хамтын гэрээнд тусгавал зохих асуудлыг бүрэн тусгахгүй байх буюу гэрээгээр хууль ёсны үүргээ биелүүлэхгүй байх, эсхүл хагас дутуу биелүүлдэг үйлдвэр, аж ахуйн нэгж, байгууллагууд ч олон байна.

Монгол улсын Хөдөлмөрийн тухай хууль болон Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн сайдын 2001 оны 3 дугаар 20-ний өдрийн 108 тоот тушаалд: "Хамтын гэрээ, хэлэлцээрийг төрийн захиргааны байгуулагаас бүртгэх, биелэлтэд нь хяналт тавих журам"-д заасны дагуу ажил олгогч нь өөрийн оршин байгаа сум, дүүргийн ЗДТГ-т хамтын гэрээг түүнд гарын үсэг зурсан өдрөөс хойш 10 хоногийн дотор хүргүүлэн бүртгүүлэх үүрэгтэй байдаг.

Гэтэл хамтын гэрээг дээр дурдсан журмын дагуу эрх бүхий байгууллагад бүртгүүлэх, түүнд хяналт тавих асуудал хангалтгүй байна. Өөрөөр хэлбэл, эрх бүхий байгууллагад бүртгүүлэн хуулийн хүчин төгөлдөр болоогүй хамтын гэрээтэй аж ахуйн нэгж, байгууллагууд цөөнгүй байна.

5.2. Хөдөлмөрийн тухай хуульд заасны дагуу Улсын хэлэлцээр, Бүсийн хэлэлцээр, Салбарын хэлэлцээр, Аймаг, нийслэлийн хэлэлцээр, Сум, дүүргийн хэлэлцээр, Мэргэжлийн тарифын хэлэлцээр гэсэн 6 төрлийн хамтын хэлэлцээр байгуулж байна.

1990 оноос хойш Монгол улсын ЗГ болон МҮЭ-үүдийн холбоо, МАОЭНХ нь 1992-1999 оны хооронд Хөдөлмөр, нийгмийн зөвшлийн гурван талт улсын хэлэлцээр /ХНЗГТУХ-ийг жил бүр /"Монгол дахь нийгмийн түншлэл" судалгааны тайлан /2003/ , Хөдөлмөрийн тухай хууль /1999 он/-д заасны дагуу 2000 оноос дээр дурьдсан байгууллагуудын хооронд ХНЗГТУХ-ийг (2000-2001, 2002-2003, 2005-2006) жилийн хугацаатайгаар байгуулж байна.

ХНЗГТУХ нь улс орны нийгэм, эдийн засаг, хөдөлмөрийн харилцаа, хөдөлмөрийн зах зээлийн төлөвшил, хөгжилд тодорхой хувь нэмэр оруулж иржээ.

ХНЗГТУХ-т улс орны нийгэм, эдийн засгийн тухайн үеийн төлөв байдал, цаашдын хөгжлийн чиг хандлага, иргэд, хөдөлмөрчдийн амьжиргаанд тулгамдаж буй асуудлууд тусгагдан, түүнийг хэрэгжүүлэхийн төлөө нийгмийн түншлэгч байгууллагууд болох Монгол улсын ЗГ, МҮЭХ, МАОЭНХ идэвхитэй хамтран ажилласан байна.

1992-2003 оны хооронд байгуулж хэрэгжүүлсэн ХНЗГТУХ-ийн биелэлтийн байдлыг үзүүлбэл:

Хөдөлмөр, нийгмийн зөвшлийн гурван талт улсын хэлэлцээрүүдийн биелэлт /1992 - 2003/:

		Хөдөлмөр, нийгмийн зөвшлийн гурван талт улсын хэлэлцээрүүд /ХНЗГТУХ-үүд/										
		1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000-2001	нэмэлт	2002-2003
ҮН	Нийт асуудал	27	29	34	18	34	47	31	27	46	38	53
	Биелсэн	21	25	19	17	27	36	20	20	36	32	37
	Хагас биелсэн	1	1	17	1	3	11	4	-	4	4	15
	Тасарсан	5	3	3	-	4	-	7	7	6	2	1
	Биелэлтийн хувь	77.7	86.2	86.2	94.4	88.0	76.5	64.5	74.0	78.2	84.2	93.5

Бүх аймаг, нийслэлийн хэмжээнд аймаг, нийслэлийн хэлэлцээрүүд байгуулагдан, Хөдөлмөр, нийгмийн зөвшлийн хоёр ба гурван талт хэрэгжиж байна.

Дараах мэргэжил, үйлдвэрлэлийн 10 салбарт салбарын хэлэлцээр байгуулагдсан байна.

- Үүнд:
- 1) Боловсрол, соёл, шинжлэх ухаан
  - 2) Барилга
  - 3) Хүнс, хөдөө аж ахуй
  - 4) Эрчим хүч, геологи, уул уурхай
  - 5) Тээвэр холбоо, газрын тос
  - 6) Төмөр зам
  - 7) Авто зам
  - 8) Эрүүл мэнд
  - 9) Нэхмэл болон оёмол бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл
  - 10) Төрийн болон төсөвт байгууллага

Дээр дурдсан салбарын хэлэлцээрүүд нь тухайн салбарт ажиллагсдын хөдөлмөрлөх эрх, түүнтэй холбогдсон нийгэм, эдийн засгийн эрх, ашиг сонирхлыг нь ханган хамгаалахад тодорхой хэмжээнд хувь нэмэр оруулж байна.

Монгол улсын Хөдөлмөрийн тухай хуульд бүсийн хэлэлцээр байгуулж болохоор хуульчилсан боловч өнөөдрийн байдлаар манай улсын хэмжээнд нэг ч бүсийн хэлэлцээр байгуулагдаж байгаагүй байна.

Харин оёмол бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн болон түлэр эрчим хүчний салбарт мэргэжлийн тарифын хэлэлцээр байгуулагдсан байна.

Зургаа. Санал, зөвлөмж

6.1. ҮЭ-үүдийн эрхийн тухай хуульд: ҮЭ-үүдийн сонгуульт ажилтны нийгмийн хамгааллын асуудал болон эрх зүйн баталгааг хангах, энэхүү хуулийн зүйл, заалтыг зөрчсөн тохиолдолд хүлээлгэх хариуцлагыг тухайн хуульд тусгаж өгөх, ҮЭ-үүдийн хуулийн этгээдийн эрх зүйн статусыг тодорхойлж, эрх, үүргийг Хөдөлмөрийн тухай хуультай нийцүүлэн нарийвчлан тогтоох, энэ хуулийн биелэлтэд тавих хяналтын механизмыг бий болгох.

6.2. ҮЭ-ийн идэвхитэн, сонгуультныг мэдлэг, туршлагатай, чадварлаг ажилтнаар сэлбэх, тэдний бүтээлч идэвхийг өрнүүлэх замаар ҮЭ-ийн байгууллагын үйл ажиллагааг өргөжүүлж, нөлөө, нэр хүндийг нь дээшлүүлэхэд чиглүүлсэн үзүүлэлтээр тодорхой урамшуулал олгох журам тогтоон ажиллах.

6.3. Хүний эрхийн үндэсний хөтөлбөрийн 2.2.4.2-т: "Ажиллагсад ҮЭ-д нэгдэн ажил олгогч аж ахуйн нэгж, байгууллагын захиргааны дур зоргын үйл ажиллагааг илчлэх, няцаах эзргээр эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлоо хамтран хамгаалах механизмыг сайжруулна" гэсэн заалтын дагуу холбогдох хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах болон аж ахуйн нэгж, байгууллагын ажлыг дүгнэхэд ҮЭ-д эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөө болон ҮЭ-ийн байгууллага байгуулах эрхийг хэрэгжүүлэхэд ямар боломж, нөхцөлөөр хангасан,

ҮЭ-ийн байгууллагатайгаа хамтын гэрээгээ хэрхэн байгуулж, дүгнэж байгааг нэг гол үзүүлэлт болгодог журам тогтоох.

6.4. Ажил олгогч, эздийн байгууллагад гурван талт хэлэлцээрийн нэг гол субъектийнх нь хувьд энэ байгууллагын эрх хэмжээ, статусыг тодорхойлсон тусдаа хуультай байх шаардлагыг үндэслэн хуулийн төсөл боловсруулах асуудлыг судлан үзэх.

6.5. Албан бус салбарт ажиллагсдад эрх ашгаа хамгаалах зорилгоор эвлэлдэн нэгдэх талаар сурталчилгаа хийж, байгууллага байгуулах эрхээ эдэлж, хэрэгжүүлэхэд нь эрх зүйн зохицуулалттай болгох замаар холбогдох байгууллагуудаас зохих дэмжлэг үзүүлэх, улмаар албан бус салбарт ажиллагсдын байгууллагаас нийгмийн хэлэлцээрт оролцох боломж, нөхцөлийг бүрдүүлэх шаардлагатай байна.

6.6. Ажил олгогчид, ажиллагсад болон ҮЭ-ийн гишүүд сонгуульт ажилтнуудын дунд ОУХБ-ын 87, 98 дугаар конвенци болон ОУ-ын бусад холбогдох гэрээний заалт, ҮЭ-үүдийн эрхийн тухай хууль, Хөдөлмөрийн тухай хууль, тогтоомжийн талаар сургалт, сурталчилгааны ажлыг тусгай хөтөлбөрөөр зохион байгуулах.

Товчилсон үгсийн тайлал

ЗД	Засаг дарга
ЗДТГ	Засаг даргын Тамгын газар
ИУТЭОУП	Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пакт
ИТХ	Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал
МАОЭНХ	Монголын ажил олгогч эздийн нэгдсэн холбоо
МҮЭХ	Монголын үйлдвэрчний эвлэлүүдийн холбоо
НҮБ	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага
ОУХБ	Олон Улсын Хөдөлмөрийн Байгууллага
ОХУ	Оросын Холбооны Улс
УЕПГ	Улсын Ерөнхий прокурорын газар
ҮЭ	Үйлдвэрчний эвлэл
СХД	Сонгонохайрхан дүүрэг
ТББ	Төрийн бус байгууллага
ХАА	Хөдөө аж ахуй
ХЗДХ	Хууль зүй, дотоод хэргийн
ХНЗГТУХ	Хөдөлмөр, нийгмийн зөвшлийн гурван талт улсын хэлэлцээр
ХУД	Хан-Уул дүүрэг
ХЗҮК	Хүний Эрхийн Үндэсний Комисс
ХЭТТ	Хүний эрхийн Түгээмэл Тунхаглал
ШШГЕГШүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газар	
ЭБШХ	Эрүүгийн байдцаан шийтгэх хууль
ЭЗНСЭОУП	Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын Пакт
ЭХ	Эрүүгийн хууль

Монгол Улсын Их Хурлын Тамгын газраас гаргав
Хаяг: <<Төрийн мэдээлэл>> эмхтгэлийн зөвлөл

Улсын Их Хурлын Тамгын газрын
Хэвлэх хэсэгт хэвлэв

Улаанбаатар-12
Төрийн ордон

☎ 265958
Индекс 14003

Хэвлэлийн хуудас 3.5

☎ 329487